



**BURSA'DA ERKEN OSMANLI DÖNEMİ
SULTAN KÜLLİYELERİNİN KENTSEL VE MİMARİ
AYIRT EDİCİ ÖZELLİKLERİNİN
KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

Hatice Ceren SAĞLIK



T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**BURSA'DA ERKEN OSMANLI DÖNEMİ SULTAN KÜLLİYELERİNİN
KENTSEL VE MİMARİ AYIRT EDİCİ ÖZELLİKLERİNİN
KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

Hatice Ceren SAĞLIK

Doç. Dr. Selen DURAK
(Danışman)

Doç. Dr. Tülin VURAL ARSLAN
(İkinci Danışman)
(Uludağ Üniversitesi)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
MİMARLIK ANABİLİM DALI

BURSA-2016

Her Hakkı Saklıdır

TEZ ONAYI

Hatice Ceren SAĞLIK tarafından hazırlanan “Bursa’da Erken Osmanlı Dönemi Sultan Külliyelerinin Kentsel ve Mimari Ayırt Edici Özelliklerinin Karşılaştırmalı Analizi” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/~~oy çokluğu~~ ile Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı’nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Selen DURAK

İkinci Danışman: Doç. Dr. Tülin VURAL ARSLAN, Uludağ Ü.


Başkan: Doç. Dr. Selen DURAK
Uludağ Ü. Mimarlık Fakültesi,
Mimarlık Anabilim Dalı

İmza



Üye: Doç. Dr. Tülin VURAL ARSLAN
Uludağ Ü. Mimarlık Fakültesi,
Mimarlık Anabilim Dalı

İmza



Üye: Prof. Dr. Murat TAŞ
Uludağ Ü. Mimarlık Fakültesi,
Mimarlık Anabilim Dalı

İmza



Üye: Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU
Düzce Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi,
Tarih Anabilim Dalı

İmza



Üye: Doç. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI
Uludağ Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi,
Tarih Anabilim Dalı

İmza



Yukarıdaki sonucu onaylarım

Prof. Dr. Ali Osman DEMİR
Enstitü Müdürü
.././2016

U.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

-tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,

-görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,

-başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,

-atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,

-kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

29.07.2016



Hatice Ceren SAĞLIK

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

BURSA'DA ERKEN OSMANLI DÖNEMİ SULTAN KÜLLİYELERİNİN KENTSEL VE MİMARİ AYIRT EDİCİ ÖZELLİKLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Hatice Ceren SAĞLIK

Uludağ Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Mimarlık Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Selen DURAK, Doç. Dr. Tülin VURAL ARSLAN

Erken dönem külliye mimarisinin sahip olduğu yapı türlerinin gelişimi, özgün mimari biçimlenişleri, kentle olan ilişkileri ve kente kattıkları anlam bağlamında, Bursa'da Erken Osmanlı Dönemine ait beş sultan külliyesinin kentsel ve mimari açıdan karşılaştırmalı olarak analiz edildiği bir tez çalışmasının daha önce yapılmamış olması bu tezin çıkış noktasıdır.

Tez çalışmasında, Osmanlı Kenti ve Osmanlı Külliyesi olarak iki tanımlama öne çıkmaktadır. Bu nedenle tez kapsamında ikinci ve üçüncü bölümler bu iki tanımın tarihçesi ve gelişimi hakkında bilgi vermek üzere oluşturulmuştur. Giriş bölümünden sonra gelen ikinci bölümde; kentlerin oluşumu ve gelişimi, Erken Osmanlı kentinin; endüstri öncesi kent ve İslam kenti modelleri üzerinden değerlendirilmesi yapılmış ve Erken Osmanlı kentini oluşturan unsurlara kısaca değinilmiştir. Üçüncü bölümde külliyelerin Anadolu'da ve Anadolu sınırları dışında ortaya çıkışı ve gelişimi üzerine yoğunlaşmıştır.

Tezin ana konusu olan Erken Osmanlı Dönemi Bursa Sultan Külliyesi hakkında tezin dördüncü bölümünde genel bilgiler verilmiş, tezin beşinci bölümünde ise edinilen bu bilgiler üzerinden kentsel ve mimari bağlamda karşılaştırmalı analiz yapılmıştır. Karşılaştırma kısmı; külliyenin konumunun neye göre belirlendiğini ve yakın çevresi için önemini vurgulayan 'Yer Seçimi Kriterleri', her bir yapı tipolojisinin külliye arasındaki farklılığını ortaya koymayı amaçlayan 'Ayırt Edici Mimari Özellikleri', külliye içerisindeki birimlerin hem birbiri ile hem de yakın çevresiyle olan ilişkilerini irdeleyen 'Kentsel Dokuda Mekansal Etkilerinin Analizi' ve külliyelerin kentin gelişimindeki yerinin Bursa kenti ölçeğinde irdelendiği 'Sultan Külliyelerinin Kentin Gelişimine Katkısı' başlıklarından oluşmaktadır. Tezin sonuç bölümünde ise, karşılaştırmalar bölümünde belirlenen kriterlere göre elde edilen veriler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Erken Osmanlı Kenti, Külliye, Bursa, Karşılaştırmalı Analiz, Kentsel ve Mimari Özellikler

2016, ix +229 sayfa.

ABSTRACT

MSc Thesis

COMPARATIVE ANALYSIS OF URBAN AND ARCHITECTURAL DISTINCTIVE CHARACTERISTICS OF EARLY OTTOMAN SULTAN COMPLEXES IN BURSA

Hatice Ceren SAĞLIK

Uludağ University
Graduate School of Natural and Applied Sciences
Department of Architecture

Supervisors: Assoc. Prof. Dr. Selen DURAK,
Assoc. Prof. Dr. Tülin VURAL ARSLAN

The starting point of this thesis is the lack of a comparative analysis regarding urban and architectural characteristics of five building complexes (*Kulliye*) belonging to Early Ottoman Sultans in Bursa in terms of the development of building typologies within Early Period *Kulliye* Architecture, their relation with the urban context and the meaning they bring to the city.

Within the scope of the thesis, two significant concepts “Ottoman City” and “Ottoman Kulliye” come forward. The second and the third chapters include the history and the development of the city. Early Ottoman City has been evaluated in terms of Pre- Industrial City and Islamic City models. The factors that lead the formation of Early Ottoman City has been identified. Third chapter focuses on the formation and the development of Kulliyes within the boundaries of Anatolia as well as outside Anatolia.

In the fourth chapter, general information about Sultan Complexes (*Kulliyes*) in Bursa belonging to Early Ottoman Period has been given. Depending on the information acquired through the thesis, a comparative analysis has been conducted within urban and architectural context in the fifth chapter. Comparative analysis consists four subtitles. “Site Selection Criteria” emphasizes how the location of the complexes was determined and their significance in relation to thier immediate environment. “Distinctive Architecture Properties” aims to reveal the differences between each building typology within the *Kulliye* Complexes. “ The Analysis of Spatial Impacts on Urban Fabric” examines the relationship of Kulliye units with each other and with their immediate environment. Finally, “ The Contribution of Sultan Complexes to the Urban Development” discusses the significance of the complexes in Bursa scale. In the conclusion part, the data obtained in accordance with the criteria set out in the comparison section have been evaluated.

Key words: Early Ottoman City, Kulliye, Bursa, Comparative Analysis, Urban and Architectural Properties

2016, ix +229 pages.

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Bursa'da Erken Osmanlı Dönemi Sultan Külliyesi'nin kentsel ve mimari ayırt edici özelliklerinin araştırılması amacıyla yapılan bu çalışma, Uludağ Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Mimarlık Tarihi Yüksek Lisans Programı'nda yürütülmüştür.

Tez konumun belirlenmesini ve çalışma süresindeki araştırmalarımı yönlendiren, değerli fikir ve bilgilerini benimle paylaşan danışman hocalarım Sayın Doç. Dr. Selen DURAK'a, Sayın Doç. Dr. Tülin Vural ARSLAN'a, yüksek lisans eğitimimdeki katkılarından dolayı Uludağ Üniversitesindeki tüm hocalarıma, meslektaşlarıma ve manevi desteğini esirgemeyen değerli arkadaşlarıma en içten teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca araştırmalarım sırasında büyük yardımları ve yakın ilgisi için Bursa Büyükşehir Belediyesi arşivlerini bize açan, Tarihi Kültürel Miras Şube Müdürü Sayın Mümine GÜDÜ'ye minnet ve teşekkürlerimi sunarım.

Bu tez çalışması sırasında bitmeyen sabır, özveri ve ilgisiyle her zaman yanımda olan ailem, annem Yasemin DUMAN'a ve babam Halis DUMAN'a, manevi desteği için ağabeylerim Fırat DUMAN ve Utku DUMAN'a ve çalışma sürecinde her türlü desteğiyle yanımda olan eşim Mustafa SAĞLIK'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Hatice Ceren SAĞLIK

29./07/2016

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR.....	iii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	vi
ÇİZELGELER DİZİNİ.....	ix
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Çalışmanın Amacı.....	1
1.2. Çalışmanın Kapsamı.....	2
1.3. Çalışmanın Yöntemi.....	4
1.4. Çalışmanın Bilimsel Katkısı.....	5
2. ERKEN OSMANLI KENTİNİN GELİŞİMİ.....	6
2.1. Kent ve Kentleşme Modelleri.....	6
2.2. Endüstri Öncesi Kenti Modeli Bağlamında Erken Osmanlı Kenti.....	7
2.3. İslam Kenti Modeli Bağlamında Erken Osmanlı Kenti.....	8
2.4. Erken Osmanlı Kent Gelişiminin Unsurları/ Tetikleyiciler.....	11
3. ERKEN OSMANLI KENTİNİN GELİŞİMİNİN ÇEKİRDEĞİ KÜLLİYELER.....	20
3.1. Külliyyelerin Kuruluşu ve Gelişimi.....	21
3.2. Erken Osmanlı Külliyyelerinin Oluşumunda Etkili Olan Faktörler.....	21
3.2.1. Osmanlı Vakıf Sistemi.....	22
3.2.2. İslam Kentlerinde Külliyyeler.....	24
3.2.3. Anadolu Selçuklu Dönemi Kentleri ve Külliyyeler.....	27
3.3. Osmanlı Külliyyeleri.....	37
Erken Osmanlı Dönemi Külliye/ İmaret Yapılarından Örnekler.....	47
4. ERKEN OSMANLI KENTİ BURSA'DA SULTAN KÜLLİYELERİNİN KURULUŞU, GELİŞİMİ VE DEĞİŞİM DÖNEMLERİ.....	49
4.1. Bursa Kentinin Gelişimi.....	49
4.2. Külliyyelerin Kuruluş Süreci.....	54
4.2.1. Orhan Gazi Külliyesi (1339-1340).....	55
4.2.2. Murad Hüdavendigar (Sultan I. Murad) Külliyesi (1363- 1366).....	70
4.2.3. Yıldırım Bayezid Külliyesi (1390-1399).....	81
4.2.4. Yeşil (Sultan Çelebi Mehmet) Külliyesi (1419).....	94
4.2.5. Muradiye (Sultan II. Murad) Külliyesi (1424- 1426).....	108
5. BURSA'DAKİ SULTAN KÜLLİYELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ.....	129
5.1. Yer Seçimi Kriterleri.....	129
5.1.1. Topografya kullanımı.....	130
5.1.2. Su ile kurulan ilişki.....	132
5.1.3. Kentin işlevsel bölgelerine yakınlık.....	134
5.1.4. Diğer külliyyeler ile kurulan ilişki.....	135
5.2. Ayırt Edici Mimari Özellikleri.....	135
5.2.1. Camiler.....	136
5.2.2. Medreseler- Darüşşifalar.....	142
5.2.3. Hamamlar.....	148

5.2.4. İmaretler.....	155
5.2.5. Türbeler.....	160
5.3. Kentsel Dokuda Mekansal Etkilerinin Analizi	169
5.4. Sultan Külliyelerinin Kentin Gelişimine Katkısı.....	178
6. SONUÇ	189
KAYNAKLAR	200
EKLER	204
ÖZGEÇMİŞ.....	231



ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 3.1. İslam Kenti Modeli (Habib ve Miklos 1970)	25
Şekil 3.2. Sultan Hasan Medresesi planı, Kahire (14.yy)	26
Şekil 3.3. Anadolu Selçuklu kent modelleri açıklamalı anlatım	29
Şekil 3.4. Kayseri Şehri, Plan	31
Şekil 3.5. Kayseri Gevher Nesibe/Çifte Külliye, Plan	32
Şekil 3.6. Divriği Ulu Cami ve Şifahanesi	34
Şekil 3.7. Kayseri Huand Hatun Külliye, Plan	35
Şekil 3.8. Kayseri Hacı Kılıç Camisi- Medrese, Plan	36
Şekil 3.9. Bölgeye özgü ve geometrik külliye tasarımı oluşum şeması.....	43
Şekil 3.10. 14.yy ve 17.yy.'lar arası inşa edilen külliyelerde oransal boyutlar	48
Şekil 4.1. Külliyeler- Bursa Dünya Mirası Yönetim Planı Alanları	55
Şekil 4.2. Orhan Gazi Külliyesi Vaziyet Planı.....	56
Şekil 4.3. Orhan Gazi Külliyesi ve çevresindeki ticaret alanı	58
Şekil 4.4. Orhan Cami planı ve perspektif	59
Şekil 4.5. Orhan Cami orta mekandan yan eyvana bakış	60
Şekil 4.6. Orhan Cami mihraplı eyvan	60
Şekil 4.7. Orhan Cami güneydoğu görünüşü	60
Şekil 4.8. Emir Han Zemin Kat ve I. Kat Restitüsyon Planı	62
Şekil 4.9. Emir Han giriş cephesi	64
Şekil 4.10. Emir Han I. Kat önü revaklı odalar bölümü	64
Şekil 4.11. Emir Han orta avlu	64
Şekil 4.12. Orhangazi Hamamı plan	65
Şekil 4.13. Orhan Hamamı (Aynalı Çarşı) giriş cephesi	67
Şekil 4.14. Orhan hamamı erkekler bölümü soyunmalık mekanı	67
Şekil 4.15. Orhan Hamamı erkekler bölümü sıcaklık mekanı	67
Şekil 4.16. I. Cami II. İmaret III. Türbe IV. Umumi Tuvalet V. Okul VI. VII. Köşk ve Çeşmeler	71
Şekil 4.17. Hüdavendigâr Cami zemin kat ve üst kat planı	72
Şekil 4.18. Hüdavendigâr Cami giriş cephesi	74
Şekil 4.19. Hüdavendigâr Cami şadırvanlı orta mekandan mihraplı eyvana bakış ..	74
Şekil 4.20. Hüdavendigâr Cami orta mekandan batıdaki yan kanada bakış	74
Şekil 4.21. Hüdavendigâr İmareti zemin kat planı	77
Şekil 4.22. Hüdavendigâr İmareti giriş cephesi ve orta avlu	77
Şekil 4.23. I. Murad Türbesi plan ve kesit	78
Şekil 4.24. I. Murad Türbesi giriş cephesi ve iç mekan	78
Şekil 4.25. Hüdavendigâr Cami Hela ve Hamamı (Girçık Hamamı)	79
Şekil 4.26. Gir Çık Hamamı giriş cephesi ve sıcaklık mekanından helalara bakış..	80
Şekil 4.27. I.Cümle Kapısı II.Bayezid Türbesi III.Medrese IV.Saray V.Şadırvan VI.Cami VII.İmaret VIII.Hamam IX. İkinci Kapı X.Sur duvarı XI.Su Kemerini.....	82
Şekil 4.28. Yıldırım Camisi zemin kat planı ve üst kat planı	83
Şekil 4.29. Yıldırım Bayezid Cami giriş cephesi	85
Şekil 4.30. Yıldırım Bayezid Cami mihrap eyvanına bakış	85
Şekil 4.31. Yıldırım Bayezid Cami tabhane mekanındaki alçı cidar	85

Şekil 4.32. Yıldırım Bayezid Medresesi plan ve kesitler	86
Şekil 4.33. Yıldırım Medresesi kuzeybatı ve güneydoğu görünüşü	87
Şekil 4.34. Yıldırım Bayezid Darüşşifası plan ve kesit	88
Şekil 4.35. Yıldırım Darüşşifası giriş cephesi ve orta avlu	89
Şekil 4.36. Yıldırım Hamamı plan	90
Şekil 4.37. Yıldırım Hamamı güneybatı görünüşü ve giriş cephesi	91
Şekil 4.38. Yıldırım Bayezid Han T. plan ve kesit	92
Şekil 4.39. Yıldırım Bayezid Han T. revaklı giriş bölümü ve iç mekan	93
Şekil 4.40. I.Yeşil Cami II. Yeşil Türbe III. İmaret IV. Yeşil Medrese V. Köse Ali Medresesi VI. Sıbyan Mektebi VII. Hamam VIII. Sıbyan Mektebi	95
Şekil 4.41. Yeşil Cami zemin kat planı ve üst kat planı	97
Şekil 4.42. Yeşil Cami kuzey (giriş) cephesi	99
Şekil 4.43. Yeşil Cami şadırvanlı orta mekandan mihraplı eyvana bakış	99
Şekil 4.44. Yeşil Cami şadırvanlı orta mekandan eyvanlara bakış	99
Şekil 4.45. Yeşil Türbe plan ve kesitler	100
Şekil 4.46. Yeşil Türbe giriş cephesi ve iç mekan	102
Şekil 4.47. Yeşil Medrese plan	104
Şekil 4.48. Yeşil Medresesi giriş cephesi ve orta avlu	104
Şekil 4.49. Yeşil Hamamı plan ve kesit	105
Şekil 4.50. Yeşil Hamamı giriş cephesi ve sıcaklık bölümü	106
Şekil 4.51. Yeşil İmaret	107
Şekil 4.52. Yeşil İmaret giriş cephesi ve mekel bölümü	107
Şekil 4.53. I.Cami II. Medrese III. Sıbyan Mektebi IV. II. Murat Türbesi V. Mustafa-yı Atik Türbesi VI. Cem Türbesi VII. Kanuni Sultan Süleyman oğlu Şehzade Mustafa Türbesi VIII. Gülşah Hatun Türbesi IX. Mükrim Hatun Türbesi X. Şehzade Mahmut Türbesi XI. Ebe Hatun Türbesi XII. Gülruh Sultan Türbesi XIII. Şirin Hatun Türbesi XIV. Hatuniye Türbesi XV. Cariyeler Türbesi XVI. İmaret XVII. Çeşme XVIII. Şadırvan XIX. Çeşme XX. Hamam XXI. Karşıdınan Süleyman Türbesi	109
Şekil 4.54. Muradiye Cami zemin kat ve üst kat planı.	110
Şekil 4.55. Muradiye Cami kuzeydoğu görünüşü	112
Şekil 4.56. Muradiye Cami giriş bölümü ve kadınlar mahfili	112
Şekil 4.57. Muradiye Cami mihraplı eyvan	112
Şekil 4.58. II. Murad Medresesi plan ve kesit	114
Şekil 4.59. Muradiye Medresesi giriş cephesine ve güneydoğudan dersane mekanına bakış	114
Şekil 4.60. II. Murad İmareti	115
Şekil 4.61. Muradiye İmareti giriş cephesi ve iç mekanda mutfak ve ocak bölümü	116
Şekil 4.62. Muradiye Hamamı plan	117
Şekil 4.63. Muradiye Hamamı giriş cephesi	117
Şekil 4.64. II. Murad Türbe plan ve kesit	119
Şekil 4.65. II. Murad ve Alaaddin Türbesi giriş cephesi	120
Şekil 4.66. II. Murad Türbesi giriş saçağı	120
Şekil 4.67. II. Murad Türbesi iç mekan görünüşü	120
Şekil 4.68. Hatuniye Türbesi giriş cephesi ve iç mekan	122

Şekil 4.69. Gülşah Hatun Türbesi giriş cephesi ve iç mekan	122
Şekil 4.70. Saraylılar Türbesi dış görünüş ve iç mekan	123
Şekil 4.71. Şehzade Mahmud Türbesi giriş cephesi ve iç mekan	123
Şekil 4.72. Şehzade Ahmet Türbesi giriş cephesi ve iç mekan	124
Şekil 4.73. Gülruh Hatun Türbesi giriş cephesi ve iç mekan	125
Şekil 4.74. Şehzade Mustafa Türbesi giriş cephesi ve iç mekan	126
Şekil 4.75. Mükrim Hatun Türbesi giriş cephesi ve iç mekan	126
Şekil 4.76. Ebe Gülbahar Hatun Türbesi giriş cephesi ve üst örtü	127
Şekil 4.77. Şirin Hatun Türbesi giriş cephesi ve üst örtü	127
Şekil 5.1. Yıldırım Külliyesi, Fotokrom 1895	131
Şekil 5.2. Yeşil Külliyesi, G. Berggren, 1890 civarı	131
Şekil 5.3. Muradiye Külliyesi, Anonim, 1870 civarı	132
Şekil 5.4. Külliyelerin suya yakınlığı	133
Şekil 5.5. Osmanlı Hamamlarında Külhan ve Isıtma Sistemi Kesiti	150
Şekil 5.6. Türk Hamamlarında Başlıca Sıcaklık ve Halvet Plan Tipleri	152
Şekil 5.7. 1862 planına göre çarşı ve merkez mahalleleri	179
Şekil 5.8. Bursa sultan külliyesi ve yakın çevresi eski- yeni doku karşılaştırması	181
Şekil 5.9. Bursa sultan külliyesi ve yakın çevresi eski- yeni doku karşılaştırması devamı.....	182

ÇİZELGELER DİZİNİ

Sayfa

Çizelge 3.1. 14.yy- 17.yy. Arası Osmanlı Külliyesi Sınıflandırması	41
Çizelge 5.1. Camilerin yapım yılı ve kapladıkları alan	137
Çizelge 5.2. Camilerde plan analizi	138
Çizelge 5.3. Camilerde ara bölüm karşılaştırması	139
Çizelge 5.4. Bursa sultan camileri örtü elemanları	140
Çizelge 5.5. Medreselerin plan tipolojileri karşılaştırması	144
Çizelge 5.6. Medreselerde örtü elemanları	145
Çizelge 5.7. Medreselerin kapladığı alan.....	145
Çizelge 5.8. Medreseler duvar örgü sistemleri	148
Çizelge 5.9. Hamamlarda mekan dağılımı.....	151
Çizelge 5.10. Sıcaklık planına göre Bursa sultan hamamlarının karşılaştırması ...	153
Çizelge 5.11. Sultan hamamlarının kapladıkları alan	154
Çizelge 5.12. İmaret yapılarının kapladıkları alan.....	158
Çizelge 5.13. Bursa sultan imaretler plan tipolojisi.....	159
Çizelge 5.14. Bursa'daki sultan türbeleri plan tipi karşılaştırması	164
Çizelge 5.15. Bursa Muradiye külliyesindeki türbelerin plan tipi karşılaştırması.	165
Çizelge 5.16. Bursa'da yer alan sultan ve hanedanına ait türbelerin kapladığı alan ve yapım yılı	168
Çizelge 5.17. 14.yy- 17.yy. Arası Osmanlı Külliyesi Sınıflandırması göre Bursa'daki Erken Dönem Sultan Külliyesi	176
Çizelge 5.18. Bursa sultan külliyelerinin kentsel dokuda mekânsal etkilerinin analizi	177
Çizelge 5.19. Bursa sultan külliyesi kapladıkları alan	183
Çizelge 5.20. Belgelere göre Bursa'da yer alan sultan camileri analizleri	186
Çizelge 6.1. Bursa sultan külliyelerinin dört kritere göre karşılaştırılması	197

1. GİRİŞ

İslam kentlerinde yaygın olarak görülen külliyelerin Anadolu'daki ilk örneklerine Artuklular, Mengücekler ve Anadolu Selçukluları zamanında rastlanmıştır. Anadolu'da inşa edilen külliyeler; biçimsel olarak en gelişmiş haline Osmanlı Devleti zamanında ulaşmıştır. Gelişen Osmanlı merkezi devlet sistemi, külliye programındaki yapıların işlev ve yapılış amacını belirlemiş, daha ileri ve sosyal bir amaca hizmet etmesine katkı sağlamıştır (Tokay 1995).

Osmanlı Devleti'nin yaklaşık 700 yıllık hakimiyeti süresince, başta imparatorluğun kendisine başkent olarak belirlediği kentler olmak üzere, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde vakıf müessesesi ile sürekliliği sağlanan külliyeler kurulmuştur. Sultanların ilk Osmanlı külliyelerini inşa ettirdikleri kent Bursa olmuştur. Osmanlılar yerleşik düzene geçmeye başladıktan sonra ilk başkent olan Bursa, kısa sürede imar olma özelliğine sahiptir. Orhan Bey'den itibaren başa gelen birçok Osmanlı sultanının, gelişimine katkı sağladığı önemli bir kent olmuştur.

Bursa zengin topografyası ve doğal kaynaklarının yanı sıra önemli ticaret yollarının üzerinde yer almıştır. Bu yüzden İstanbul fethedildikten sonra bile Bursa'nın, sultanların gözündeki değeri eksilmemiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişme dönemlerinde, Bursa'da sultanların yaptırmış olduğu birçok anıtsal yapı görülmektedir. Bunlar arasında çeşitli fonksiyonlara sahip yapı türlerini barındıran külliyeler; kentin farklı noktalarında, geçmişten günümüze gelen tarihi, kültürel, sanatsal açıdan önemli değerlere sahip anıtsal mimari eserler olarak dikkati çekmektedir.

1.1. Çalışmanın Amacı

Bursa kentinde var olan Osmanlı sultanlarının yaptırdığı her bir külliye; belirli ortak hedeflere, benzer programlara sahip olmanın yanı sıra, kentin gelişimindeki yerleri, vaziyet yerleşimleri, yapıldıkları dönem için anlamları, mimari üsluplarındaki benzerlikler ve farklılıklar ile ayakta durmaktadır. Kentin geçmişine önemli ölçüde ışık

tutan bu anıtsal eserler 2014 yılında UNESCO Dünya Kültür Mirası listesine de alınmıştır. Tez kapsamında, Erken Osmanlı döneminde yapılmış olan bu eserlerin, yüzyıllar boyunca kent için taşıdıkları anlamı daha belirgin hale getirmek için, beş sultan külliyesini bir bütün olarak inceleyen bir çalışma yapılması amaçlanmıştır. Böylelikle döneminin ihtiyaçları doğrultusunda değişen beklentilerin yapıları nasıl şekillendirdiği, kentle olan ilişkileri, günümüze nasıl taşındığı, her külliyenin kendine özgü ayırt edici mimari özellikleri araştırılmıştır.

1.2. Çalışmanın Kapsamı

Bursa Osmanlı Devleti'ne başkentlik yaptığı dönemden itibaren, sultanlar tarafından yaptırılan ilk külliye örneklerine sahiptir. Bu nedenle çalışmanın kapsamı belirli bir dönemin mimari üslubunu yansıttığı düşünüldüğü için Bursa'daki Orhan Gazi Külliyesi (1339) ile başlayıp, Muradiye (Sultan II. Murad) Külliyesi (1426) ile son bulan, Erken Osmanlı Dönemi Sultan Külliyesi olarak sınırlandırılmıştır.

Giriş bölümünde çalışmanın amacı, kapsamı, kullanılan yöntem, ve bilimsel araştırmalara katkısı açıklanmıştır. Yapılan araştırmalar sonucu Osmanlı kentlerinin gelişiminde külliye mimarisinin etkili olduğu tespit edilmiş ve tezin ikinci bölümünde çalışmaya kaynaklık etmesi için, kent ve kentleşme kavramlarının tanımı yapılmıştır. Kentleşme modellerinden; Endüstri öncesi kent ve İslam kenti modellerinin özellikleri açıklanmış, Osmanlı kentinin bu özellikleri ne derece barındırdığı tartışılmıştır. Sonrasında ise, Osmanlı kentlerinin gelişiminde tetikleyici olan unsurların neler olduğuna değinilmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde, Osmanlı külliye mimarisinin oluşumunda etkili olan faktörler alt başlıklar şeklinde ele alınmıştır. Bu alt başlıklar; 'Vakıf sistemi', 'İslam Kentlerinde Külliye' ve 'Anadolu Selçuklu Dönemi Kentleri ve Külliye' dir. Böylece Osmanlı külliyelerinin kökeni ve gelişim evrelerini analiz edebilmek için, hem Anadolu dışında bulunan İslam kenti külliye örnekleri hem de Anadolu'da yapılmış erken dönem

örnekler incelenmiş ve vakıf sisteminin bu kuruluşların devamlılığındaki yeri araştırılmıştır.

Tezin dördüncü bölümü, araştırmanın ana konusu olan Bursa’da bulunan Erken Osmanlı Dönemi Sultan Külliyyelerini tanıtmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda, ilk olarak Bursa kentinin, Osmanlılar tarafından fethedilene kadar geçen zaman sürecindeki gelişimi, fethedildikten sonra yapılan imar faaliyetleri kısaca aktarılmıştır. Sonrasında ise Osmanlı Döneminde yapılan Sultan Külliyyeleri kronolojik sıralamayla aktarılmıştır. Bu anlatımda, öncelikle bütün bir yerleşim olarak, sonrasında da külliyelerin sahip olduğu bütün birimlerin yapım yılı, yaptıranı ve mimari özellikleri açıklanmıştır.

Tezin beşinci bölümü; araştırmanın amacına yönelik olup, daha öncesinde genel hatlarıyla aktarılan Osmanlı Dönemi Sultan Külliyyelerini, kendi aralarında hem kentsel hem de mimari açıdan karşılaştırmaya imkan verecek şekilde dört farklı boyutuyla ele almaktadır. Bu boyutlar; ‘Yer Seçimi Kriterleri’, ‘Ayırt Edici Mimari Özellikleri’, ‘Kentsel Dokuda Mekansal Etkilerinin Analizi’ ve ‘Sultan Külliyyelerinin Kentin Gelişimine Katkısı’ başlıkları altında incelenmektedir.

Tezin beşinci bölümü olan karşılaştırmalar kısmında, külliyelerin (külliye birimlerinin) ayırt edici mimari özelliklerinin analizi yapılırken; anlamsal, mekânsal, süsleme, malzeme, yapım teknikleri gibi birçok farklı boyut akla gelebilir. Ancak hepsi ayrı ayrı uzmanlık gerektiren, kendi başlarına bir tez kapsamında ele alınabilecek konu alanlarıdır. Bu bağlamda karşılaştırmalar bölümünde, külliyelerin ayırt edici mimari özelliklerini bulmaya yönelik; plan tipleri, sahip oldukları mekânsal çeşitlilik, biçimsel farklılaşma gibi unsurlara odaklanılmıştır (Dolayısıyla süsleme, malzeme kullanımı, yapım teknikleri gibi konulara kısaca değinilmiştir).

Yine karşılaştırmalar bölümünde ‘Kentsel Dokuda Mekansal Etkilerinin Analizi’ başlığı altında külliyelerin yakın çevresiyle kurduğu ilişki değerlendirilirken; Hakky’nin (1992) ‘‘The Ottoman Külliye Between the 14th and 17th centuries: It’s Urban Settings and Spatial Composition’’ başlıklı tezinden faydalanılmış, karşılaştırma kriterleri

belirlenmiştir. Hakky (1992) tezinde külliyeleeri sınıflandırırken; 14.- 17.yy'lar arasında Anadolu'da yaptırılan külliyeleeri ele almıştır. Hakky (1992) külliyeleeri; çevresi ile olan ilişkileri ve külliyeleerde yer alan mekânsal kompozisyonları bağlamında kategorize etmiştir. Tezde; bu sınıflandırma metodundan yararlanılmış ve çalışmanın konu alanı olan 14yy. - 15.yy. Bursa'da bulunan Osmanlı külliyeleeri değerlendirilmiştir. 'Sultan Külliyeleerinin Kentin Gelişimine Katkısı' başlığı altında ise literatür araştırmalarının yanı sıra kente ait en erken tarihli harita olan Suphi Bey (1862) haritasından faydalanılmıştır. Erken Osmanlı dönemine ait kabul gören haritalar olmaması ve yalnızca çeşitli araştırmacıların yaptığı birtakım krokilerin var olması sebebiyle; kentsel bağlama ilişkin derinlemesine analiz yapılamamış, birtakım varsayımlarda bulunulmuştur.

Tezin altıncı bölümü sonuç bölümünden ibaret olup; beşinci bölümde ortaya konan bulgular genel hatlarıyla yeniden değerlendirilmiş ve Bursa'daki Erken Osmanlı Dönemi Sultan külliyeleerinin her birinin sahip olduğu özgün yanları, kentle olan etkileşimleri, geçmişten günümüze kente kattıkları değerler kısaca özetlenmiş ve gelecekte bu alanda yapılabilecek araştırmalar hakkında önerilerde bulunulmuştur.

1.3. Çalışmanın Yöntemi

Tez konusu ana hatlarıyla belirlendikten sonra konu ile ilgili yazılmış tez, makale, kitap gibi farklı kaynaklar üzerinden araştırmalar yapılmıştır. Tez konusu kapsamındaki yapılar, Bursa'da UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınan anıt eser olmalarından ötürü, adaylık sürecinde oluşturulan raporlar ve Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin tanıtım amaçlı diğer yayınları incelenmiştir. Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin arşivinden ve çeşitli kaynaklardan elde edilen kente dair eski haritalar, külliyeleerin vaziyet planları, külliyeleerde yer alan her bir yapı türünün özgün durumunu gösteren plan, kesit, görünüş çizimleri incelenmiştir. Yapılar hakkında yeterli literatür araştırması yapıldıktan sonra alan çalışması yapılmış; yapılar yerinde incelenerek, her bir yapının dıştan ve içten olmak üzere fotoğrafları çekilmiştir. Çalışmanın kentsel ve mimari

karşılaştırmalar kısmına veri oluşturan bu materyaller üzerinden karşılaştırma tabloları oluşturulmuş ve yapılar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmuştur.

1.4. Çalışmanın Bilimsel Katkısı

Erken Osmanlı Döneminde, Bursa’da yapılan anıtsal eserlerin birçoğunda olduğu gibi Sultan külliyesi de tarih boyunca deprem, yangın gibi birçok yıkıcı faktörle karşı karşıya kalmasına rağmen günümüze kadar taşınabilmiştir. 2014 yılına gelindiğinde ise bu tarihi miraslara sahip olan Bursa kenti, ‘Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu’ isimli ‘Adaylık Dosyası’ ile UNESCO Dünya Miras Listesi’ne alınmıştır. Bu dosya kapsamında Hüdavendigâr (I. Murad) Külliyesi, Yıldırım (I. Bayezid) Külliyesi, Yeşil (I. Mehmed) Külliyesi, Muradiye (II. Murad) Külliyesi olmak üzere dört Sultan külliyesi ve Hanlar Bölgesi başlığı altında Orhan Gazi Külliyesi ele alınmıştır. Dolayısıyla Bursa kentini, Dünya’ya tanıtmakta aracılık eden Osmanlı Dönemi Sultan Külliyesi’ nin özgün yanlarının araştırılması ve ortaya konulması için bir adım olan bu tez çalışmasının; bu çalışmada değinilmeyen süsleme, malzeme kullanımı, yapım teknikleri gibi mimari detaylar üzerine yapılabilecek diğer araştırmalara da ışık tutacağı düşünülmektedir.

2. ERKEN OSMANLI KENTİNİN GELİŞİMİ

Bu bölümde çalışmanın ana konusu olan külliyelerin, Erken Osmanlı kentinin gelişiminde etkili olduğu göz önünde bulundurularak; kent, kentleşme kavramları ve Anadolu’da ortaya çıkan kentleşme modellerine değinilmiş, Osmanlı kentinin Endüstri Öncesi kent ve İslam kenti özelliklerini ne derece taşıdığı, Osmanlı kentinin gelişimini tetikleyen unsurlar ve ortaya çıkan kent yapısı açıklanmıştır.

2.1. Kent ve Kentleşme Modelleri

Her yerleşme, bulunduğu coğrafya; bitki örtüsü, atmosferik koşulları, yer altı kaynakları, insan üretimi ile oluşan mekânsal farklılıkları ve sosyo- ekonomik koşulların değişimi ile gelişen kendine özgü bir merkez oluşturma eğilimindedir. Eski Yunan uygarlığında kent için kullanılan ‘polis’ kavramı yönetim bakımından özerk olanı niteler, Farsça’da ise kentin egemenlik ve devlet anlamına gelen ‘şaşra’ kelimesi ile eş olması kentin her anlamda merkez olmaya yatkın yerleşme yapısı hakkında yeterince ipucu vermektedir (Suher 1996).

Tekeli’ye göre **kentler**; “tarımsal olmayan üretim yapılan ve tüm üretimin denetlendiği, dağıtımın koordine edildiği, belirli teknolojilerin beraberinde getirdiği, büyüklük, yoğunluk, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine varmış yerleşme türüdür”(Tekeli 2014).

Tekeli **kentleşmeyi** ise şöyle tarif etmiştir;

“ bir yerleşmede ya da bir ülkenin yerleşmelerinde tarımsal olmayan üretim oranının artması ve tüm üretimin denetim ve koordinasyonunun yoğunlaşması sonucu, büyüklük, yoğunluk, heterojenlik, bütünleşme derecelerinin artması olayıdır”(Tekeli 2014).

Suher, **kentleşmeyi**; “mekanda bir yerleşme, bir nüfus toplanması ve nüfus yoğunluğu, yerel örgütlenme, sosyal tabakalaşma, kurumlaşma, üretimde farklılaşma, uzmanlaşma, yeni bir yerleşim biçimlenmesi ve sosyo- ekonomik ve kültürel değişime yol açan bir nüfus toplanması süreci” olarak tanımlamıştır (Suher 1996).

Anadolu’da kentleşme deneyimleri incelenecek olursa; Endüstri Öncesi kent modeli, İslam kenti modeli, Osmanlı kenti modeli, daha yakın dönemlerde ise; sanayi kenti, turizm kenti, metropol kent gibi kavramlarla ifade edilebilen farklı kentleşme türleri ortaya çıktığından söz edilebilir.

2.2. Endüstri Öncesi Kenti Modeli Bağlamında Erken Osmanlı Kenti

Sjoberg’e göre endüstri öncesi kent ile endüstrileşmiş kent arasındaki esas fark teknolojiye sahip olma düzeyidir. Sjoberg; geleneksel yaşantıyı devam ettiren kentlerin ekolojik, ekonomik, politik, dinsel ve demografik gibi birçok ortak yönleri sahip olduğunu tespit etmiş dolayısıyla endüstri öncesi kentler arasında birçok benzerlikler bularak genelleme yöntemini kullanmıştır. Bu yöntemi uygularken daha kolay veri sağlayabilmek için ülkesel merkezleri seçmiş, Osmanlı İmparatorluğu için de İstanbul’u analiz etmiştir. Örneğin İstanbul’da yönetici kadrosunun merkezde oturduğu verisini elde etmiştir ancak bu veri farklı kentsel işlevleri olan Anadolu’nun diğer kentleri için geçerli olamamıştır (Aktüre 1978).

Sjoberg’in endüstri öncesi kent modelinde ortaya koyduğu tespitler şöyledir;

- ✓ endüstri öncesi kentlerde, kentte yaşayan nüfus toplam nüfusun %5 ile %10’u arasında değişmekte, ya da altında kalmaktadır,
- ✓ sosyal tabakalaşma kentin mekânsal yapısını da etkiler, üst sınıf kentin merkezinde yaşarken, alt sınıf kentin çeperinde ikamet eder,
- ✓ farklı etnik gruptan olan insanlar kendi oluşturdukları mahallelerde yaşamayı tercih eder,
- ✓ benzer ekonomik etkinlikler aynı sokak ve mahallelerde bir araya gelir, tüccar ve zanaatkarlar konut ve işyeri ihtiyacını aynı mekanda giderir, bu da benzer uğraşlara sahip insanları aynı mahalleleri tercih etmesi olgusunu doğurur (Aktüre 1978).

Sjoberg'in yaptığı tespitler, Osmanlı kentinin, kent yapısına dair benzer unsurları içerse de, Aktüre (1978) ve Tanyeli (1986) bu tespitlerde bazı eksikliklere değinmiştir. Tanyeli (1986) 'ye göre Sjoberg'in endüstri öncesi kent modeli; kentsel yapıyı endüstri öncesinden endüstri devrimine geçiş aralığında incelemektedir. Oysa Tanyeli (1986) erken dönem Anadolu Türk kentinin değişiminin büyük ölçüde endüstri öncesi dönemde gerçekleştiğini öne sürmektedir.

Aktüre (1978), Sjoberg'in yaptığı tespitlerde; bölge ölçeğinde ele alınmadığı için kır-kent ilişkisinin ortaya konmadığını, feodal kent ve endüstrileşmiş kent olarak iki zaman kesitine bağlı kalınması nedeniyle arada geçen zamanın yarattığı değişime değinilmediğini belirtmiştir.

2.3. İslam Kenti Modeli Bağlamında Erken Osmanlı Kenti

İslam kentlerinin yapısı incelenirken, İslamiyet'in kentsel bir din olduğu savı unutulmamalıdır. Dini öğretiler, ticari etkinliklerde bulunan yerleşik kentlerde geçerlidir. Cuma namazları ise kalıcı bir cemaat ve kalıcı bir buluşma/ ibadet mekanına ihtiyaç duyar (Tankut 2007).

Aktüre (1978), sosyal tarihçilerin özellikle üzerinde durduğu '**İslam Kenti**' modelini tariflerken, dini işlevlerin kent yaşamının merkezinde olduğu, dolayısıyla caminin; eğitim, kültür ve dinsel etkinlikler kapsamında kent yapısını şekillendirdiğine dikkat çekmiştir.

Tanyeli (1986), **Grunebaum ve Lapidus'un İslam kenti modelinde** toplumsal olgularda belirleyicinin din olduğu savını desteklemelerinden ötürü, İslam kenti yaklaşımının bilimsel olarak ele alınamadığı eleştirisini getirmiştir.

Grunebaum 'şariat' in hem kamusal hem de kişiler arası ilişkileri düzenleyen, yerleşik hayatta geçerliliği olan bir olgu olduğunu belirtmiş, dolayısıyla İslam Kenti'ni merkezinde Cuma camisi olan mekânsal bir kurgu ile tanımlamıştır (Aktüre 1978).

Lapidus ise Grunebaum'un mekânsal ve sosyo- ekonomik ilişkileri açısından ortaya koyduğu İslam Kenti yaklaşımından hareketle, şeriatın farklı yorumlanmasından dolayı gelişmiş dört mezhebin, ister kent ister kır yaşamında olsun toplumsal örgütlenmede etkili olabileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte kent içinde sosyal tabakalaşmada sınıfsal farklılıklara rağmen zengin ile fakirin homojen bir şekilde yaşayabildiği savını ortaya koymuştur (Aktüre 1978).

Lapidus'un Osmanlı Devleti zamanında Anadolu'da geliştiğini belirttiği dört toplumsal örgütlenme düzeyi şöyledir;

1. İmparatorluk ve devlet örgütü
2. Toplumun mezhepler arası örgütlenmesi
3. Esnaf- ahi örgütleri (loncalar)
4. Mahalleler. (dinsel ve ekonomik açıdan homojen özellikli yerleşimler) (Aktüre 1978).

Uğur Tanyeli (1986) ise İslam kentlerini, Orta Asya – İran kenti üzerinden değerlendirmiş ve kentin önemli üç ögesi olduğunu ifade etmiştir. Onlar da şöyledir;

1. **İçkale:** Genellikle kentin en iç kesiminde yer alır. Kimi araştırmacılar bu alanda yönetim yapılarının ve tutukevinin bulunduğunu ileri sürer.
2. **Şehristan:** Kentin asıl bölümünü oluşturan bu alan surlarla çevrilidir. Bu alanda konut ve ticaret alanları, dinsel ve kamusal yapılar bulunur. Arap istilasından sonra ticaret sur içine alınır.
3. **Rabad ya da Birun:** Kentin varoşu, dolayısıyla en dış kesimidir. Tarımla uğraşanların konutları, bahçeleri ve pazaryeri de burada yer alır.

Bu üç ana öge dışında kentteki diğer yapılanmalar; Mahalleler, Ticaret Alanları ve Ulucami 'dir (Tanyeli 1986).

Aktüre (1978), Halep, Şam, Bağdat, Kahire gibi Ortadoğu kentleri örnek alınarak geliştirilen İslam Kenti modelinin, Anadolu'daki kentlere birebir uygulanamayacağını ileri sürmüştür. Bunun nedenlerinden biri; **şeriat'ın** Osmanlı devleti hukuk sisteminde kullanılan tek araç olmaması, hükümdarın şeriatın kapsamı dışındaki konularda kendi

inisiyatifini de kullanarak ‘örf’ sistemi ile kanun koyma yetkisinin sahip oluşudur. Dolayısıyla devletin menfaati her şeyden önce gelmiştir. Diğer bir neden olarak da altıyüz yıllık Osmanlı İmparatorluğunda, imparatorluk topraklarının geniş olması, ulaşım sıkıntısı, birçok farklı ırk, din ve kültürlerden toplumların barındırılması gerekliliği ile toplumsal yapıdaki değişimlerin, her yerde aynı şekilde hissedilmemesidir (Aktüre 1978).

Aktüre (1978), Lapidus’un toplumların mezhepler arası örgütlenme eğiliminin uygulanabilirliğine şöyle bir yorum getirmiştir; Anadolu topraklarında bahsedilen dört mezhepten ağırlıklı olarak hanefilik mezhebine tabii olanlar yaşamaktadır. Dolayısıyla diğer camiler etrafında toplanma durumu geçerli olamayacaktır. Ancak Anadolu’da bazı ‘ruhani’ liderlerin etrafında bir araya gelme olgusundan bahsedilebilir. Örneğin özellikle 17. yüzyılda Anadolu’da yaygınlaşmış olan Bektaşî tekkeleri, sultan veya diğer yöneticiler tarafından vakıf olarak bağışlanan topraklarla geçimini sağlayarak ayakta durmuştur.

Max Weber ise 20. yy’ın başında şöyle bir kent tanımı ortaya koyar; bir yerleşmenin şehir sayılabilmesi için; bir kale, bir pazar, kendine özgü bir hukuk sistemi veya mahkemesi, şehir sakinlerinin seçtiği yönetici tarafından kısmi de olsa özerk yönetim biçiminin uygulanması gibi koşullar sağlanmalıdır. Weber’in kent tanımında, Avrupa kenti gelişmeye yön verici ve nitelikli olarak ön plana çıkar. Dolayısıyla Osmanlı kenti veya İslam kenti bu tanımın kapsamına girmez, kendi özgüllükleri bağlamında değerlendirilmeleri gerekir (Öz 2005).

Kuban, bütün İslam şehirlerinin kendi kendini idare yoksunluğu ve politik bilinçsizlik olgusunu taşıdığını öne sürerken; Osmanlı şehirlerinin temel yapısını şöyle ifade etmiştir; konut ve ticari alanların ayrı tutulduğu kentte mahalle birimi şehrin yapıtaşı, çarşı ve cami merkezci etkiye sahip, kent sakinlerinin sosyal, kültürel ve dini ihtiyaçlarına cevap veren vakıf kurumu, tüccar ve zanaatkarların örgütlenmesine imkan veren esnaf, lonca düzeni de kent yaşamına hakimdir. Kuban; Weber’in; tanımına cevaben “Osmanlı şehrinin sosyal strüktür bakımından pek de gevşek olmadığını

görüyoruz. Onun bir Avrupa şehri gibi örgütlenmemiş olması, değişik tarihi koşullar içinde gelişmesinden gelmiştir." diye karşılık vermiştir (Öz 2005). Özellikle bahsi geçen vakıf kurumu; İslam kentlerinin en önemli unsurlarından biridir. Vakıf kurumları, Osmanlı'dan önce de var olan külliye geleneği ile ilişkilidir. Bir yandan kentteki sosyal ve ticari hayata katkı sağlarken, bir yandan da kentlerin imar edilmesinde büyük rol oynamıştır.

Yenen (1988), Osmanlı Dönemi Türk kentlerinin gereğince incelenmediğini öne sürerek, çeşitli araştırmacılar (Granebaum, Lapidus, Jarazbhoy vb.) tarafından Türk kentinin, İslam kenti gruplamasına uygun görülmesinin yetersiz olduğunu savunmuştur. Yenen (1988) bu yargının nedenini; İslam kenti kavramının, toplumların yerleşme sürecini, kültürel, sosyo- ekonomik koşulları ve mekânsal değişimi gözardı eden, din teması üzerine kurulan bir yaklaşıma vurgu yaptığı yönünde açıklamıştır.

2.4. Erken Osmanlı Kent Gelişiminin Unsurları/ Tetikleyiciler

Anadolu fethedildiği dönemde, nüfusun az olması ve yerli halkın ayrı gruplar halinde varlıklarını daha rahat yaşatmaları nedeniyle, Anadolu'nun tüm şehirlerine, şehir içinde tüm mahalle ve semtlerine ayırım yapmadan yerleşme politikası göz önüne alınmıştır. İlk etaptaki yerleşmeler işgal edilen halkın evleri ya da onlardan boş kalan binalar olmuştur. Önemli şehirlerde de ilk yerleşmelerden sonra mahalleler oluşturulmuştur (Cezar 2005).

Anadolu'da her ne kadar Selçuklu çağına dair fazla bir veri elde edilemese de, Osmanlı devri kentinin mahallesi yakın zamanlara kadar var olmuştur. Kentlerde yerleşim alanları mahalle birimlerinden meydana gelmiştir (Kuban 2007).

Osmanlı döneminde Türk kenti, çok az uzmanlaşmaya rağmen, zanaatkarların kent yaşamında etkin olduğu, üretimin insan ve havyan gücü ile yapıldığı, yaygın tarımsal üretimin ve pazarının aktif olduğu bir ekonomik yapıya sahiptir (Yenen 1988).

Kentlerde İslami geleneklere göre sürdürülen idari örgütlenme de mevcuttur. Kentte yönetimle ilgili işler dinsel, adalet işleri, güvenlik ve kontrol, fiziksel ve sosyal donanım şeklinde gruplanmaktadır. Osmanlı toplumunda ayrı kökenlerden gelip, ayrı mahallelerde yaşayan insanlar ortak bir toplum ve kentli bilinci oluşturamamıştır. Bu nedenle ihtiyaç duyulan yönetsel örgütlenme vakıf kurumu aracılığı ile sağlanmıştır (Yenen 1988).

Biçimsel olarak kent idaresi “**ihtisab**” kavramına göre şekillenmiştir. İhtisab kelimesi akıllı bir şekilde yönetme, çirkin iş yapma kınama gibi anlamlar taşımakta olup, masdarından isim olan hisbe kavramı ise İslam devletlerinde genel ahlakı ve kamu düzenini korumak ve denetlemekle yükümlü teşkilatı ifade etmektedir. Bu işle görevli memura ise muhtesib denmektedir. Muhtesibden, hisbe faaliyetlerini yürütmesi yanında; ölçü tartı, para ayarı ve fiyat denetlemesi yapacak kadar hesap bilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bu kurum ve kişiler tarafından İslam kentlerinde, toplumsal hayat ve ticari faaliyetlerin yürütüldüğü pazar denetlenmiştir (Kallek 1998).

Kentlerde yetkili olan diğer üst düzey kişilerden bazıları ise şöyledir; kadı, beledi ve kazai sorumluluğa sahip, bir nevi halkı temsil etmeyen belediye başkanıdır. Subaşı ise kentin güvenliğini sağlamaktadır (Kuban 2007).

Osmanlı Devletinin yönetim örgütlenmesi kapsamında, dinsel ve kamusal hizmetler devletin görevi sayılmamıştır. Halktan vergiler alınmasına karşın, devletin kasasından bu hizmetler için doğrudan bütçe ayrılmamıştır. Dolayısıyla bu ihtiyaçların karşılanması için çeşitli ileri gelen, varlıklı toplum üyeleri hem prestijlerini artırma hem de hayır işlemek maksadıyla mallarının bir bölümünü vakıf haline getirmişlerdir (Yenen 1988).

Osmanlı kentlerinde beledi sistemin olmaması sebebiyle planlı bir şehircilik anlayışı olmadığı, kentlerin gelişiminin toplumsal dinamiklere bağlı olduğu söylenebilir. Bu toplumsal dinamikler ise; güçlü dinsel inanç, inanca bağlı hayır yapma arzusu, devlet yönetiminin de hayır yapmak isteyenlere sağladığı imkanlar şeklinde belirtilebilir. Vakıflar özerk olarak; devlet yönetiminin yapması gereken birçok hizmeti yerine

getirmiş ve bireyci imar sistemi de benimsenmiştir. Dolayısıyla bu dönemde herhangi bir beledi örgütlenmeye ihtiyaç duyulmamıştır (Cezar 2005).

Osmanlı döneminde toplumsal yapı şöyledir; yönetici grup; üst kademede vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, alt kademede subaşı, devlet görevlileri vb., ilmiye sınıfı, esnaf ve zanaatkarlar, tüccarlar, küçük işletme ve toprak sahiplerinden oluşur. Osmanlı devletinde diğer önemli topluluk ise esnaf- ahi örgütüdür. Yönetici sınıfa karşı halkı temsil etmiş ve üretimi, pazarı denetlemek üzere lonca örgütlenmesi işlevini sürdürmüştür (Yenen 1988).

Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısı içerisinde Gayrimüslimler de önemli rol oynar. Osmanlı Devleti'nin genişlemesi ve güçlenmesinde; Orhan zamanında fethedilen bölgelerde Gayrimüslim halk ile kurulan iyi ilişkiler ve hoşgörülü uygulamalar etkili olmuştur (Karataş 2011).

Osmanlı Devleti zamanında gayrimüslimlere “zimmet akdi” esasına göre muamele edilmiştir. Bu nedenle islam hukukunda yer alan “zimmet akdi”nin ne olduğu hakkında kısaca bilgi vermek gerekir. Hz. Peygamber döneminde Müslümanları gayrimüslim halkın yaşadığı şehirleri fethetmeye başlayınca, yeni yöneticiler ile şehir sakinleri arasında bazı şartlar üzerinde antlaşmalar yapılmıştır. Bu sayede Müslüman devletin gayrimüslim tebaasına “ zimmi” statüsü verilmiştir (Karataş 2011).

Mekansal Düzen

Osmanlı Devletinin erken döneminde Türk kenti, İslam kültüründen Anadolu- Bizans, İran ve Türkistan kültürlerinden etkilenmiştir. Dolayısıyla kentlerde de üç ana öge mevcuttur. Bunlar; içkale- kale, konut alanları ve kale altı (taht-el kale) dir (Yenen 1988).

İnalçık (2007) ise Osmanlı şehirlerinde iki ögenin öne çıktığını savunmuştur. Bunlardan biri mahalle diğeri pazaryeridir. Mahalle; müslim ve gayrimüslimlerin cemaatler halinde

ayrı ayrı oluşturdukları yerleşimlerdir. Şehrin diğer önemli bölümü olan pazaryerinde ise; önemli idari birimler yani; kadı mahkemesi, hanlar, kervansaraylar, günlük alışverişin yapıldığı kapalı- açık alanlar, çarşılar yer alır. Şehrin pazar bölgesinde, müslim ve gayri- müslim işbirliğinin sürdüğü bir kamusal hayat yaşanmaktadır.

a. Kale

Kale, Bizans döneminden kalarak Türk kentinin yapısında yer almıştır. Önceleri savunma amaçlı kullanılmış, sonraki dönemde ise kültürel değerinden ötürü korunmuştur. İlerleyen süreçte etrafının konut alanları ile kuşatılmasından ötürü eski önemini yitirmiştir (Yenen 1988).

Fetihlerden sonra hisar bölgesine saray ve resmi devlet büroları yerleştirilmiştir. Saray, Hisar'dan ikinci bir duvarla ayrılan alanda yer almıştır.

b. Konut Alanları

Osmanlı konut dokusunun sahip olduğu temel yapısal faktörlerden birincisi konut kümelerinin ayrı birimler halinde konumlanması (mahalleler), ikincisi ise kent arazisinin bölünme şekli ve parsel düzenine göre yolların şekillenmesidir. İlk baştaki parseller anayolla direk ilişki kurabiliyorken, geriye kalan parsellerde ise sahip oldukları alanların büyük olması bölünme zorluğu yaratmış ve çıkmaz sokaklar ile bağlantılar kurulmuştur (Cerasi 1999).

Konut alanları merkezinde cami olmak üzere kale ile iç kale arasında ya da kalenin dışında yer seçilmiş ise tekke- zaviye gibi çeşitli hizmet yapılarının yakınında konumlanmıştır. Mahalleler halinde yapılan konut alanları, aynı gelenekten ve aynı inançtan toplulukların bir araya gelmesi ile oluşturulmuştur (Yenen 1988).

Osmanlı döneminde mahalle, yönetim birimi olarak öne çıkmaktadır. Mahallede yaşayan reayaların vergi yükümlülükleri ad ad, oturdukları binaların konumları da dahil

olmak üzere tahrir defterlerine ya da diğerk vergi kayıtlarına işlenmiştir. Osmanlı kanunlarına göre mahalle sakinleri birbirlerine karşı mütelsilen kefildir. Yani mahallede gerçekleşen olayın sorumlusu bulunamazsa, bütün mahalleli sorumlu tutulmaktadır. Böylelikle mahallede hem vergiler eksiksiz toplanabilmekte, hem asayiş sağlanabilmekte hem de Osmanlı'nın merkezi otoritesi sürdürülebilmektedir (Ergenç 1984).

Bu dönem mahalleleri için önemli bir diğerk konu avarız akçası vakfidır; mahallenin ortak ihtiyaçları için toplanan paradır. Aynı zamanda ihtiyaç sahipleri için de kullanılan fon niteliğindedir. Mahallenin ortak ihtiyaçları şunlardır;

- a. İmam, müezzin ve muallim maaşları
- b. Mahallede bulunan cami, mescit, sıbyan mektebi, çeşme vb. yapıların onarımı ve bu yapılarda kullanılan kandil ve mum ihtiyaçlarının giderilmesi
- c. Olağanüstü durumlarda toplanması gerekirken bir süre sonra devamlı alınan *tekalif-i örfiyye* ve *avarız-ı divaniyye* vergilerinin ödenmesi (Ergenç 1984).

Köseoğlu (1946), Osmanlı Döneminde oluşan mahallelere isim verilmesinde sekiz farklı yöntem olduğunu tespit etmiş ve bunları Bursa için şu şekilde ifade etmiştir;

1. Bursa alındıktan sonra civar şehirlerden gelenlerin oturdukları mahalleye kendi adlarını vermeleri. Sivasiler, Simavlar gibi.
2. Halkın, Bursa'ya gelen dervişlerin adlarını mahallelere vermesi.(Abdal Murad, Emir Sultan vb.)
3. Osmanlı tarihine ve Bursa'ya değerli hizmetler yapmış kişilerin adlarını Bursa mahallelerine adanmaları.(Temurtaş Paşa, Umurbey, İvazpaşa vb.)
4. Bursa mahalleri içinde şair ve ilim adamlarının da adlarının yer alması.(Molla Gürani, Hocasade, Molla Fenari vb.)
5. Mahallelerde büyük, küçük san'at adamlarının da adının yer alması. (Kasap Hüseyin, Nakkaş Ali vb.)

6. Bazen mahalleler yapılan işlere göre adlandırılmıştır. At satılan yere At Pazarı, balık satılan yere Balık Pazarı, gelin eşyasının satıldığı yere Gelincik çarşısı denmesi.
7. Anıtlara göre mahallere ad verilmiştir. Örneğin Yıldırım külliyesinin bulunduğu mahalleye Yıldırım, Murat II anıtlarının bulunduğu mahalleye Muradiye, İzmir fatihi Hamza beyin Cami, Medrese ve Türbesinin bulunduğu mahalleye Hamzabey mahallesi adının verilmesi.
8. Buldukları konuma göre de mahalleler adlandırılmıştır. Su ayırma yerinin bulunduğu mahalleye Maksem, pınarbaşının bulunduğu mahalleye Pınarbaşı, kale içinde bulunan mahalleye de Hisar adlarının verilmesi (Köseoğlu 1946)

c. Kale Altı (Taht-el Kale)

Şehrin fiziki yapısında Kale Altı (Taht-el Kale) olarak adlandırılan bölüm aynı zamanda varoş olarak da bilinmektedir. Osmanlı kentlerinde fetihlerden sonra şehir büyüyünce, surla çevrili kentte yaşayan Gayrimüslim halk, surla çevrili olmayan savunmasız alana çıkarılmıştır. Şehre sonradan gelen “cemaat” olarak adlandırılan grup da, bu bölgeye yerleştirilmiştir (Arı 2005).

d. Dolaşım Alanları

Cerasi, Osmanlı kentinin kuralsız yapılanmasını ifade ederken, planlamayı yapabilecek bir yönetici ve beledi kurumun eksikliği ile birlikte, kentin belirgin geometrisini oluşturan yolların, meydan ve duvarların çizimlerinin eksikliğine de vurgu yapmıştır (Cerasi 1999).

Kale dışında konumlanan mahalleler seyrek dokuludur. Özellikle göçebelerin yerleştiği bu mahallelerde özel kullanım alanları ile bunlardan arta kalan dolaşım alanları mevcuttur. Göçebe aileler birlikte oluşturdukları 5-10 konutluk bir yerleşimde güvenlik, mahremiyet gibi kaygılarla ortak bahçe meydana getirmişlerdir. Bu ortak bahçe hem

sokağa bağlanan bir ‘çıkılmaz sokak’ hem de anayoldan konutlara ulaştıran özel yol kurgusunu sağlamıştır(Yenen 1988).

Cerasi, Stewig’in Doğu kentleri tarifindeki, uzun düz çizgileri oluşturan yollar ile meydanların yokluğuna karşın, kentlerdeki mevcut yolların genişlikleri birbirinden oldukça farklı, aniden yön değiştiren, kentin merkezinde daha sık, periferisinde daha seyrek, ama her durumda parsellerin içine doğru uzanan sayısız çıkılmaz sokaklardan meydana geldiği tanımına dikkat çekmiştir. Bu durum yalnızca 19. yy da kentlerde yangın geçiren bölgelerin yeniden yapılanması esnasında farklılaşmış ve yeni uygulamalar denenmiştir (Cerasi 1999).

Osmanlı kentlerinde her ne kadar düzgün bir yol strüktürü oluşmasa da , kentin önemli ticari işlevlerinin olduğu hanların ve çarşıların sıralandığı bir anayol kurgusu oluşmuştur. Bu yolun oluşumu Osmanlı öncesi Helenistik ve Bizans dönemlerine dayanır. Kent merkezinin antik çekirdekten sur dışına çıkması da surla teğet yol ağının oluşmasını tetiklemiştir (Cerasi 1999).

Antik Roma, Bizans, Helenistik çağından kalma dik açılı yollar, Osmanlı Devleti döneminde değişime uğramıştır. İstanbul fethi sonrası Bizans’tan kalan kentin ana işlevlerini birleştiren eksenler eskisine benzer durumda kalsa da, belirli bir sıralanma düzeni veren düz hatlı yollar eskisi gibi değildir (Cerasi 1999).

Osmanlı Kentinde, bina kütlelerinin güneşe ve manzaraya yönelmesi kentin dokusunu belirlerken, yollar dokunun sadece tamamlayıcısı durumundadır. Küçük yerleşimlerde konut dokusu seyrek olduğu için mahalle ile merkez arasında akışkan bir yol hattı kurulurken, büyük yerleşimlerde; yüksek konut yoğunluğu ve bunların arasında ortaya çıkan sayısız çıkılmaz sokak kentin ana yapısını oluşturur. Örneğin Batı Anadolu ve Balkan kentlerinde öne çıkan eksenler bir ucu merkezden başlayıp, diğer ucu kentin dışındaki bağlara, bostanlara bağlananlardır (Cerasi 1999).

Mahallelerde yer alan sokaklar insan ve hayvan kullanımına göre boyutlanmış ve zaman içinde organik bir şekilde değişmiştir. Mahalle merkezindeki sosyal hizmetlerin yoğunlaştığı bölgelerde sokaklar genişleyerek meydancık haline gelmiş ve cenaze töreni gibi toplumsal faaliyetlere cevap vermiştir (Yenen 1988).

e. Ticaret Merkezi

16. yüzyılın sonundan 19. yüzyılın ortasına kadar Osmanlı kent yaşamında meydana gelen toplumsal ve ekonomik değişmelerden en çok etkilenen kent birimi ticaret merkezleridir. Bu dönemde zanaat etkinliğinden ticaret etkinliğine geçiş olmuştur. Dolayısıyla ticaret yapılan alan genişlemiş, kırsal alanlar, İstanbul ve diğer ülkeler ile ticaret yoğunluğu artmış, bu yoğunluk mekana da yansımıştır. 18. yüzyıldan sonra ekonomik kazanç sağlanan han yapımı artarken, sultanların ve diğer yöneticilerin hayır ve güç temsiliyeti haline gelen anıtsal yapı, külliye inşası azalmıştır (Cerasi 1999).

Çarşının kalbi bedestenlerdir. Bedestenin etrafındaki dükkanların sıralaması ise sattıkları malın değerine göre belirlenmiştir. Bedestenlerin etrafında hanlar, hanları çevreleyen ve sattıkları malın değeri daha az olan dükkanlar ve zanaat alanları, en dıştaki bölgede ise deri atölyeleri ve pazarlar yer almıştır. Spiral bir biçimde açılarak şehir surlarını takip eden bu model kent morfolojisi için genelleme olarak sunulsa da istisnalar mevcuttur. Örneğin Bursa'da lineer bir çarşı yapılanması söz konusudur ve Kale Kapısı ile Irgandı köprü çarşısı arasında oldukça uzak mesafe yer alır (Cerasi 1999).

Bedesten Osmanlı öncesi Türk beylikleri döneminde de varlığı söz konusu olmuş, üzeri kubbe veya tonozla örtülü olan bu birim depo olarak kullanılmıştır. Osmanlı döneminde ise yalnızca değerli malların korunduğu depolar olarak kalmamış, bazen de giriş kapılarından ve konumlarından algılanabilen açık ve kapalı çarşılar formunu almıştır. Örnek olarak Bursa'daki Uzun çarşı 18.yy'da üstü kapatılan, Osmanlı'nın ilk kapalı çarşısıdır (Cerasi 1999).

Osmanlı döneminde tarımsal üretimin belirleyicisi olduğu kent merkezinde işlenmiş eşya çarşısı ve pazar yeri öne çıkmaktadır. İşlenmiş eşya çarşısı; farklı zanaatların ayrı bölümlerde yer aldığı ve bedestenin etrafında gelişen han, kapan, kapalı- açık çarşılar gibi mekanları kapsamıştır. Bu alışveriş ve depolama alanları yorgancılar, iplikçiler gibi isimler almıştır (Yenen 1988).

Pazar yeri ise yiyecek maddelerinin alışverişinin yapıldığı alanlara denir. 15.yydan sonra büyük kentlerde han sahipleri yiyecek madde yerine ot, hayvan yemi veya canlı hayvan satışına ancak izin vermişlerdir. Besin maddeleri ise tek bir cins olarak kapan han adı verilen mekanlarda satılabilmektedir. Bu mekanlar yağ kapanı, un kapanı gibi isimler almıştır (Yenen 1988).

Osmanlı kentlerinde, kentin %6 sı ile % 10'unu kaplayan, konutları dışarıda bırakan atölye ve dükkanların birkaç sıra sokak üzerinde yerleşmesi ile oluşan çarşı mahalleleri mevcuttur. Eğer alışveriş açık havada yer alıyor ve panayır veya haftalık çarşı mantığıyla kuruluyorsa pazar olarak adlandırılmıştır (Cerasi 1999).

3. ERKEN OSMANLI KENTİNİN GELİŞİMİNİN ÇEKİRDEĞİ KÜLLİYELER

Külliye olarak adlandırılan yapı topluluklarına manzume, hey'et, imaret, site, imaret sitesi, kompleks gibi isimler de verilmiştir. Genellikle bir cami etrafında veya medrese, ticari bir yapı ya da türbe çevresinde gelişen, farklı fonksiyonlardaki birkaç yapının bir araya gelmesi ile oluşur (Çobanoğlu 1998b).

Cantay (2002) külliye, “çeşitli fonksiyonel yapı birimlerinin, bir arada planlanıp, inşa edildiği sosyal kuruluş” olarak tanımlamaktadır. Külliye; cami, türbe, medrese, tıp medresesi, darüşşifa, tabhane (misafirhane), han (kervansaray), hamam, arasta, sebil gibi yapı çeşitlerinden oluşabilir. Ancak kuruluşun külliye adı ile tanınması için bu yapılardan birkaçının bir arada planlanıp, inşa edilmesi yeterlidir.

Cantay (2002), külliye adı ile bilinen yapı topluluğunun adlandırılma geçmişini şu şekilde açıklamıştır; ilk sırada yaptırının, kurumun adı önem kazanırken, çeşitli kaynak ve vakfiyelerde aynı yapı grubunun “imaret” olarak da adlandırıldığına dikkat çekmiştir. Cantay (2002), yakın dönemde imaret kelimesinin aşevi yerine de kullanıldığını ancak mevcut yapıların hiçbirinin kitabesinde imaret yazmadığını belirtmiştir. Halkın ilgisinin ve kullanımının yoğun olduğu aşevi yapısı için, imaret isminin bir yakıştırma olduğunu vurgulamıştır.

Osmanlı döneminde imaret kelimesi, farklı fonksiyonel yapılar grubunu ifade etmek için kullanılmış ve aynı zamanda bu dönemdeki “külliye” ifadesinin de yerine geçmiştir (Cantay 2002).

Bir imaret sitesinin genel anlamda tanımı yapılrısa; bir cami etrafında bir araya gelen medrese, sıbyan mektebi gibi eğitim yapıları ile yemek pişirilen ve dağıtılan imarethane, konaklama yapıları olan tabhane, kervansaray, hastane işlevi gören darüşşifa, bunların dışında kütüphane, türbe, hamam, çeşme gibi dinsel, kültürel ve sosyal yapıları kapsamakla birlikte bu yapılarda hizmetli olarak çalışanlar için konutlar, beledi hizmetler kapsamında su yol, kanalizasyon gibi yapılanmalar da söz konusudur. Ayrıca

bu imaret sitesindeki yapılara gelir sağlamak maksadıyla her bir zanaat koluna ayrı hizmet edecek şekilde mekansal planlaması yapılan han, çarşı, işlikler, pazar yerleri de bu imaret sitesi kurgusu içinde yer alabilir (Yenen 1988).

3.1. Külliyelerin Kuruluşu ve Gelişimi

Türkler sürekli ve sistemli bir şekilde fethettikleri yerlere yerleşmiştir. Yeni alanlarda veya eski kentlerin istenen kısımlarında imaret sistemi yoluyla kırsal alanlarda ise zaviye kurarak yerleşmişlerdir (Yenen 1988).

Sürgün mantığı ile farklı bölgelerden veya farklı kökenlerden, çeşitli uğraşlara sahip insanlar bir alanda karışmıştır. Göçebe geleneği ile gelen aşiretler ise şeyh, reis gibi bir önderin etrafında birleşerek yer seçmiştir (Yenen 1988).

İslamiyet'in ilk devrinden itibaren camiyle bütünleşen birçok fonksiyona sahip yapılar inşa edilmiştir. Bu anlamda külliye gibi çok fonksiyona sahip ilk yapı örneği Medine'deki Mescid-i Nebevi verilebilir (Çobanoğlu 1998b). Anadolu'da ise en erken tarihli örnekler Artuklular döneminde görülmeye başlanmıştır.12.yy'ın ilk çeyreğinde inşa edilip günümüze ulaşan Mardin Eminüddin Külliyesi bu döneme örnektir (Çobanoğlu 1998b).

Osmanlı öncesi Türk Beylikleri ve Osmanlı'nın erken döneminde tabhaneli, zaviyeli, kanatlı cami, imaret gibi isimler alan yapı türünde tüm dini ve toplumsal işlevler görülmüştür. Gerçek anlamda Osmanlı Külliyesi ise bundan sonraki dönemde gelişen, çoğunlukla bir cami etrafında toplanan, çeşitli toplumsal ve yardım işlevlerini içeren ayrı ayrı yapıların bir araya gelmesi ile oluşmuştur (Cerasi 1999).

3.2. Erken Osmanlı Külliyelerinin Oluşumunda Etkili Olan Faktörler

Erken Osmanlı Külliyelerinin gelişiminde; Anadolu Selçuklu dönemi yaptırılan külliyelerin, külliye formlarının temelini oluşturması, İslami değerler göz önünde

bulundurularak tasarlanan Anadolu dışındaki diğer külliye ve külliye kuruluşunun devamlılığında faydalanılan vakıf sistemi etkili olmuştur. Vakıf sistemi, Osmanlı Sultanları ve diğer mevki ve para sahibi kişiler tarafından hayır yapma maksadıyla kullanılmıştır. Bu sayede devletin ileri gelenleri; hem halkın gözünde devletin gücünü meşrulaştırmış, hem de halkın ihtiyaçlarını giderebildiği hayır müesseseleri inşa ettirmiştir. 19.yy. a kadar Belediye teşkilatının kurulmadığı Anadolu kentlerinde, külliye de kapsayan vakıf sistemi, kentlerin imarında rol almıştır. Osmanlı Döneminde inşa edilen külliye; kentlerin fiziksel dokusunu belirlemiş, çarşı ve konut yerleşimlerinin gelişimine aracılık etmiştir. Bu etkenlerden yola çıkarak; Osmanlı külliyelerinin gelişiminde etkili olan faktörler üç alt başlıkta ele alınmıştır.

3.2.1. Osmanlı Vakıf Sistemi

Ferdin şahsi mülkünü kendi isteğiyle mülkiyetinden çıkararak hayır amaçlı toplum ihtiyaçlarına terk ve tahsis etmesine dayanan vakıf müessesesi; Osmanlı döneminde külliye mimarisinin gelişmesi ve bu kuruluşun devamlılığının sağlanmasında etkili olmuştur (Tokay 1995).

Osmanlı kültür bileşenlerinden olan vakıf sistemi; kişilerin, taşınır ve/veya taşınmaz mallarını, sonsuza dek hayır işleme maksadıyla, yasal bir çerçevede belgeleyerek tahsis etmeleri şeklinde açıklanabilir (Yenal 2012).

Vakfiye düzenlenmesi için ilk aşamada; vakfa konu olan yapıların yaptırılması sağlanmaktadır. Daha sonra bu yapıların fiziksel ve kurumsal olarak varlığını sürdürebilmesi için gerekli düzenlemeler yapılmakta, kaynaklar sağlanmakta ve bütün bu veriler ile “vakfiye” denilen belge hazırlanmaktadır (Yenal 2012).

İkinci aşamada ise; belirli bir serveti olan, özgür ve akli yeteneklere sahip vakıf kurucusu; vakfı yönetecek olan “mütevelli¹” veya “kadı” ya öngördüğü koşulların yer aldığı bir taslak iletir. Kadı da İslam hukuku kurallarına göre bu koşulların uygunluğunu araştırıp, onay verirse; mütevelli ve toplumun güvenilir kişilerinden oluşan “şuhud-ül hal” denilen şahitlerin huzurunda vakfın geçerliliği tasdik edilip, imzalanıp, mühürlenerek sicile kaydolunur ve yöneticileri atanır (Yenal 2012).

Vakıf kurumunun yapısı iki türlü işlemektedir;

Birinci gruptakiler; dolaysız yararlanan cami, mescit, okul, kütüphane, hastane, imaret, kervansaray, misafirhane, köprü, çeşme vb. vakıf mallarıdır.

İkinci gruptakiler; vakıf hizmetlerinin devamlılığı için parasal gelirden yararlanan, yani dolaylı kullanılan vakıf mallarıdır (Yenen 1988).

Yenal (2012) vakıfların gelirlerini şu şekilde açıklamıştır; “Taşınır (menkul) gelirler; vakfedilen para ve ondan sağlanan faiz geliri. Taşınmaz (gayrimenkul) gelirler; köyler, tarım alanları, çiftlikler, bağ ve bahçeler vb. kırsal alandaki yerler”.

Yenal (2012) taşınmaz (gayrimenkul) gelirler içerisinde, kentsel çevrede yer alan; han, hamam, dükkanlar, çarşılar, menzil, haneler ve odaların (hücerat) da vakfedildiğini belirtmiştir.

Yenen (1988) vakıf kurucuları üç etapta değerlendirmiştir;

- İlk etapta etkin olanlar; sultanlar, şehzadeler, valide sultanlar ve diğer hükümdar ailesi üyeleri
- İkincil vakıf kurucular; yöneticiler (vezir, beylerbeyi, kadıasker vb.) ve has ya da zeamet düzeyinde dirlik sahibi olan kişilerdir
- Üçüncül vakıf kurucular; tekkeler, zaviyeler, dergahlar vb. gibi tasavvuf ocaklarına sahip çıkan hükümdarlar veya zenginlerdir.

¹ Mütevelli; vakfın tüm parasal, yönetsel ve yasal düzenlemelerinin yöneticisidir ve aynı zamanda vakfiyenin koşullarını Şer’i hukuk kurallarıyla uyumlu hale getirerek uygulamakla görevlendirilmiştir (Yenal 2012).

Vakıf sistemi ile devamlılığı sağlanan külliyeler, Osmanlı kentlerinin beledi ve sosyal hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde de etkili olmuştur. Herhangi bir kamu yapısı hasar gördüğünde, vakıfların desteğiyle onarımlar gerçekleştirilmiş, devletin bütçesine başvurulması son çare olmuştur. Vakıflar tarafından yapılan bu onarımlar ve gerekirse yeniden inşa faaliyetleri, imar konusunda vakıfların, devlet örgütlerinden daha önce geldiğini göstermektedir (Yenen 1988).

Külliye inşa ettirme geleneğine sahip Osmanlı sultanları ve diğer mevki ve para sahibi kişilerin hayır amaçlı icra ettikleri bireyci imar sistemi ile Osmanlı Türk şehir ve kasabalarının ana hatları oluşmuş, fiziksel doku belirlenmiştir (Tokay 1995).

İmparatorluğun merkezi olan Bursa, Edirne, İstanbul gibi büyük şehirlerde kurulan sultan külliyesi, merkezi meydana getirmiş veya yerleşmeyi yönlendirmiştir. Hac veya kervansaray yolları üzerindeki menzillere ve derbent noktalarına kurulan külliyeler ise bu alanda yeni kasaba veya şehir gelişimine ön ayak olmuştur (Tokay 1995).

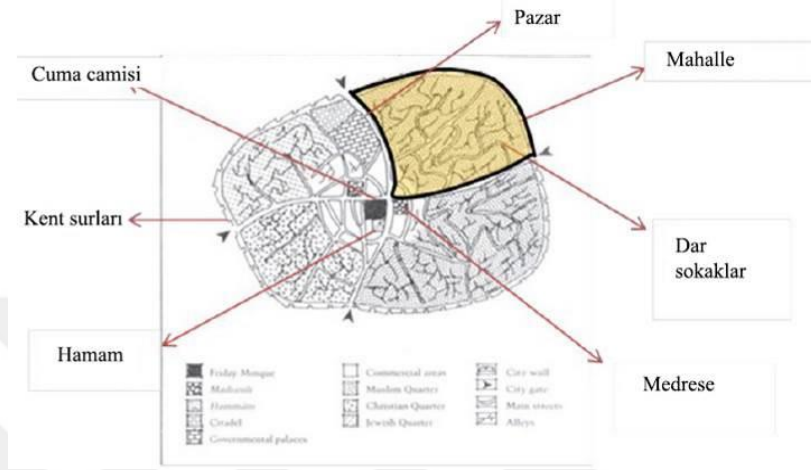
Osmanlılar, Anadolu ve Rumeli topraklarında fethettikleri Hristiyan bölgelerine, Türk-İslam kültürünü yaymak için sistemli bir şekilde Anadolu'dan Türk nüfusunu aktarmış ve vakıflardan yararlanmışlardır. Fetihler sonrası sultan ve diğer ileri gelenler, kendilerine düşen payları vakıf kurmak ve elde edilen toprakların bir kısmını bu vakıflara gelir sağlamak amacıyla kullanmışlardır (Yenen 1988).

Vakıf kurumları sayesinde kentlere yerleşen göçmenlere ücretsiz, yemek, barınma gibi hizmetler verilmiştir. Bu sayede Bursa örneğinde olduğu gibi Bizans döneminde Kaleiçi ile sınırlı olan kent, Osmanlıların eline geçtikten sonra iki- üç kat büyümüştür (Yenen 1988).

3.2.2. İslam Kentlerinde Külliyeler

Habib ve Miklos'un (1970) tarif ettiği İslam kenti modeline göre; merkezde dini, kültürel, eğitim, ticaret gibi en önemli etkinlikler yer alır. Merkezden çevreye doğru

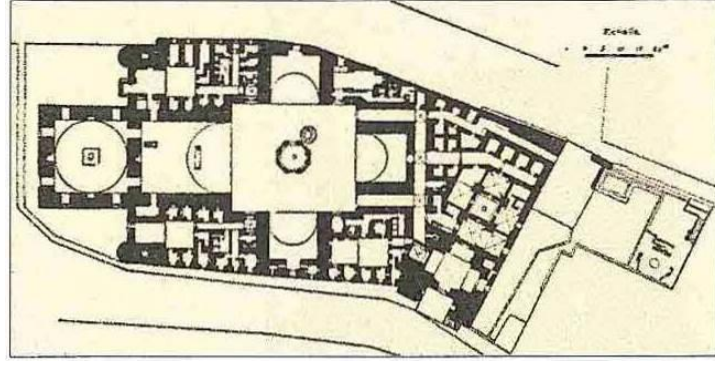
yayılarak gelişen kent modeline göre en dışta yerleşimin sınırlarını belirleyen surlar bulunur. Surlara yakın bölgelerde yarı kırsal yaşantının da sürdürülebildiği yoksul semtler yer alır. Surlar ile merkez arasında ise ticaretin yapılabilirdiği pazar alanları ve dar, kimi zaman çıkmaz sokaklarla gelişen konut yerleşimleri bulunur (Şekil 3.1).



Şekil 3.1. İslam Kenti Modeli (Habib ve Miklos 1970) (Almansouri 1991)

Aktüre (1978) İslam kenti modelinin İran, Halep, Şam, Bağdat ve Kahire gibi Ortadoğu kentleri örnek alınarak geliştirildiğini öne sürmüştür. Buradan yola çıkarak Mısır, Kahire'deki Sultan Hasan Külliyesi (14.yy.), İslam Kenti Külliyesi olarak incelenmiştir.

12.yy ve 13.yy'larda Suriye'de ve Mısır'da Zengiler ve Eyyubiler döneminde, devletin ileri gelenleri; İslam hukukunun gelişimini sağlamak amacıyla medreseler inşa ettirmiştir. Bu dönemde medreselerin işlevi; meyve bahçesi, dükkan, hamam, tarla gibi taşınmaz malların gelirinden oluşan vakıf sistemi ile sağlanmıştır. Başlangıçta dini ve siyasi propaganda aracı olma işlevini gören medreseler, zamanla kurucusunun türbesini de içeren ve cami işlevi gören bir yapı türüne dönüşmüştür (Binous J. ve ark. 1999). Sultan Hasan Medresesi de farklı işlevlerin bir arada olduğu yapı türüne iyi bir örnektir.



Şekil 3.2. Sultan Hasan Medresesi planı, Kahire (14.yy) (Beksaç 2009)

14.yy'da Memlük Sultanı Hasan b. Muhammed b. Kalavun tarafından yaptırılan külliye cami- medrese ve türbeden oluşmaktadır (Şekil 3.2).Yapı abidevi ölçülerdedir. Yapı sarayın bulunduğu kaleye yakındır ve kale gibi teşkilatlandırılmıştır. Bu yüzden çeşitli ayaklanma ve çatışmalarda aktif rol almıştır. Bir medrese olduğu kadar bir Cuma Camisi işlevini de göstermektedir. Ana hatları dört eyvanlı cami planını gösteren külliye, tek bir bina bloğu şeklinde alanı kaplamaktadır (Beksaç 2009). Bu külliye kompozisyonunda türbe; kare planlı olup, kible eyvanının önünde ve bina bütününün dışına taşmaktadır.

Kahire'deki Sultan Hasan Külliyesi'nin Anadolu'da Osmanlı Döneminde yaptırılmış olan külliyelerden farkı dört ayrı mezhebe yönelik yaptırılan medrese birimlerine sahip olmasıdır. Cami eyvanlarının arasında köşelerde medreseler bulunmaktadır. Her biri kendi içlerinde yer alan merkezi bir avlu etrafında düzenlenmiş olup, kible yönünde birer eyvana sahiptir. Medrese avlularının çevresinde, medreselerde eğitim gören öğrenciler ve diğer görevlilere ayrılmış mekanlar bulunmaktadır ve bu mekanlar dört katta da düşünülmüştür. Caminin ibadet mekanı olarak kullanılan kible eyvanının sağında, Hanefi mezhebine ayrılan en büyük medrese yer almaktadır. Eyvanın solunda ise Şafii mezhebine ayrılan medrese yer alırken diğer iki küçük medrese Maliki ve Hanbeli mezheplerine tahsis edilmiştir (Beksaç 2009).

Binous J. ve ark. (1999) Mısır, Suriye gibi bölgelerde yaptırılan külliyeler ile 15.yy'dan itibaren Osmanlı döneminde yaptırılan külliyelerin farkını şöyle ortaya koymuştur; Bu

dönemde medrese ile türbenin ayrı ayrı planlandığı geniş külliyeleer görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde inşa edilen medreselerde eyvanların yerini kubbeli mekânlar almış ve kubbeli öğrenci hücrelerinin sayısında artış gözlenmiştir.

3.2.3. Anadolu Selçuklu Dönemi Kentleri ve Külliyeleer

Türk fetihleri sonucunda Anadolu'ya yalnızca göçmenler gelmemiştir. Moğol istilasından sonra kentliler de buraları mesken tutmuştur. Sonuçta göçen kentliler İran ve Türk asıllı olmak üzere farklı etnik kimlikleri de barındırmıştır (Tanyeli 1986).

Anadolu; İran, Horasan ve Maverâünnehir gibi doğu ülkelerinden kentli göçüne maruz kalmıştır. Özellikle Anadolu Selçuklu döneminde İran kültürünün etkisi sivil ve dinsel bürokratik işlerden; mimariye, kültürel etkinliklere kadar hissedilmiştir (Tanyeli 1986).

11.yy.'dan ikinci yarısından itibaren Türkler Anadolu'ya akınlar yaparak yerleşmeye başlamıştır. Bir yandan topraklarını genişletmek için yeni fetihler yapmış bir yandan da fethettikleri bölgelerde varlıklarını meşrulaştırmak için çeşitli yapılar inşa etmişlerdir. Toplumun ihtiyaçlarına göre inşa edilen bu yapılar; bazen tek başlarına başta cami olmak üzere, zaviye, imaret gibi yapılar olurken bazen de yakın işlevli ya da değişik işlevli han, hamam, medrese, darüşşifa, türbe vb. gibi yapıların biraraya gelmesiyle oluşmuşlardır (Tokay 1995).

Özcan (2010), Selçukluların Bizans mirası olan topraklarda Arap- Sasani ve Türk fetihleri sonucunda kesintiye uğrayan kırsal ve kentsel yaşamı canlandırmaya yönelik birtakım politikalar izlediğini belirtmiştir. Bu politikalardan ilki Anadolu'nun bölgelerarası geçiş noktası konumu olmasının avantajını kullanarak, ticari faaliyetlerinin gelişmesi için, önemli görülen yerlere vakıf yoluyla işleyen kervansaray, köprü gibi anıtsal- kamusal hizmet yapıları inşasıdır. Bu mekansal alt yapı ile üretim- dağıtım/ ulaşım sistemi oluşturulması amaçlanmıştır (Özcan ve Yenen 2010).

İkinci politika ise Anadolu'da Arap- Sasani ve Türk fetihleri sonucunda tahrip olan yerleşim alanları üzerinde tarımsal üretim ve zanaat- ticaret faaliyetlerinin yeniden canlandırılmasıdır. Bu izlenen politikalar bağlamında kentler; nitelikleri kapsamında askeri- stratejik, yönetsel- siyasal ve ekonomik etkinlik merkezleri olarak farklı işlevlerde uzmanlaşma göstermişlerdir (Özcan ve Yenen 2010).

Selçuklular, Anadolu'yu fethetmeye başladığında İslamiyet yeterince yayılmıştır. Dolayısıyla Selçuklular dini daha yumuşak bir şekilde yaymaya çalışmış, Anadolu'nun çok eski uygarlıklarına, geleneklerine uyum sağlamışlardır (Tankut 2007).

Kentin ana hattını surlar düzensiz biçimde belirler, çoğunlukla çokgen forma dönüşür. Kentin iç yapısını da birbirine çıkmaz sokaklarla bağlanan mahalleler belirler ve gelişim düzgün biçimli değildir. Kentin yerini Bizans kastronu belirler. Manzara önemlidir. Selçuklu kentinde tek bir merkez yerine; pazar alanı, kale, merkez cami, birkaç kamusal yapı ve külliyelerden oluşan çok- çekirdekli bir kentsel yapı mevcuttur. Kent surlarının dışında veya kentler arasında yer alan kervansaraylar ulaşım ağının odak noktalarıdır. Ölmüş kişilere yönelik kalıcı yapılar; türbeler kent silüetinde belirgindir (Tankut 2007).

Selçuklu Kenti İki Farklı Yolla Oluşur;

Birincisi; Mevcut Bizans kent dokusuna Müslüman- Türk kurumları entegre edilir. Kentin en büyük bazilikası camiye dönüşür. Kentin en üst noktasına Ulu Cami inşa edilir. Türk kabileleri yerleşir. İkincisi; Mevcut kentin çeperinde sosyal kurum yapılır. Ağırlık merkezinde, cami veya mescit olan külliye konut gelişimini etkiler (Tankut 2007).

Özcan ve Yenen (2010) , Anadolu Selçuk kentlerini işlevsel ve mekansal farklılıkları doğrultusunda açık kent, kapalı kent ve dış odaklı büyüme modelleri kapsamında kategorize etmiştir.

Özcan ve Yenen (2010), Selçuklu kentlerini konumsal nitelik, işlevsel kimlik ve mekânsal karakteristikler bağlamında kategorize ederek değerlendirmiştir (Şekil 3.3). Burada dikkati çeken husus şudur; Selçuklu döneminde Anadolu kentleri surlarla çevrili olduğu için daha çok kapalı kent modeline benzer. Ancak 13.yy itibarıyla iyi

organize olmuş yönetim mekanizması ve bölgelerarası ticaretin yarattığı sosyal ve ekonomik ilerleme ile gelişen kentler; sahip oldukları işlevsel potansiyellerin etkisi ile sur dışına taşmıştır. Bu taşma medrese- cami odakları ile oluşturulan erken dönem külliyesi sayesinde, açık kent modeline evrimleşmeyi getirmiştir.

Kentsel model	Konumsal nitelik	İşlevsel kimlik	Mekansal karakteristik
Kale Kent			
A tipi	İç bölgeler, üretim- dağıtım sistemi odak- bağlantı noktaları	Yönetimsel ve siyasi merkezler	Kent kapıları yakınında inşa edilen külliye eşliğinde kısmen sur dışında gelişme
B tipi	Kıyı bölgeleri ya da kıyı kentleri	Ticaret merkezleri ve deniz aşırı askeri operasyon- üs merkezleri	Tamamen surla çevrili
	Askeri ve stratejik bölgeler	Askeri organizasyon merkezleri	
Açık Kent			
A tipi	Üretim- dağıtım sisteminin coğrafi eşiklerin aşıldığı geçiş bölgeleri	Kırsal alanlara hizmet veren bölgesel üretim- dağıtım merkezleri	Kent surları ötesinde inşa edilen külliye odak olmak üzere tamamen sur dışı gelişme
B tipi		Bölgesel yıllık- mevsimlik pazar ya da panayır yerleşmeleri	Ticaret merkezi işlevine ek olarak kale işlevi de üstlenen kervansaray ya da han gibi hizmet yapıları odak olmak üzere sursuz gelişme
Dış odaklı büyüme			
Dış odaklı büyüme	Anadolu Selçuklu- Bizans siyasi sınırları, Uç bölgeleri	Göçebe Türkmen grupların sınır ötesi operasyonlar için örgütlendiği Türk- İslam kolonizasyon merkezleri	Sur dışında inşa edilen Türk- İslam kolonizasyon yapıları odak olmak üzere gelişme

Şekil 3.3. Anadolu Selçuklu kent modelleri açıklamalı anlatım (Özcan ve Yenen 2010)

Anadolu Selçuklu Döneminden Külliye Örnekleri

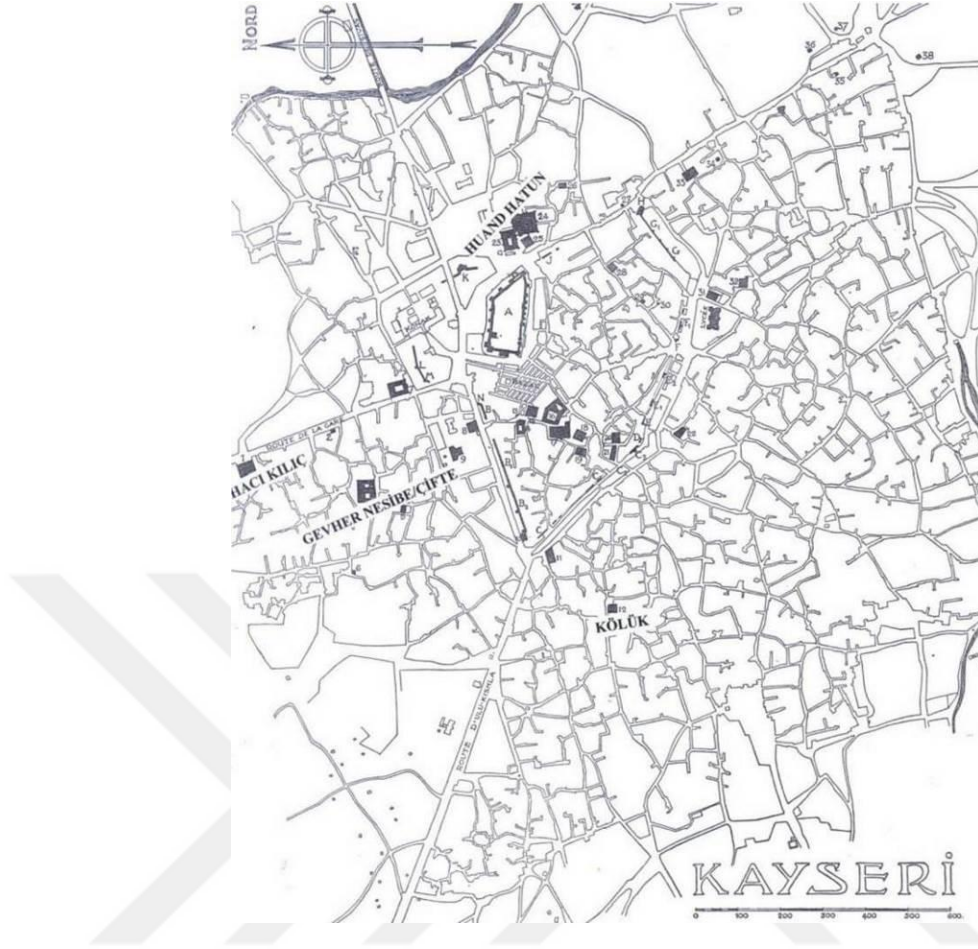
Külliyelelerin erken örneklerine Anadolu Selçuklu döneminde rastlanmaktadır. Bu dönemde Anadolu Türk şehirlerinde özgün bir şekilde geliştirilen ilk kamusal yapı türü camidir. 13.yy.dan itibaren ise cami- medrese, cami- darüşşifa olmak üzere iki yapı türünün birarada inşa edildiği ilk külliye formları görülmektedir (Tokay 1995).

14. ve 15.yy'larda olgunlaşan külliye formlarının temelini; 12. ve 13.yy.'larda Türklerin Anadolu'da başlatmış oldukları yapı faaliyetleri oluşturmuştur. Bu mimari formların gelişmiş örnekleri 14.yy.'dan itibaren ortaya çıkmakta ve 'külliye', 'manzume' , 'heyet' gibi çeşitli isimlendirmelere tabi olmaktadır (Katoğlu 1995).

Bu bölümde Anadolu'da Selçuklu dönemi külliye mimarisinin gelişim evrelerinin analiz edilebilmesi için Kayseri ve Sivas kentlerinde bulunan külliye örnekleri kronolojik sırayla etüd edilmiştir.

Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma süreçleri içerisinde Kayseri'de Danişmentli ve Selçuklu dönemlerinde imar faaliyetleri artmış ve kentin gelişimi sur dışına taşmıştır. Bu dönemde Kayseri'de tekil yapılardan ziyade daha çok külliye yapıları görülmektedir. Şehrin sur duvarlarının dışına inşa ettirilen külliyeleler, cami merkezli olup, bünyesinde birbirine bitişik olan en az iki yapı bulundurmaktadır (Doğan 2012).

Sur içinde zamanla büyüyen Türk- İslam kentlerinin gelişiminde ve sur dışına taşmasında külliyeleler önemli rol oynamıştır. Sur dışına yaptırılan külliyelelerin konumları değerlendirilirse; surun yakınında, önünde, içinde veya bazı durumlarda sura bitişik olmaktadır. Bu yerleşim planında, surlara yakınlık, sur kapılarının komşu şehirlere açılarak iç ve dış ticareti sağlamasından ötürü önemsenmektedir (Doğan 2012).



Şekil 3.4. Kayseri Şehri, Plan. (Gabriel 1931)

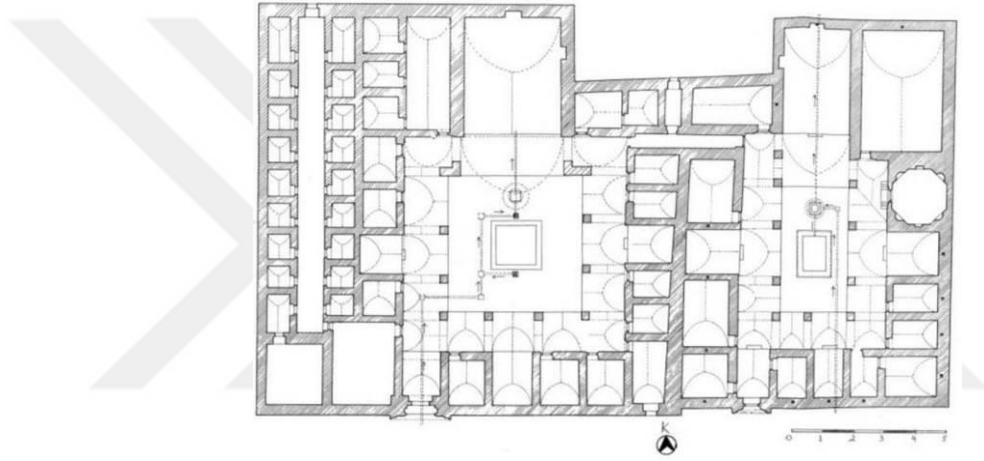
Gabriel (1931) Kayseri’de Selçuklu döneminde; dış kale surlarının dışında güneybatıda Kölük Camisi ve Medresesi, kuzeybatıda Gevher Nesibe Darüşşifası-Medresesi, kuzeyde Hacı Kılıç Camisi ve Medresesi, kuzeydoğuda sur kapılarının açıldığı meydanlarda Huand Hatun Camisi- Medresesi- Türbesi ve Hamamı inşa edilerek kentin dokusunun oluşumunda etkili olduğunu belirtmiştir (Şekil 3.4).

a. Kayseri Çifte/ Gevher Nesibe Darüşşifası ve Medresesi (1205- 1206);

Külliye darüşşifa- medrese ve türbe yapılarından oluşmaktadır. Darüşşifa ve medrese yapısı bitişik, türbe medresenin içinde tasarlanmıştır (Şekil 3.5). Çifteler diye de anılan Kayseri’deki bu yapının; Gıyaseddin Keyhüsrev I. tarafından medrese kısmı, kız kardeşi Gevher Nesibe tarafından da darüşşifa (hastahane) bölümü yapılmıştır.

Hem darüşşifa hem de medrese Selçuklu dönemi bağımsız yapıları gibi ayrı avlular, revaklar, eyvanlar ve diğer mekanlara sahiptir. Türbe yapısı iki katlıdır, içten sekizgen planlı, kubbe ile örtülü ve dıştan piramidal külahlıdır. Yapılar kuzey- güney yönünde yönlendirilmiştir (Doğan 2012).

Kapılar bir cepheye yerleştirilmiştir. Kuzey- güney doğrultusundaki bölme duvarıyla yapı ikiye ayrılmıştır. Açık avlulu ve medrese planında tasarlanan bu iki bölüm birbirine dar bir geçitle bağlanır. Medresenin doğu tarafında odaların arasına bir türbe yerleştirilmiştir. Düzgün kesme taştan yapılmıştır (Katoğlu 1995).



Şekil 3.5. Kayseri Gevher Nesibe/Çifte Külliye, Plan (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi) (Doğan 2012)

Medrese ve darüşşifanın anıtsal taç kapıları mevcut olup, mukarnaslı kavsaralarının dışında çeşitli geometrik süslemeler içerir. Zaman içinde geçirdiği onarımlar sonucu medrese taç kapısı büyük ölçüde özgünlüğünü yitirerek günümüze ulaşmıştır (Doğan 2012).

b. Sivas Keykavus I. Şifahanesi (1217)

Tıp medresesi bölümü, Kayseri çifte medresenin gelişmiş halidir. Program bakımından da Kayseri'deki yapının aynısıdır. Şifahane ve medrese yan yanadır. Şifahane boyut olarak Anadolu medreselerinin en büyüklerindedir. Şifahane ile medresenin bağlantısı

daha kararlıdır. Keykavus I' in yattığı türbe Kayseri Çifte medresede olduğu gibi şifahanededir. Külliyedeki yapıların beden duvarları kesme taş kaplı olup, tonozlardan oluşan örtü sisteminde tuğla kullanılmıştır (Katoğlu 1995).

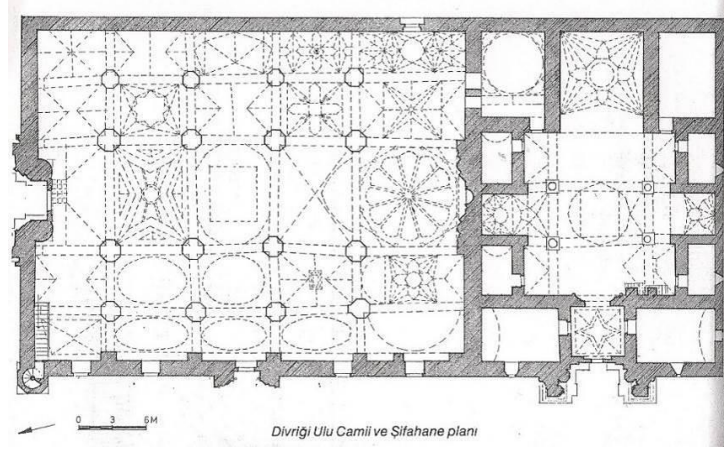
Yapının portalı stalaktit nişli, geometrik ve yer yer bitkisel süslemelerden oluşur. Portalden, yapının medhal kısmına ve sonrasında büyük bir avluya geçilir. Yapının pencere, eyvan ve kapı yerlerinde büyük çoğunluğu geometrik figürlerden oluşan taş süsleme yapılmıştır. Türbenin cephesi ise tuğla ve çinilerle göz alıcı bir şekilde süslenmiştir (Katoğlu 1995).

c. Divriği Ulu Camisi- Turan Melik Darüşşifası (1228-29)

Divriği kümbete benzer kıvrık piramit örtüsü ve mihrap önü kubbesi ile göze çarpmaktadır. Orijinal yapısını koruyan şifahane kubbeli medreseler grubuna girmektedir. Mengüceklilerin, Büyük Selçuklu mimarisine dayanarak oluşturdukları bir eserdir (Aslanapa 1999).

Yapı program olarak Kayseri Çifte Medrese ve Keykavus I. Şifahanesinden farklı olmasına rağmen yine bitişik yapılmasında sakınca görülmemiştir. Kayseri Gevher Nesibe Gıyasiye ve Sivas Keykavus I. Şifahanesi gibi girişler tek cephede toplanmak yerine, güney hariç üç cephede toplanmıştır. Giriş kapılarından üçü camiye biri Darüşşifa'ya aittir ve batıda yer alır. Darüşşifaya ait büyük eyvanın kuzeyindeki bölme türbeyi oluşturur (Şekil 3.6). Türbe ile cami arasında bir pencere ile bağlantı kurulur. Blok halinde olan bu yapıda, bu bağlantı haricinde bölümler arası başka bir ilişki kurulmamıştır (Katoğlu 1995).

Masif, düz duvarlı cephelerin her biri ayrı özellikte dört portal ile hareketlendirilmiştir. Bunlardan kuzeydeki ana portal Barok, batı portalı tekstil motifli, arkada hünkar mahfiline açılan doğu portalı Selçuklu, darüşşifa portalı da Gotik olarak nitelendirilmiştir. (Aslanapa 1999).



Şekil 3.6. Divriği Ulu Cami ve Şifahanesi (Aslanapa 1999)

Darüşşifa portalında; Selçuklu şifahanelerinde ortak olarak görülen iki insan başı tasvir edilmiştir. Bunlardan biri örgülü uzun saçları ile ayı, diğeri ise güneşi temsil eder. Diğer portallarda da; birbirleriyle gevşek bağlantılı çifte yaprak, palmet, lotus, ince işlenmiş küçük çiçekler, Rumiler, yıldız şekilleri, ağaç işlerinin anımsatan zengin prizmatik mukarnaslar, çift başlı stilize kartal figürü gibi süslemeler yer almaktadır. Portallar arası üslup birliği olmadığı için külliye ile kaynaşmış bir kompozisyon arz etmez (Aslanapa 1999).

Buradaki Darüşşifa bölümü kapalıdır ve avlu çevresindeki odalar iki katlıdır. Ayrıca dini bir eserle (cami), dünyevi bir yapının (şifahane) bir araya geldiği farklı bir örnektir (Katoğlu 1995).

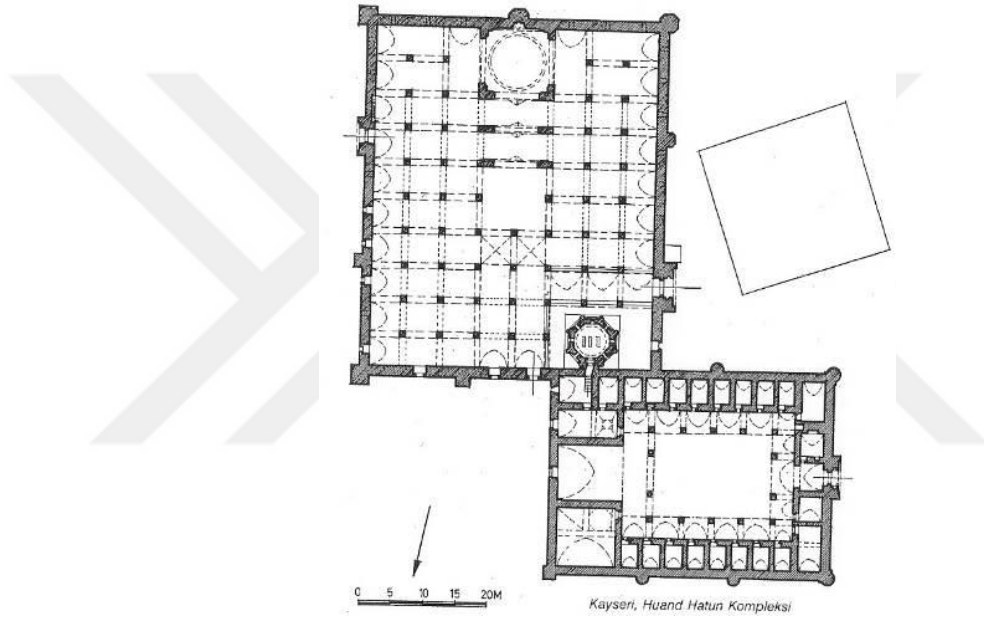
d. Kayseri Hıvat (Hıvat) Hatun Külliyesi (1237)

Kayseri'deki en anıtsal yapı topluluğudur. Külliye, sur dışında, kalenin karşısında Dizdar, Yeni ve Sivas olmak üzere üç sur kapısının açıldığı meydana konumlanmaktadır. Külliye'nin yer seçimi kentin kuzeydoğuya doğru gelişimini etkilemiştir (Doğan 2012).

Medrese, cami ve sonradan aralarına yerleştirilen türbeden ibaret bir yapı kompleksidir. Ayrıca önünde bir hamam bulunmaktadır. Hamamın önceden var olduğu vaziyet

planındaki yerleşime ve cami yapılırken bir tarafının kesilmiş olduğu duruma bakılarak anlaşılmaktadır (Katoğlu 1995).

Camide orta eksen, mihrap önü kubbesi ve küçük kare avlu ile belirtilmiştir. Cami planının simetrikliği kuzeybatı köşesine eklenen sekizgen türbe ile bozulmuştur. Medrese de türbenin olduğu yerden camiye bağlanmaktadır. Köşelerde ve yanlarda yer alan kuleler camiye kale etkisi vermiştir. Aynı kuleler medresede de yer almaktadır (Şekil 3.7) (Aslanapa 1999).



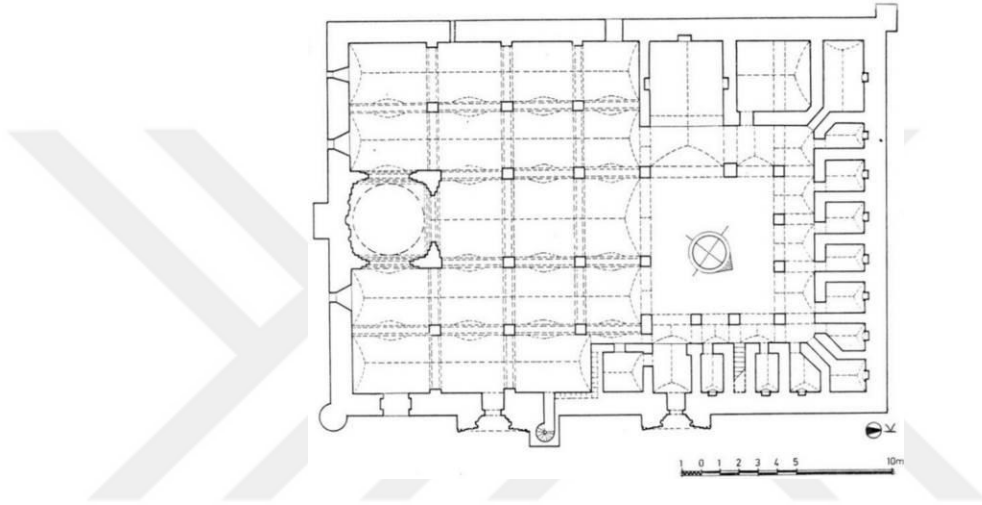
Şekil 3.7. Kayseri Huand Hatun Külliye, Plan (Aslanapa 1999)

Külliye iki ayrı yöndeki aks üzerinde yer alan köşeleme bitişmiş iki binadan oluşmaktadır. Medrese açık avlulu, büyük eyvanlı ve dikdörtgen bir alana oturmuştur. Cami ise uzunlamasına bir plana sahiptir (Katoğlu 1995).

Cami merkezli külliye türbe caminin içinde ve medrese ile cami-hamam bitişik tasarlanmıştır. Bugün Huand Hatun Külliye ve çevresi merkez olma özelliğini korumakta ve yapılar kullanılmaktadır. Dolayısıyla ortaçağda yapılmış yer seçimi ve kentleşme adımlarının isabetli olduğu anlaşılmaktadır (Doğan 2012).

e. Kayseri Hacı Kılıç Külliyesi (1249- 1250)

Kayseri surlarının dışında yer alan yapı, cami ve kuzeyine bitişik medreseden oluşmaktadır. Cami ve medrese ortak avluyu paylaşır. Camide mihrap önü kubbesi ile orta nef belirginleşmiştir. Cami’de yalnızca taş mihrapta; geometrik yıldız, geçme ve Rumiler, sivri niş kemerin üstünde ve köşe dolgularında kaval silmeler, zengin süslemeler görülür (Aslanapa 1999).



Şekil 3.8. Kayseri Hacı Kılıç Camisi- Medrese, Plan (Doğan 2012)

İki giriş kapısı bulunmaktadır. Bunlardan soldaki camiye, sağdaki medreseye açılmaktadır. Cami ve medrese diğerlerindeki gibi ortak bir duvarla ikiye ayrılmamış olsa da yapılış tarzı bu ayrımı sağlamıştır. Caminin sahnı medresenin yan eyvanı haline gelmiş, medrese avlusu ise adeta caminin eyvanı olmuştur. Ayrıca medrese giriş eyvanına açılan bir oda cami sahasında kalmıştır. Medrese hücreleri doğu ve kuzeyde bulunmaktadır (Şekil 3.8). Günümüze en sağlam kalmış kısmı giriş kapısı ve tonozudur. Cami ise mihrap duvarına dik beş ve enine dört sahn halindedir. Genişliği derinliğinden fazladır (Katoğlu 1995).

Hunat Hatun külliyesindeki gibi cami ile medreseden oluşan bu yapı, dikdörtgen bir alana oturmaktadır. Bahsi geçen Sivas ve Kayseri’deki külliyeler gibi girişler bir cepheden yapılmaktadır.

Divriği Ulu Cami'sinde olduğu gibi cami ve medresenin doğu cephesinde dışarı taşan kitleler halinde olan portalları, klasik Selçuklu portal tipini yansıtır (Aslanapa 1999).

Selçuklu Külliyesi Değerlendirme

Örnek verilen külliye; şehir içlerinde olan ve programları da ona göre seçilen yapılardır. Günümüz tıp fakültelerinin aynı zamanda birer sağlık tesisi olduğu hesaba katılırsa, o dönem için darüşşifa ve tıp medreselerinin yapı birlikteliği oldukça mantıklıdır. Bazen de farklı programlar içeren yapılar da (cami ve medrese gibi.) bu külliye içerisinde yer almıştır.

Kentsel yapı istisna olarak kümbetler hariç bitişik nizamdan oluşmakta olup, külliye bu dokunun içinde insan ölçeğinde yer almaktadır. Kent içinde hiçbir anıtsal yapı kitle olarak algılanmaz, ince kesme taş işçiliğinin kullanıldığı ön cephe tasarımları ile simgesellik kazanır. 12.yy- 13.yy. külliyelerinde de yapılar, ön plandaki cepheye arkadan takılmış gibi ikincil algılanır. Cephe ardındaki işlevleri tanıtmaya görevi üstlenir. (Tanyeli 1986).

3.3. Osmanlı Külliyesi

Osmanlı'nın ilk 100- 150 senesinde doğal faktörler; arazi seçimleri ve yerleşim planlamalarında etkili olmuştur. Fethedilen yerlerin pratik ve sembolik olarak Osmanlılaşması ve benimsenmesinde sultanlığa ait ve kent yaşamı ile ilişki kuruluşlar etkili olmuştur. (Pancaroglu 1995).

Asıl anlamda külliye programı Osmanlı Döneminde gelişme göstermiştir. Osmanlı öncesi yapılan külliye maksimum iki ya da üç işlevin birarada olduğu bitişik yapılardan oluşurken, Osmanlılar zamanında külliye; kent içinde anıtsallığı belirgin olan, birbirlerine yakın fakat ayrı ayrı yapılar topluluğu haline gelmiştir.

Erken Osmanlı döneminde külliye şehir dokusunun içinde yapılacaksa yol ve ticaret merkezi ile ilişkisi, mimarlar tarafından önemsenmiştir. Eğer menzil yerlerinde konumlanıyorsa yine ticari hareketliliğin sürdürülebilmesi için yol ile ilişki kurulmuştur (Cantay 2002).

Külliye devletin ileri gelenleri için prestij yapısı olmuş ve topluluklar için odak yapısı haline gelmiştir. Bu yüzden konumlarının seçimlerinde birçok faktör göz önüne alınmıştır. Osmanlı mimarları, yeni yapılacak külliye konumunu belirlerken; **topoğrafya, su, kentin işlevsel noktaları ve diğer külliye alanları** gibi faktörleri göz önüne almışlardır (Hakky 1992) (Pancaroglu 1995).

Osmanlı mimarları; engebeli topoğrafyaya sahip kentlerde, külliye genellikle yüksek tepelerin olduğu alanlara inşa etmeyi tercih etmiştir. Hakky (1992), bu tercihin birçok sebebi olduğundan bahsetmiştir;

- Yüksek konum, camileri günlük yaşamdan uzak tutar. Günlük hayatın karmaşasından uzaklaşan kullanıcılar manevi olarak ibadet için hazırlanır.
- İkinci olarak da kentin dokusunda cami daha kolay algılanır ve en yüksek yapı olarak görünür. Böylece cami kentte bir işaret ögesi haline gelir.
- Üçüncü olarak yükseklik camiyi daha üstün ve anıtsal gösterir.

Osmanlı mimarlarının külliye konumunu belirlerken dikkate aldığı bir diğer önemli kriter; su ile görsel ve işlevsel olarak ilişki kurulmasıdır. Su, külliye idaresi için yaşamsal öneme sahiptir. Kentin merkezinde yapılan külliye; genellikle yakın yerleşim alanlarında yaşayan insanların temel ihtiyaçlarını karşılamayı hedef almıştır. Dolayısıyla su olmadan bir külliye kentin gelişimine katkı sağlayamaz. (Hakky 1992).

Külliye; dini, eğitimsel ve sosyal hizmetleri sunarak, yeni veya mevcut yerleşim alanlarına çekirdek oluşturmak amacıyla inşa edilmiştir. İnsanları kentin ticari merkezinin dışında, farklı bölgelerinde de bir araya getirmek amaçlanmıştır. Ticari bölgeler detaylı bir külliye programına ihtiyaç duymaz. Burada çalışanlar için cami ve

diğer tekil birimler yeterlidir. Ancak insanların yaşadığı yerleşim alanlarında camide insanlar bir yandan ibadet etmekte bir yandan su ihtiyacını karşılamaktadır, medrese ve mektep ile kendilerinin veya çocuklarının eğitim ihtiyacını karşılar. İmaretten ise yoksullar günlük yiyeceklerini alır. Külliyelerde bulunan su yapılarından; şadırvan ibadet öncesi temizlik (abdest), sebil ise insanlara parasız su dağıtımını sağlar.

Osmanlı İmparatorluğunun genişlemesi sırasında, Doğu- Batı sefer yolları üzerindeki Selçuklu külliyesi veya Osmanlıların ilk devirlerinde yapılan zaviyeler yetersiz kalmış, hem buldukları alanın güvenliği, hem de kalacak yolcuların emniyeti ve konaklaması için daha büyük yapılara ihtiyaç duyulmuş ve menzil külliyesi oluşturulmuştur (Tokay 1995).

Külliye; Osmanlı'nın 15. ve 17. yüzyıllar arasındaki döneminde; askeri yapılar, tersaneler ve imalathaneler haricinde ortak işlevlere hizmet eden diğer bütün kamusal yapıları içermiştir. Medrese, sıbyan mektebi, arasta, çeşme gibi yapılar her zaman külliye programında bulunmuş, bazen bunlara imaret ve hastaneler eklenmiştir. Eğer önemli yollar üzerinde ve sultanlara ait külliye ise kervansaraylar da yer almıştır. Sultanlara ait külliyelerin bazıları da bir üniversite oluşturabilecek düzeyde medrese yapılarına sahip olmuştur (Cerasi 1999).

Hakky'a (1992) göre Osmanlı Devleti; Selçuklu Devleti, Ortadoğu'daki diğer Müslüman Devletler ve Bizans Devleti'nin mimari tarzından etkilenmiş, ancak birebir aynısını almadan kendi üslubunu yaratmıştır. Erken Osmanlı döneminde, Osmanlı mimari üslubunun ilk külliye örnekleri verilmiştir. Külliye klasik dönemde daha gelişen formlara ulaşmıştır. Fatih, Selimiye, Süleymaniye, Sultan Ahmet gibi külliye büyük kentlerin birer sembol yapısı haline gelmiştir.

Bursa başkent olduğu dönemde beş büyük külliye kompleksine sahip olmuştur. İstanbul ise hükümdar ailesi üyelerinin veya devletin ileri gelenlerinin yaptırdığı daha ufak külliye dışında ondan fazla büyük külliye yapısına sahiptir. Osmanlı Devleti

zamanında çoğunluğu başkentlerde olmak üzere, her bir şehirde külliye ya da Ulucamilerin bulunduğu merkezler yer almıştır (Hakky 1992).

Osmanlı külliyelerinde diğer öne çıkan unsur '**Ayrıt Edici Mimari Özellikler**'e sahip olmalarıdır. Bu konuda Gabriel (1958) yapmış olduğu çizim, fotoğraf ve anlatımlardan oluşan oldukça kapsamlı bir çalışması mevcuttur. Sonrasında ise Ayverdi(1989)'nin , Gabriel'in çizimlerinde hatalı gördüğü yerleri düzelttiği ve eksik bıraktığı noktalara da değindiği Osmanlı Mimarisinin İlk Devri hakkında detaylı bilgi veren bir kaynak, literatüre kazandırılmıştır. Aynı şekilde Yenal (2012)'in , Osmanlı başkenti Bursa'yı ele alan ve yapıların oluşumunu inceleyen detaylı bir araştırması mevcuttur. Kuban'ın (2007) Osmanlı Mimarisini ve Kuran 'ın (1964) da İlk Devir Osmanlı Mimarisi'ndeki camileri ele aldığı çalışmalar mevcuttur. Osmanlı Külliyesi bir çok birimin bir araya geldiği yapılar topluluğudur. Bu birimler arasında **cami, medrese, mektep, türbe, imaret, hamam, darüşşifa gibi** yapılar bulunmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı külliyelerinin içerisindeki tek bir yapı türünü ele alan kapsamlı tez çalışmaları da oldukça çoktur. Bunlardan bazıları şöyledir; Şehitoğlu (2008) tezinde Osmanlı hamam mimarisinin gelişimini incelemiş, Demiralp (1997) Erken Dönem Osmanlı Medreselerini ele almış, Acar (2007) Tabhaneli Bursa camileri hakkında araştırma yapmış, Emir (1992) Erken Osmanlı Döneminde yapılan camileri çok işlevli yapılar olarak adlandırarak tezinde değinmiş, Budak (2015) Osmanlı İmaretlerinin gelişimini ve mekan analizi ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı külliyesi kurulduktan sonra yakın çevresi ile etkileşime geçmiş ve bir odak noktası haline gelmiştir. Dolayısıyla külliyelerin kuruluşundan sonra ortaya çıkan bir diğer önemli unsur '**Kentsel Dokuda Mekânsal Etkiler**' in oluşmasıdır. Bu etkiler araştırılırken özellikle külliyele ait vaziyet planları referans oluşturmaktadır. Hakky'nin (1992) 14. yüzyıl ve 17.yüzyıllar arasında Anadolu'da inşa edilmiş Osmanlı Külliyelerini sınıflandırmaya yönelik yapmış olduğu tez çalışması, Gabriel (1958) ve Ayverdi (1989) gibi araştırmacıların yapmış olduğu çizimlerin yardımıyla, külliyelerin yakın çevresi üzerinde oluşturduğu mekânsal etkileri bulmaya yönelik yol gösterici olmaktadır.

Hakky (1992) 14yy- 17yy. Osmanlı Külliyesi Sınıflandırma Metoduna göre oluşturulan, Çizelge 3.1’ de 1. madde ‘Külliye ve Çevresi Arasındaki İlişki’, külliye çevresinde sahip olduğu açık alan göre değerlendirilmiş ve dört kategoride ele alınmıştır. Bu kategoriler şöyledir;

Çizelge 3.1. 14.yy- 17.yy. Arası Osmanlı Külliyesi Sınıflandırması (Hakky’ nin (1992) tezinden yararlanılarak oluşturulmuştur)

14YY. VE 17.YY ARASI OSMANLI KÜLLİYELERİ SINIFLANDIRMASI	
1	Külliye ve Çevresi Arasındaki İlişki
a.	Külliye çevresi ile iç içe
b.	Külliye çevresinden ayrı fakat izole değil
c.	Külliye kısmi olarak çevresinden izole
d.	Külliye tamamen çevresinden izole
2	Külliye Yerleşim Formu Oluşturulurken Kullanılan Tasarım Dili:
a.	Bölgeye Özgü Tasarım
b.	Geometrik Tasarım

a. Külliye çevresi ile iç içe: Külliye içerisindeki yapılar, kentsel dokunun içine karışmış durumdadır. Külliye birimleri aynı alanda bir araya gelmez, mevcut yerleşimin dokusuna göre, boş alanlara serpiştirilmiş durumdadır. Muhtemelen ilk olarak cami yapılır, sonrasında medrese, hamam gibi birimler külliye eklenir. Birimler arasındaki bağlantı sokak üzerinden sağlanır. Bu durum çoğunlukla Bursa’da yapılan Erken Osmanlı Dönemi külliye örneklerinde gözlenmektedir.

b. Külliye çevresinden ayrı fakat izole değil: Bu sınıflandırmaya göre tamamen izole olmadan külliye yakın çevresinden koparılması anlayışı Osmanlı’nın her dönem külliyelerinde gözlenmektedir. Buna verilebilecek en erken dönem külliye örneği; Bursa’daki I. Murad Külliyesi (1391), en geç dönem külliye örneği ise Süleymaniye (1551)’dir.

c. Külliye kısmi olarak çevresinden izole: Külliyelerin bazı birimleri bir grup oluşturacak şekilde bir araya gelir ve duvarlarla çevresinden soyutlanır, sadece kapılarından ulaşılabilirlik sağlanır. Geriye kalan birimlere ise ulaşılabilirlik direktir. İlk sınıflandırmada olduğu gibi bu birimler; sokakları, yerleşim alanları ile ortaklaşa kullanır.

Caminin çevreden soyutlanması, psikolojik olarak kullanıcıları dini ritüele hazırlar. Düşeyde caminin bütün yapısal strüktürlerden yüksekte olması, yatayda caminin önünde açık mekanın bulunması fiziksel olarak çevreden soyutlanmayı sağlar. Bu külliyelerde genellikle dini ve eğitim amaçlı birimler çevreden izole edilmiştir. Medrese, mektep gibi birimler cami ile daha direkt ilişki halindedir, bu yüzden birbirlerine yakın konumlanır. Ancak hamam, imaret, sebil gibi yapılar, dışardaki halkın da yararlanabilmesi için yerleşim bölgesine yakın tutulur ve direkt ilişki imkanı sağlanır. İstanbul'da ise Fatih Külliyesi'nde (1470) medresenin bulunduğu alan duvarlarla çevrili iken, hastane gibi birimlere sokaktan direkt giriş sağlanır.

d. Külliye tamamen çevresinden izole: Bu formda duvar, bütün külliye yapısını çevreleyerek, kentsel dokudan izole eder. Bu külliye tipolojisi daha çok geç dönemler de üretilmiş, gelişmiş külliye tipolojisidir. Külliye birimlerinin etrafı tamamen duvarla çevresinden ayrılmıştır. Külliyeye giriş genellikle bir kapıdan sağlanır ve sonrasında bu girişten ortak bir açık mekana geçilir. Diğer birimlere geçişler ise bu açık mekan üzerinden gerçekleşir. Bu külliye tipolojisinde simetri, hizalama, merkezi alan gibi tasarım ilkeleri kullanılmıştır.

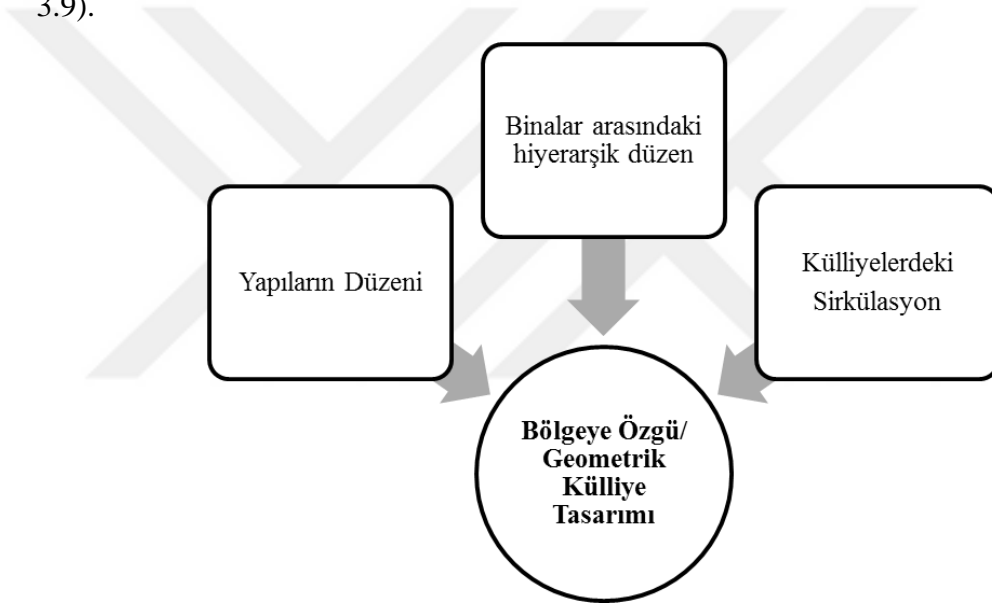
Bu külliye tipolojisine örnek olarak girişin tek kapıdan sağlandığı küçük külliyelerden İstanbul'daki Koca Sinan (1593), Köprülü Mehmet (1660), Kara Mustafa Paşa (1690) gibi külliyeler örnek verilebilir. Birden fazla giriş kapısına sahip olan büyük külliyelerden ise; Edirne'deki Selimiye (1575), İstanbul'daki Nuruosmaniye örnek verilebilir (Hakky 1992).

Hakky (1992)'nin tezinde değindiği sınıflandırmalardan 2. madde olan 'Külliyede Yer Alan Mekansal Kompozisyon'; 'Külliyeye Yerleşim Formu Oluşturulurken Kullanılan

Tasarım Dili' ve 'Cami ve Önündeki Açık Alana Göre Şekillenen Külliye Tasarımları' olmak üzere iki alt başlık ve onların alt kategorileri şeklinde açıklanmıştır;

Külliye Yerleşim Formu Oluşturulurken Kullanılan Tasarım Dili

Hakky (1992), Osmanlı külliyelerinin yerleşim formunu incelerken üç temel soruya cevap vermeyi amaçlamıştır; külliye'deki binalar nasıl organize edilir, binalara giriş hangi noktalardan yapılır ve binalar arasındaki hiyerarşik düzen nasıl sağlanır. Bu araştırma sonucunda külliye'de iki farklı tasarım dilinin belirgin bir şekilde ortaya çıktığını tespit etmiştir. Bunlar bölgeye özgü tasarım ve geometrik tasarım dilidir (Şekil 3.9).



Şekil 3.9. Bölgeye özgü ve geometrik külliye tasarımı oluşum şeması

a. Bölgeye Özgü Külliye Tasarım İlkeleri

Bursa'da yer alan erken dönem külliyelerinde genel olarak görülen bölgeye özgü tasarım anlayışında tasarım anlayışında külliye; topografyaya ve mevcut sokak dokusuna riayet ederek konumlanır. Külliye'deki yapılar, topografyayla uyumlu olunması için farklı kotlarda yer alabilir. Yapılar genelde birbirleri ile yakın

konumlanırken, cami bu kompozisyon içinde en büyük yapı olma özelliğini korur. Yine de külliye kompleksi mütevazi ölçülerdedir.

Külliyelerdeki birimlere girişler genellikle sokaktan sağlanır. Türbe yapıları ise sokaktan izole edilir ve ölmüşlere saygı bağlamında daha sessiz, dolaylı ulaşılan alanlarda konumlanır.

Bölgeye özgü tasarım anlayışı ile yapılan külliyelerde birimler arası belirgin bir boyutsal ayırım gözlenmez. Ancak caminin üstünlüğünün sağlanması için külliye birimlerinden genellikle daha yüksekte konumlandırılır.

b. Geometrik Külliye Tasarım İlkeleri

Merkezlilik, hizalama, ritim gibi net geometrik konseptler bu tasarım anlayışını oluşturur. Merkezlilik bu anlayışın en önemli tasarım prensiplerindedir. Yerleşim merkez noktası etrafında gelişir.

Bu merkezlilik olgusu, cami ile sağlanır. Caminin merkezde konumlanması, caminin şadırvanın merkezde olması ve ibadet edenlerin merkezde bulunan kubbenin altında toplanması ile evrensel birliğin tek bir Allah tarafından sağlandığı mesajı verilir.

Bu tür külliyelerin karakteristik özelliği, birimler arasındaki geometrik dilin net bir şekilde okunmasıdır. Yapılar bazen birbirleri ile hizalı, bazen paralel bazen de birbirlerine göre dik konumlanabilir.

Selimiye ve Süleymaniye külliyesi bu tür külliye türüne en iyi örnektir. Külliye türündeki birimler sistematik bir şekilde düzenlenmiş ve birbirlerine göre hizalandırılmış, açık ve kapalı alanların oranlarına dikkat edilerek planlanmıştır.

Bütün geometrik külliye türleri topografyaya ve mevcut kentsel dokuya saygı anlamında bölgesel külliye türünün tasarım ilkelerini gösterir. Geometrik tasarım diline sahip

külliyyelerde, birimler birbirinden bağımsız değildir, aralarındaki açık alanlar rastgele hacimler olmaktan çıkar. Bu külliyyelerde tanımlanmış açık alanlar, birimleri birbirine bağlar.

Dolayısıyla geometrik külliyyelerde iki faktör ön plana çıkar; açık ve kapalı alan tasarımları. Bunun en iyi gözlemlendiği örneklerden biri Selimiye külliyesidir. İstanbul'da yapılmış külliyyelerin çoğu bu tasarım dilini yansıtır. Cami ve medrese arasındaki açık alan kompozisyonu ile öne çıkan örnekler; Gebze'deki Çoban Mustafa Paşa Külliyesi (1520), Edirnekapı'daki Mihrimah Sultan Külliyesi (1560), İstanbul'daki Sokullu Mehmet Külliyesi'dir (Hakky 1992).

Geometrik külliyyelerde öne çıkan diğer tasarım anlayışı anıtsallıktır. Mimarlar külliyyelerin yerleşim içerisinde en güçlü yapı olarak ön plana çıkmasını istemiştir. Bu yüzden yüksek tepeler ve görünebilirlik tercih edilmiştir. Külliyyedeki iki yapı anıtsallık anlamında öne çıkar; türbe ve cami.

Bu tasarım anlayışında; medrese, cami ile olan yakın ilişkisini sürdürmüştür. Erken dönem külliyyelerinde medrese, cami ile herhangi bir biçimsel ilişki kurmadan yakın konumlanmıştır. Medrese – cami ilişkisi daha çok vezirler tarafından yaptırılan külliyyelerde görülür. Sultanların yapısında mali kaynak daha güçlü olduğu için caminin önünde genişçe bir avlu tasarımı yapılabilmektedir (Hakky 1992).

Geometrik külliyyelerde oluşturulan açık/ merkezi alan, cami ve türbenin etrafında çoğunlukla dik açılı formlara sahip olmasından ötürü mevcut sokak düzenine zarar vermiştir. Caminin etrafındaki açık alan, erken dönem Bursa külliyyelerinde görülmeye başlanmış, ilerleyen dönemlerde geliştirilerek başlı başına tasarlanan alan haline gelmiştir. İstanbul'da yapılan sultan külliyyelerinde belli bir olgunluğa erişen bu alan; cami ve türbeyi çevreleyen, etrafı kapalı planlı bir alana dönüşmüştür. Bu alan merkezi bir konuma sahip olmasından ötürü toplum için bir kamusal alan işlevi görmüştür.

İstanbul'da yer alan çoğu sultan külliyesinde merkezi noktada cami yer alır ve diğer birimler bu alanın etrafında konumlanır. Camiye erişim sadece bu alan üzerinden yapılır

ve burası kamusal odak olur. Merkezi alana açılan sayısız girişler, külliye ile çevresi arasındaki ayrımı ortadan kaldırır ve bu alanı kentsel dokunun bir parçası haline getirir. Aynı zamanda bazı birimlere erişim de bu merkezi alan üzerinden sağlanır. Bu durum Fatih, Süleymaniye, Şehzade vb. birçok külliye de gözlenmektedir (Hakky 1992).

Hiyerarşik kurgu geometrik külliyelerde en iyi şekilde gözlenmektedir. Özellikle sultan külliyelerinde gözlenen bu tasarımda kurgusunda; cami kapalı mekanı ve avlusu ile boyutsal olarak öne çıkar. İkinci aşamada camiden daha küçük ancak genellikle aynı boyutlarda olan imaret, darüşşifa, han gibi yapılar gelir. Medrese mimari dil olarak bu yapılardan farklılaşsa da işgal ettiği alan diğer yapılarla hemen hemen aynı boyutlardadır. Üçüncü ölçekte de hamam ve türbe bulunur. Bu hiyerarşik düzenleme günlük kullanımlara göre yapıların mekânsal gerekliliklerinin ve boyutlarının belirlenmesi ile ortaya çıkar. Bu hiyerarşi düşey düzlemde de kendini gösterir. Cami bütün kompozisyonda en yüksek yapıdır. Türbe ise ikinci anıtsal özellik gösteren yapıdır. Diğer birimler ise iki kat yüksekliği aşmayan benzer yükseltilere sahiptir.

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş sürecinde görülen külliye örnekleri incelediğinde yapıların kapladığı alanların daha az olduğu, ve araziye serpiştirilmiş gibi görüldüğü dikkat çeker. Ancak klasik döneme gelindiğinde külliye yapılarının kapladığı hacimler artmakla birlikte, külliyelerde net bir geometrik dil okunabilmektedir. İmparatorluğun gücünün zayıflamaya başladığı geç dönemlerde ise daha küçük boyutlu külliye kompleksleri inşa edilmiştir (Şekil 3.11).

Osmanlı külliye yapıları kurulduktan sonra önce yakın çevresi daha üst ölçekte ise kentin bütünü etki alanına girmiştir. Külliyelerin kentin gelişiminde yeri belirli bir zaman geçtikten sonra yerleşimlerin oluşması, ticari alanlarının ve ticari hareketliliğin artması ile kendini göstermiştir. Dolayısıyla külliye kuruluşundan sonra kentin bütününde gözlemlenen '**Külliyelerin Kentin Gelişimine Katkısı**' faktörü önem kazanmaktadır. Bu faktörler 1776 Niebuhr, 1863 Suphi Bey gibi haritalar üzerinden kent yapısının incelenmesi ile gözlenmektedir.

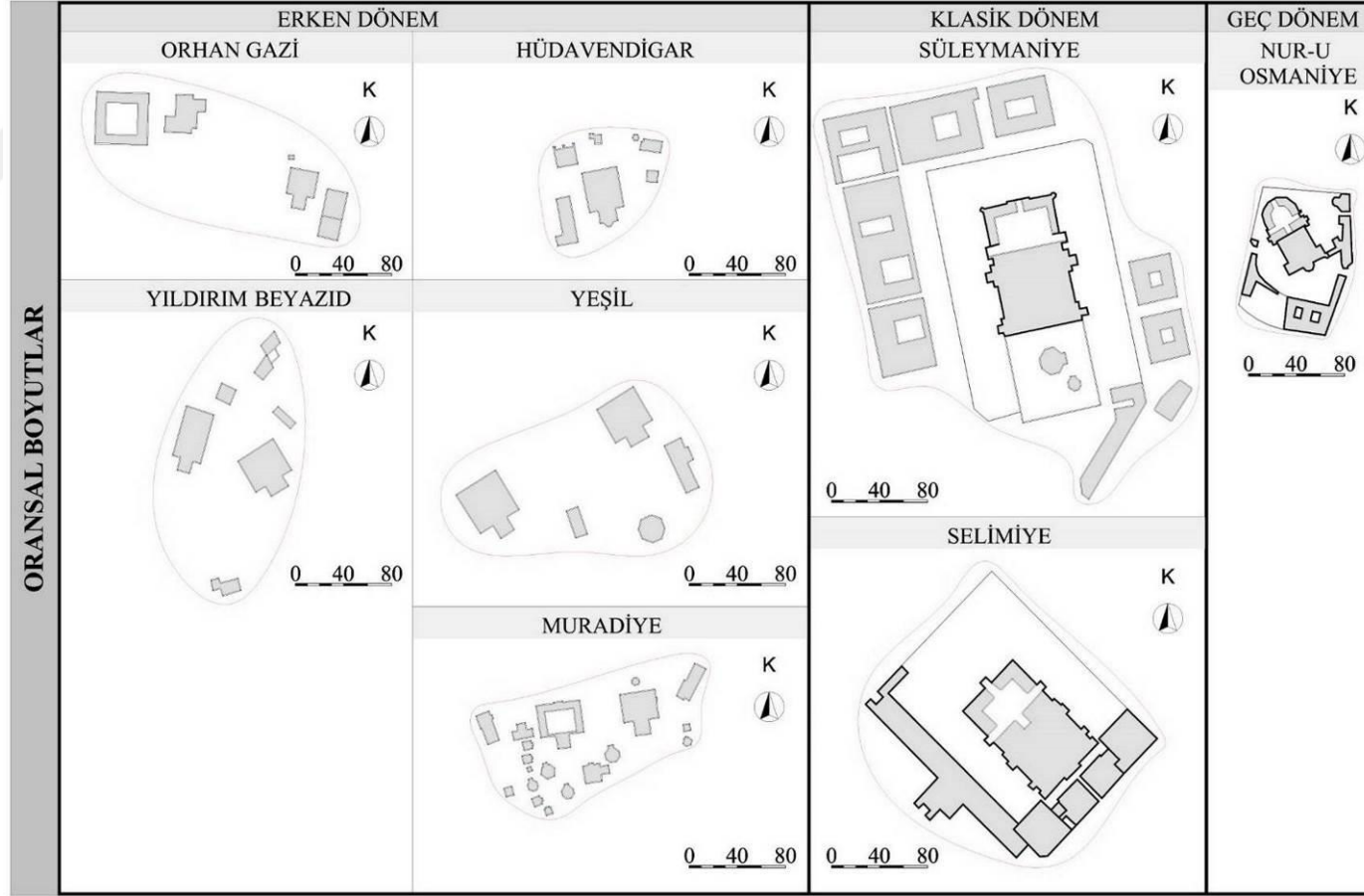
Erken Osmanlı Dönemi Külliye/ İmaret Yapılarından Örnekler

Tezin konu alanı olan Bursa'daki Erken Osmanlı Dönemi Sultan külliyesi ile aynı dönemlerde yapılan **İznik Nilüfer Hatun İmareti** de, Erken Osmanlı mimarisinin önemli örneklerindedir (Şekil 3.10). Bazı araştırmacıların hamam, kilise, aşevi gibi yanlış nitelendirmesine karşın aslında tabhaneli/ zaviyeli cami olarak adlandırılan yapı grubu içerisinde yer almaktadır. Yapıda hem konaklama, hem yeme- içme hem de ibadet işlevleri birarada görülmüştür. Kitabesine göre 1388 yılında I. Murad tarafından annesi Nilüfer Hatun için yaptırılmıştır (Çobanoğlu 1998a).



Şekil 3.10. Nilüfer Hatun İmareti, İznik (Anonim 2016a)

Duvar örgüsü tuğla ve kesme küfeki taşının karışımı ile oluşan almaşık sistem ile yapılmıştır. Cephede az da olsa renki sır ve sır altı tekniğinde çini süslemeler yer almıştır. Aralarında sivri kemerler oluşan paye ve sütunların taşıdığı, beş bölmeli son cemaat mahaline sahiptir. Ters 'T' plan kurgusuna sahip bu yapıda, kuzey- güney doğrultusundaki mekanlar iki yönde geniş tutularak, Bursa kemerleri ile desteklenmiştir, yanlarda ise tek kubbeli birer oda bulunmaktadır. Yapı duvar örgüsü tekniği, tuğla süslemeler, rozet ve demet biçimindeki payeleri ile o dönemin Bizans mimarisi özelliklerini göstermektedir. Bu yüzden, yapıda İznik'te kalan Bizans'lı ustaların çalışmış olabileceği düşünülmektedir. 1955 yılında onarım gören yapı İznik Müzesi olarak işlev görmektedir (Çobanoğlu 1998a).



Şekil 3.11. 14.yy ve 17.yy.'lar arası inşa edilen külliyelerde oransal boyutlar

4. ERKEN OSMANLI KENTİ BURSA'DA SULTAN KÜLLİYELERİNİN KURULUŞU, GELİŞİMİ VE DEĞİŞİM DÖNEMLERİ

Tezin dördüncü bölümü, araştırmanın ana konusu olan Bursa'da bulunan Erken Osmanlı Dönemi Sultan Külliyyelerini tanıtmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda, ilk olarak Bursa kentinin, Osmanlılar tarafından fethedilene kadar geçen zaman sürecindeki gelişimi, fethedildikten sonra yapılan imar faaliyetleri kısaca aktarılmıştır. Sonrasında ise Osmanlı Döneminde yapılan Sultan Külliyyeleri, kronolojik sıralamayla aktarılmıştır. Bu anlatımda, öncelikle bütün bir yerleşim olarak sonrasında da külliyenin sahip olduğu bütün birimler hakkında tek tek yapım yılı, yaptırımı ve mimari özellikleri olmak üzere bilgiler verilmiştir.

4.1. Bursa Kentinin Gelişimi

Bursa Anadolu'nun batısında, Marmara bölgesinin Güney Marmara bölümünde yer alır. Bursa'nın en büyük yükseltisi Uludağ'dır. Uludağ'dan kaynağını alan Nilüfer çayı ise verimli Bursa ovasını sular. Uludağ'dan şehre inen akarsulardan biri Gökdere olup, şehrin yüksek kısmını alçak kısmından ayırmaktadır. Kent sahip olduğu Osmanlı-Cumhuriyet Dönemi anıtsal- sivil yapıları, tarihte bir dönem önemli ticaret merkezi (emporium) haline gelmesi, Osmanlı Devletine başkentlik yapması, günümüzde ise tarihi- turistik- doğal güzelliklerinin yanında Türkiye'nin en büyük sanayi kenti olması gibi nitelikleri ile ön plana çıkmaktadır.

Pancaroğlu (1995) Bursa kentinin gelişimini dağ ve ova olmak üzere iki coğrafi faktöre bağlamıştır. Kentin güneyinde yer alan ve kentin yamaçlarına kurulan Uludağ kuzeyinde yer alan şehre ve ovaya hakimdir. Kentin ihtiyacını karşılayan iki temel akarsu kaynağına sahip olup bu akarsular sayesinde kenti üç ana bölgeye ayırmaktadır. Kentin sahip olduğu yüksek tepeler ve akarsular; Bursa kentinin fiziksel gelişimini

doğal bir Şekilde etkilerken aynı zamanda Osmanlılara, topografyaya uygun bir Şekilde, farklı karakterlerde yerleşimler oluşturma imkanı vermiştir.

Bursa Şehri; dağ uzerinden kuzeyde yer alan YeŐilova ovasına geçiş görevi uŐtlenir. YeŐilova; Verimli topraklara sahip olup, Nilüfer deresi tarafından sulanmaktadır. YeŐilova'nın Bursa için o dönemdeki önemi; zeytin korulukları, uzum bağlarına, ipek uetimi için önemli olan dut ağaçlarına sahip olmasıdır. Tarımsal hayata katkısının yanında, Mudanya limanına giriş görevi görüp, Anadolu'nun geri kalanı ile bağlantı buradan sağlanır.

Bursa'nın kuruluŐ tarihinin M.Ö. 185 yılına kadar dayandığı ve Bitinya kralı Prusias tarafından kurulduğu söylenmektedir. M.Ö.74- M.S. 395 yılları arasında Romalıların eline gečen Bursa, M.S. 395'ten tarihten itibaren Bizans kenti olmuŐtur. Bursa 1326 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethedilmeden önce, Bizanslılara ait kale içinde yerleŐmiŐ bir kent olarak varlığını sürdürmekteydi (Tekeli 2007).

Bursa Bizanslılar tarafından terk edildiği zaman, Őehir 67 kulesi ve 5 kapısı ile Hisar'ın içinde yer alıyordu. Surların altından dıŐarıya ačılan geniŐ, gizli, kemerli yollar mevcuttu. Hisar'ın içinde iki bin ev, yedi mahalle, yedi kilise, bir hamam, bir çarŐı ve yirmi dükkanın olduğu kaydedilmiŐtir. Őehrin dıŐında ise orman görüntüsünü veren fundalıklar yer almaktadır (Algül 2011).

İnalcık (2007), Osmanlı Devleti'nin top kullanmaya baŐlamalarından önce, Batı Anadolu'nun uç bölgelerinde bir Őehri fethetmek için hangi tür metodları kullandıklarını ačıklamıŐtır. Bu metodlardan ilki, bir Őehrin teslime zorlanması için, Őehri abluka altına almak, Őehrin beslendiği bölgelerle irtibatını kesmek, Őehrin suyunu kesmek ve bu tecrit için gerekirse Őehrin yakınlarına havale kulesi inŐa etmektir (İnalcık2007).

Osmanlıları Şehirleri fethetmede kullandıkları ikinci yöntem ise yağma ilanıdır. Üçüncü yöntem ise; Şehir halkına “eman” güvencesi verilmesidir. Buna göre uzun süre

kuşatma altında kalan şehir halkına ‘‘Teslim olursanız, canınız, malınız ve kendi dilinizi serbestçe icra hakları verilecektir’’ denmiştir (İnalcık2007).

Bitinya’ya ait Bursa şehri bahsi geçen ilk metodla ele geçirilmiştir. Şehrin tecriti ve teslimine zorlanması için yüksek yerinde Balabancık, ovada ise Aktimur havale kulesi inşa edilmiştir. Bu metodla Bursa, Orhan Gazi tarafından, 1326 yılında fethedilmiştir. (İnalcık2007).

İnalcık (2007) ise; Batı Anadolu’da uç yerleşimlerde Osmanlı’nın fethettiği yerleşimleri tasvir ederken Bursa’nın da fiziki yapısını ortaya çıkarmıştır;

- 1.Hisar;** Şehrin en sarp, müdafası en kolay bölgesi, aynı zamanda da saray ve resmi devlet büroları bu alanda yer almıştır.
- 2. İkinci Hisar;** Şehir büyüdüktan sonra oluşur. Halkın oturduğu ve çarşı- pazar alanının olduğu asıl şehri çevreler.
- 3.Varoş;** Şehir büyüdüktan sonra surların, şehrin dışında kalan alan varoş diye tanımlanır.

Bu dönemde, Tekeli’ye göre kent yapısını oluşturan 3 öge mevcuttu. Bunlardan biri kentin yapısını belirleyen kale, ikincisi kenti yönetenlerin sarayının bulunduğu içkale , üçüncüsü ise kentin ticaret fonksiyonlarının sürdürüldüğü kale altı (tahte-l kale) dir. Tekeli kale dışında iki Rum bir Yahudi mahallesi olduğu bilgisini verirken kale ile içkale arasında yer alan mahallelerin oluşumunda mahallelerin saygınlığına göre, saraya olan mesafelerin belirlendiğine de dikkat çekmektedir (Tekeli 2007).

Osmanlıların fethinden önce Hisar’dan ibaret olan Bursa’da halkın büyük çoğunluğunu Rumlar oluştururken, bir miktar da Yahudi’nin yaşadığı bilinmektedir. Bursa fethedildikten sonra şehirdeki sakinlerin çoğunluğunu Müslümanlar olmuş, ancak gayrimüslim halk yüzyıllarca varlığını sürdürmüştür. Bursa’daki gayrimüslimler; Yahudi ve Hristiyanlardan ibaretken, Hristiyanların çoğunluğunu Rum ve Ermeniler oluşturmuştur (Karataş 2011).

Bursa şehrinde de, şehir fethedilince bütün Hristiyanlar varoşa çıkarılmıştır. Varoş surlarla çevrili olmadığı için saldırıya açıktır. Genelde gayrimüslümler yaşar ve sonradan gelen “cemaat” olarak adlandırılan grup da buraya yerleşir (İnalçık2007).

Bursa’da kalmayı tercih eden Rumların yaşadığı mahalleler de surların dışında kalmıştır. Bunlar; Hisar’dan Muradiye’ye kadar olan kısım ile Çakırhamam’dan Altıparmak’a kadar olan bölgedeki Demirkapı, Kayabaşı, Balıkpazarı ve Kırkmerdiven mahalleri ile Altıparmak mahalleleridir. Demirkapı, Kayabaşı ve Kırkmerdiven mahallelerinde Rumlara ait kiliseler de yer almıştır (Karataş 2011).

Bursa’da yaşayan diğer Hristiyan grup Ermenilerdir. Bursa’ya yerleşen ilk Ermeniler’in; şehir fethedildikten sonra, Orhan Gazi’nin Kütahya’dan davet ettiği grup olduğu söylenmektedir. Ermeniler’in yoğunlukla yaşadıkları yerler; Setbaşı, Mollaarap, Çobanbey, Namazgah, Karaağaç ve Kurdoğlu mahalleleridir (Karataş 2011).

Osmanlı döneminde Bursa’da yaşayan gayrimüslim gruplardan biri de Yahudiler olmuş ve varlıkları M.Ö. 79 yılına kadar dayandırılmıştır. Orhan Gazi şehir fethedildikten sonra şehrin gelişimi için civar ülkelerdeki işçi ve tacirleri davet etmiştir. Bu sayede Bizans topraklarından ve Şam’dan göç eden Yahudiler olmuştur. Bursa’nın fethinde de desteği olan Yahudilere Orhan Gazi çeşitli olanaklar tanımıştır. Böylece Yahudiler kendilerine ait mahalleler kurmuş, sinagoglar inşa etmişlerdir. Tahrir defterlerine göre Pazar-ı Mahis ve Kuruçeşme gibi semtlerde ikamet etmişlerdir (Karataş 2011).

Erken Osmanlı Bursa’sında araziye benimseme, sahiplenme iki yolla gerçekleşmiştir. Bunlar sembolik ve pratik olarak adlandırılabilir; Pratik olan yol; halkın ihtiyaçları için doğal kaynakları kullanmak, ovadaki tarımsal üretim, şehrin etrafındaki termal banyolar, yerleşim alanlarında su ihtiyacının giderilmesi ve diğer halka açık sosyal kuruluşlar yoluyla algılanabilir. Sembolik olarak benimseme ise tartışmalıdır. Bazı görüşler Osmanlıların fethettikleri Bizans varlıklarını kabul ettirebilmek için Bizans kubbe yapım geleneğini, düşünce ve formlarını benimseyip cami mimarisinde kullandıklarını savunur. Pratik sebeplerden ötürü Osmanlı Bizans inşa geleneğini

sürdürmüş ve kullanmıştır. Fethedilen alanı sahiplenme, Osmanlı kültürünü ve varlığını sembolize eden kuruluşlar sayesinde Bursa ve civarında gerçekleşebilmiştir (Pancaroğlu 1995).

Bursa'nın Fethinden Sonra Hisar İçinde Kentsel Gelişim

Fetihten sonra Hisar içinde var olan yapı stoğu yeniden işlevlendirilmiştir. Askeri amaçlı olan “iç kale” ye saray yerleşmiştir. Hagias Elias manastırının bazı yapıları medrese, mescid ve kümbete dönüştürülmüştür. Mevcut yapılardan, yerli nüfusun boşalttıkları, “Kılıç Hakkı”, “cihad” gibi gelenekleşmiş kurallar nedeniyle gazilere verilmiştir. Hisar içindeki yeni yapılar ise; Orhan Bey ve yakınları tarafından ağırlıklı olarak Kaplıca Kapısı ve Saltanat Kapı çevresine yaptırılmıştır (Yenal 2012).

Hisar içerisinde yer alan eserler; eğitim- öğretim işlevine yönelik medreseler, ibadet mekanı olan camiler, temizlik ihtiyacını gidermek için hamamlar, misafirhane işlevi de gören tekkeler ve zaviyeler, idari birim olan ve padişahın da bazı ilaveler yaparak yerleştiği Bey Sarayı, ekonomi dayanağı haline gelen Darphane ve Osman Gazi'nin atalara saygının sembolü olarak yaptırdığı türbeler olmuştur (Maydaer 2011).

Bursa'nın Fethinden Sonra Hisar Dışında Kentsel Gelişim (İlk Aşama 1326- 1413)

Hisar içinde olduğu gibi, Hisar dışında da kentin ana kapılarının çevresinde, Orhan Bey'in yakınları tarafından bazı yapıların inşa ettirildiği düşünülmektedir. Bunlar şöyledir;

- Saltanat Kapının dışında, At pazarında, Süleyman Paşa tarafından mescid,
- Kaplıca Kapısı dışında, Alaeddin Paşa tarafından mescid,
- Kaplıca Kapısı dışında, Nilüfer Hatun tarafından tekke yaptırıldığı düşünülmektedir (Yenal 2012).

Ancak bu yapılar da tek yapı ölçeğinde kaldığı için, Hisar dışında hemen yeni yerleşim alanlarının oluşmasına yol açmamıştır.

Orhan Bey 1326'da Bursa'yı fethettiğinde Bursa; 800m.x500m. lik bir alanın içinde surlarla çevrili bir Bizans şehriydi. Orhan bey kalenin kuzeydoğusunda sosyal- dini kompleksi olan külliyesini inşa ederek (1339-1340), kentsel gelişimi sur dışına çekmeyi amaçlamıştır. Maalesef ki Bursa'nın geçirmiş olduğu birçok yangın ve depremler, orijinal yapıların çoğunun yok olmasına neden olmuştur. Orhan külliyesindeki imaret-cami, hamam ve han orijinal plan ve mimari tarza sadık kalınarak yeniden inşa edilmiştir (Pancaroglu 1995).

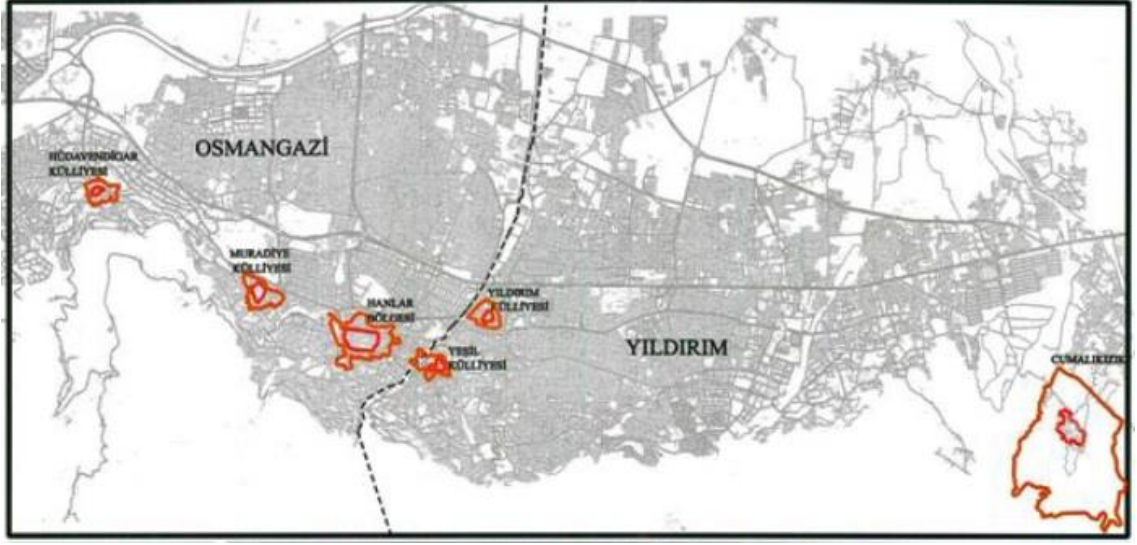
Yapılar araziye organik bir şekilde yerleştirilmiştir. Bu külliye, kuruluş konsepti ile 15.yy'da yapılan diğer külliyele de etkilemiştir. Ticaret merkezinin oluşumunda etkili olmuş, diğer sultanlar da yeni ticari yapılar ekleyerek bu merkezin gelişimine katkıda bulunmuştur.

Orhan Bey bu dönemde kale içinde mevcut kiliseyi camiye çevirmiş, babası Osman bey için türbe yaptırtmış, aynı zamanda kalenin kuzey doğusuna, yeni Osmanlı kentine hakim bir noktada Bey sarayını inşa ettirtmiştir (Pancaroglu 1995).

Bursa, Orhan Bey döneminden itibaren, Doğu- Batı ticaretinin önemli bir merkezi haline gelmiştir. Bursa sicilleri ve İtalyan kaynaklarının karşılaştırmasına göre Bursa ipek kervanlarının merkezi olmuştur (İnalçık 2007).

4.2. Külliyelerin Kuruluş Süreci

Osmanlı Döneminde, Orhan Gazi tarafından fethedilen Bursa başkent yapılmış, ilk kendi adına külliye yaptırtma geleneği Orhan Gazi ile başlamış ve sonrasında başa geçen her sultan, kente; cami, medrese, hamam gibi tekil yapılar kazandırmanın yanında yaptırdıkları külliyele ile kentin sınırlarını belirlemişlerdir (Şekil 4.1). Fatih Sultan Mehmed'den itibaren bu gelenek bozulmuş, başkent Edirne'den İstanbul'a taşınmış ve artık sultanların imar politikalarını gerçekleştirmek için seçtikleri kent burası olmuştur.

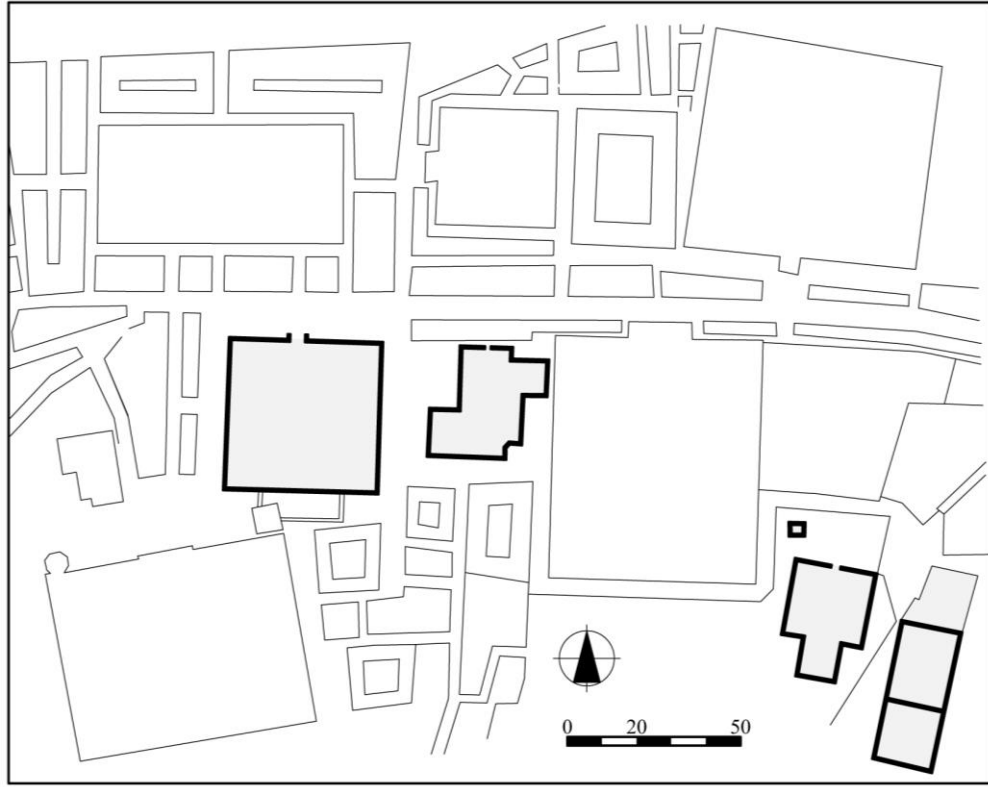


Şekil 4.1. Külliyeler- Bursa Dünya Mirası Yönetim Planı Alanları (Akan Mimarlık) (Anonim 2013a)

4.2.1. Orhan Gazi Külliyesi (1339-1340)

Osman Gazi'den sonra ikinci Osmanlı padişahı olan Orhan Gazi, 1281'de doğmuş, 1326'da hükümdar olmuş, 35 yıl saltanat sürdükten sonra, 1360'da vefat etmiştir. Bursa 1246'daki Moğol istilasından sonra, Anadolu halkının sığınağı olmuş, kültür ve ticaret merkezi haline gelmiştir. Orhan Gazi, İmparatorluğun oluşma sürecinde idari, hukuki, askeri, ekonomik, kültürel ve sosyal alanda yapılanma zorunluluğu hissederek ilk olarak hükümdarlığın sembolü sayılan, akçe, gümüş, sikke bastırmıştır. Ayrıca bu 35 yıllık sürede devletin topraklarını beş katına çıkartmıştır (Hızlı 2011).

Bursa fethedildikten sonra Orhan Gazi hisar içinde 1 mescit, 1 medrese, 1 türbe ve 1 hamam inşa ettirmiştir. Mevcut manastır fetih camisine, tekfurun sarayı ise Bey sarayına dönüştürülmüştür. Ancak mevcut durumun kenti gelişimine yetmeyeceği hesaba katılarak, kale eteğinin doğu tarafına doğru yayılma düşünülmüş ve bu yüzden Gökdere'nin yatağı değiştirilmiştir (Yavaş 2008).



Şekil 4.2. Orhan Gazi Külliyesi Vaziyet Planı

Dere yatağına yapılan müdahale sonucu Maksem- Fomara- Elmasbahçeler arasındaki alanda, yaklaşık Kaleiçi bölgesinin 1,5 katı kadar bir arazi elde edilmiştir. Elde edilen bu arazide Orhan Bey tarafından cami, medrese, imaret- zaviye, han, hamam ve mektepten oluşan ilk Osmanlı külliyesi yaptırılmıştır (Yavaş 2008) (Şekil 4.2).

Şu anki görünümü araziye serpiştirilmiş gibi olan külliyenin yapıları; o dönemde bir avlu etrafında yer almıştır. Han ve hamam doğuda kalırken, imaret ve medrese kompleksin batı kısmında, mektep ise kuzey kısımda yer almıştır. II. Bayezid döneminde avlu yerine Kozahan yaptırılarak, külliyenin vaziyetteki durumu bozulmuştur (Ayverdi 1989).

Orhan Bey kenti fethettikten sonra, kentin gelişimini kale dışına çekmek istemiş kendi imareti ile birlikte Emir Hanı inşa ettirmiştir. Emir Han bir bedesten olma özelliğiyle kentin kendi içinde ve diğer ülkeler ile yapmış olduğu ticaret işlevlerini bünyesinde

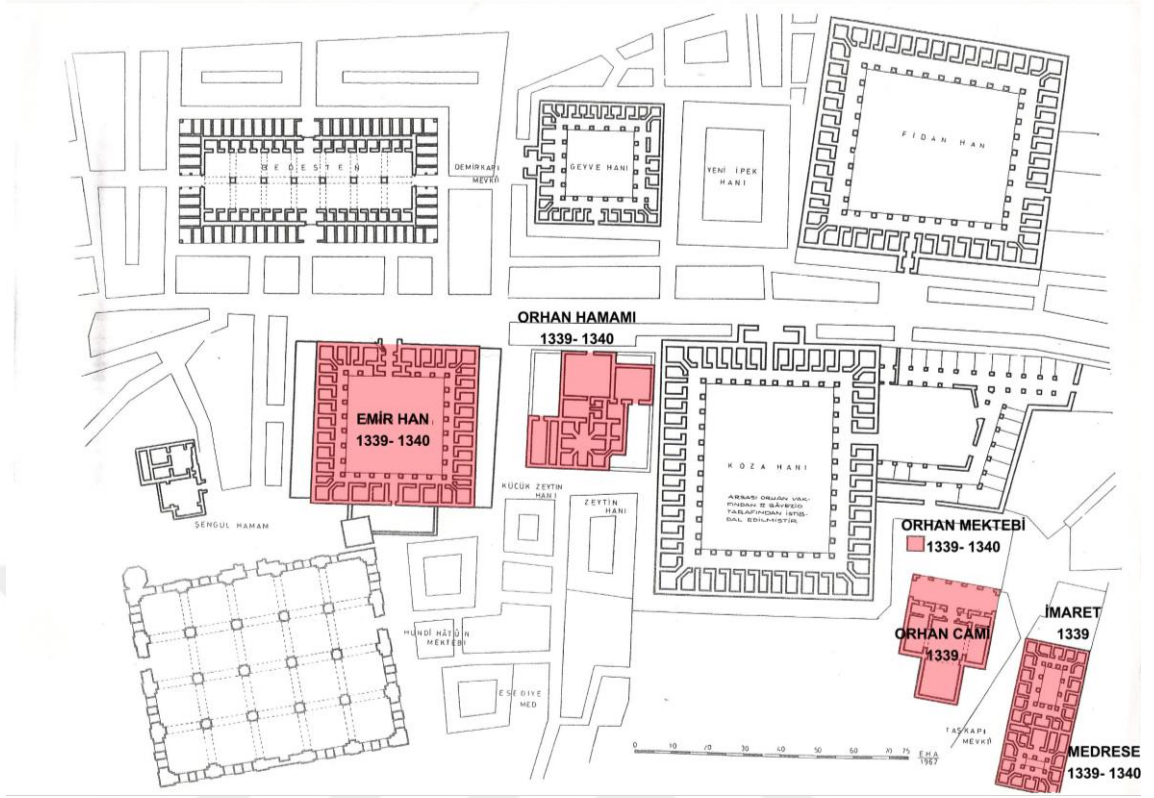
toplamaştır. Emir Handan sonra, 16. yy.da diğer hanlar yaptırılarak Bursa'nın merkezi iş alanı oluşmuştur (Şekil 4.3). Osmanlı Devletinde vakıflara gelir sağlamak amacıyla kentlerde hanlar, çarşılar inşa edilmektedir. Bu sayede hem merkezi bir odak oluşturulmuş hem de ticaret ve zanaatla uğraşanların yerleşik bir mekan tanımlanmıştır (Aslanoğlu 2000).

Külliye, Orhan Bey tarafından yaptırılan ilk dağıntık Osmanlı külliyesidir. Bu dağıntık ve küçük külliye; Selçuklu kentlerinde görülmeyen yapı türleri yer almıştır. Çok işlevli, uzmanlaşan yapılar, zaviye, imaret gibi adlandırmaları olan yapı türünün ilk örneği bu külliye'dir (Yenal 2012).

Orhan Bey, külliyesini kurarken; Bursa'nın Bithynia, Roma ve Bizans dönemlerinde, İznik (Nikaea) ve İzmit (Nikomedia) kentlerinin gerisinde kalmış, gelişmemiş bir kent olması durumunu hesaba katmıştır. Bu nedenle üretim, tüketim, alım/satım, ulaşım gibi faaliyetleri kendisine çekebilecek, bölgesel, ülkesel ve uluslararası bir odağın oluşturulması fikrini benimsemiştir (Yenal 2012).

Dolayısıyla külliye'nin esas odak yapısı; “Bezzazistan/ Bedesten (Emir Han)”dır. Yani kervanlarla kente gelen tüccarların konaklayabileceği ve mallarının güvenle korunup, depolanabileceği mekanlara sahip bir kurumdur. Orhan Külliyesi'nin etrafı yapıldığı dönemden kısa süre sonra “Aşağı Hisar” olarak adlandırılan bir duvarla çevrilmiştir. Bu duvarın yapılmasında İlhanlı Devletinin çökmesi ve ortaya çıkan kargaşa da etkili olmuştur. Aşağı hisarın kapılarından biri olan “Demirkapı” ise aynı adı taşıyan çarşının ve sonraki dönemde oluşacak “Uzun Çarşı'nın uç noktasıdır (Yenal 2012).

Külliye binalarından olan han, hamam ve cami ayakta olup, bakımlı durumdadır. Medrese binasının yerine 19.yy da Belediye binası yapılmış ve günümüze de taşınmıştır. Mektep 1855 depreminde tamamen yıkılmıştır, imaret ise depremde az zarar görmüş, onarılmasına rağmen günümüze ulaşamamıştır (Yavaş 2008).



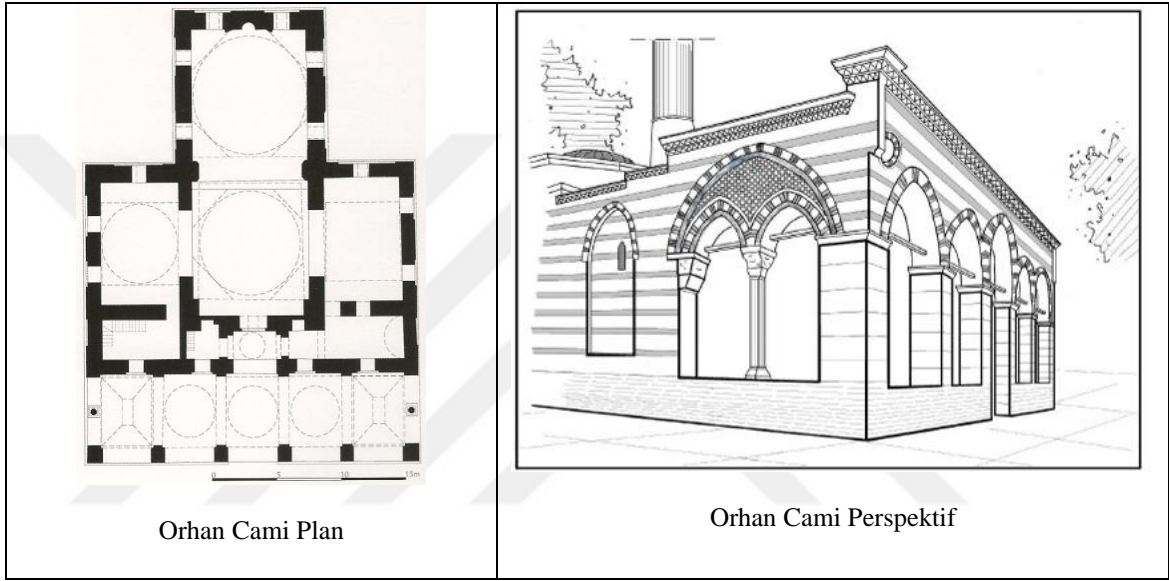
Şekil 4.3. Orhan Gazi Külliyesi ve çevresindeki ticaret alanı (Ayverdi 1989)

Orhan Cami (1339)

Orhan Cami, külliyyede inşa edilen ilk yapıdır. Erken Dönem Osmanlı mimarisinin önemli tasarımlarından olan “Ters T” plan kurgusunun görüldüğü ilk camidir. Orhan Cami günümüzdeki haliyle sokaktan algılanmayan bir şekilde gömülü durumdadır. Caminin doğusu sokaktan aşağıda kalarak kısmen kapanmıştır. Güneydeki ana cadde, üç metrelik set duvarıyla camiye saklamaktadır. Batıda ise Koza Han ile arasında dar bir geçit vardır. Kapı önündeki şadırvan avlusu, caminin bahçesi olmakla birlikte Kozahan’ın doğu kolu tarafından kesildiği için ufak kalmıştır (Ayverdi 1989).

1360 tarihli vakfiyesine göre yapı imaret- zaviye olarak gösterilmektedir. Aynı zamanda görevliler arasında şeyh- imamın da bulunması sebebiyle mescid olarak da kullanıldığı söylenmektedir. (Yenal 2012)

Ayverdi (1989), Osmanlı zamanında yapılan ve üç eyvanlı şemanın uygulandığı ilk cami olduğunu öne sürmüştür (Şekil 4.4). Osmanlı döneminde genelde bir avlu etrafında böyle bir uygulama olduğunu belirtmiştir. Selçuklu'nun son zamanlarında ise; medrese yapılarında, avluların kubbe ile örtülü olması ve yan eyvanların yerine Danişment hücrelerinin yerleştirilmesi söz konusudur. Orhan Caminin tasarımı da bu kapalı medrese plan şemasının geliştirilerek; yeni bir unsur olan revak eklenmesi ve tonoz yerine kubbe kullanılması ile ortaya çıkmıştır. (Ayverdi 1989).



Şekil 4.4. Orhan Cami planı ve perspektif (E.H.Ayverdi'den işlenerek) (Çuhadar, N. Ö. 2010).

Beş bölmeli bir son cemaat yerinden giriş sofasına sonra da yüksek kubbeli bir ortak mekana geçilir. Orta mekandan büyük bir kemerle ayrılan mihraplı eyvan ve yanlarda orta mekandan birer basamakla yükseltilmiş dikdörtgen biçimli iki eyvan bulunur (Şekil 4.5, Şekil 4.6) Ters T şekli oluşturur (Yenal 2012).

Caminin son cemaat yeri, ortada üç küçük kubbe, yanlarda aynalı tonoz ile örtülüdür. İki katlı cephesi, tuğla rozet, güneş kursu, iki katlı kirpi saçaklar ve pencereleriyle zengin bir görünüme sahiptir (Cengiz 2012) (Şekil 4.7).



Şekil 4.5. Orhan Cami orta mekandan yan eyvana bakış (Sağlık 2016)



Şekil 4.6. Orhan Cami mihraplı eyvan (Sağlık arşivi 2016)



Şekil 4.7. Orhan Cami güneydoğu görünüşü (Sağlık arşivi 2016)

Bütün arka ve yan cepheler ilk inşa zamanındaki karakterini taşımaktadır. Çabuk inşa edilmesi ve daha az maliyetli olması gibi zorunluluklardan, taşlar ustanın eline nasıl geçmişse öyle kullanılmıştır. Dolayısıyla ölçülerdeki farklar, orantısızlıklar, estetik kaygının olmadığı inşa hali yalnızca Osmanlı'nın ilk devirlerine mahsustur. (Ayverdi 1989). Camilerde kullanılan alt sıra pencere ile aydınlatma yapılmasının ilk örneği bu yapıda görülmektedir (Yenal 2012).

Revak ayakları kesme taş olup, caminin başka hiçbir yerinde kesme taş kullanılmamıştır. Revak kemerleri ya sade tuğladan ya da üç sıra tuğla bir sıra taşla yapılmıştır. Cepheler bazı yerlerde iki sıra tuğla bir sıra moloz taşı, revak da üç sıra tuğla bir kesme taşı ile örülmüştür. Fakat bir düzen görülmeksizin; bazen tek, bazen iki, ya da üç sıra tuğla ve bir silis moloz dere taşı ile cepheler işlenmiştir (Ayverdi 1989).

Kubbe kasnakları daha özenle, aynı sıralar muhafaza edilerek taşla yapılmıştır. Saçak silmeleri tuğladan olup, iki testere dişi ve iki düzlükten oluşur. Camide bulunan mihrap da, Anadolu'daki alçı işliğinin güzel bir örneğidir (Ayverdi 1989).

1413 yılında Karamanoğlu II. Mehmet Bey, Bursa'yı işgal etmiş ve büyük tahribatlar yaratmıştır. Bu yıkımdan Orhan Cami de etkilenmiştir. 1417 yılında Çelebi Mehmet zamanında, Vezir Beyazıd Paşa tarafından, Orhan Cami onarılıp, ibadete açılmıştır (Cengiz 2012). Kuban (2007b), 1417 yılında yapının yıkılarak temelleri üzerinden yeniden inşa edildiğini, bu yüzden özgünlüğünü yitirdiği ve caminin revağının erken dönem karakteristikleri taşımadığı görüşündedir. Kuran (1964) ise 1417 yılında üst yapının yıkılıp, Yıldırım Camisi örnek alınarak yapılmış olabileceğini ileri sürmüştür. Tuğla minare ise 1905 yılında onarılmıştır (Cengiz 2012).

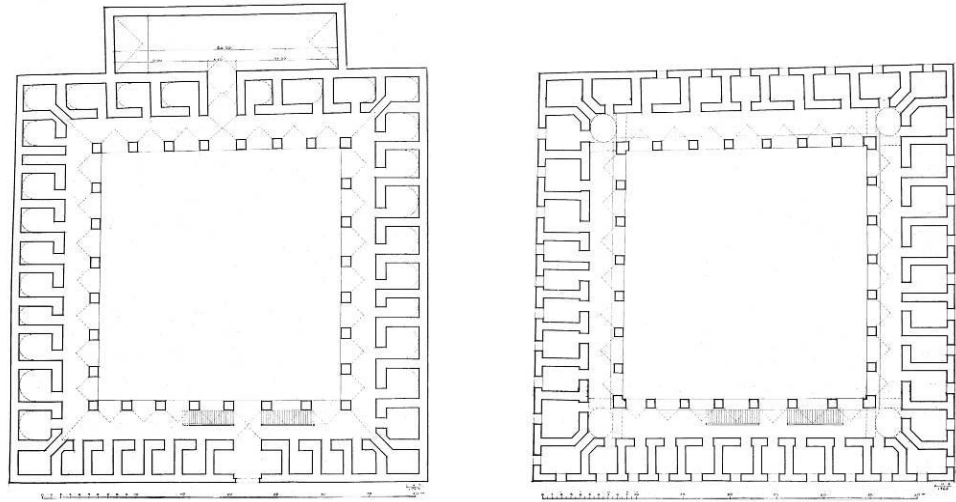
Orhan Cami, Bursa'nın en eski camisi olmasına rağmen, 19. yy ve 20.yy. başında camiye ziyaret eden seyyahlar, cami hakkında çok fazla detay vermemiştir. Yıldırım (2014) bunun nedenini; Osmanlı sultanlarına ait camilerin öne çıkan anıtsal bir görünüşü veya farklı mimariye ve süslemelere sahip olması gerektiği ancak seyyahlara göre Orhan Cami'nin bu nitelikleri yeterince barındırmadığı ve üzerinde durulmaya

değer bir eser olarak görülmediğini ifade etmiştir. Yıldırım (2014) bu duruma neden olabilecek diğer önemli faktörü şöyle açıklamıştır; aynı dönemde içinde ibadet işlevinin ne kadar sürdüğü ile ilgili bazı şüpheler olsa da, kale içerisinde bulunan ve Orhan Gazi'ye atfedilen diğer bir caminin varlığı olabileceğini belirtmiştir.

Emir Han (1339- 1340)

Orhan Gazi döneminde, Hisar bölgesinin doğusundaki boşluk alanda yeni bir kent yaratılmıştır. Eskiden At Pazarı olarak bilinen yere 1340 yılında, 14 kubbeli Emir Han yaptırılmıştır. Ulucami'nin kuzeydoğusunda yer alan Emir Han ve diğer çarşıların kaleye yakınlığı; Osmanlı'nın ilk dönemlerinde ticaretin güvenliğini sağlamak açısından önem arz etmiştir (Cengiz 2012).

Küllüye bünyesinde yaptırılan han önceleri Emir Han olarak bilinirken, Yıldırım Bayezid yeni bedesten yaptırınca, Bezzaz-ı Atik (eski bedesten) olarak anılmaya başlanmıştır. 15. yüzyılın başına kadar değerli eşyaların, kumaşların satıldığı bir mekandır. 1670 yılından itibaren ise temel gıda maddelerinin pazarlandığı ve satıldığı Kapan Han olarak işlev görmüştür (Yediyıldız 2011).



Şekil 4.8. Emir Han Zemin Kat ve I. Kat Restitüsyon Planı (Ayverdi 1989a)

Bursa'ya gelen kepenkçiler burada konaklamıştır. Şehirde alınan, satılan her türlü nesne ve/veya yiyecekler burada tartılmış ve bu sayede de hana gelir sağlanmıştır. Han'ın girişinde her iki tarafta, kantarcılar için yapılmış peyke denen oturma yerleri de mevcuttur.(Yavaş 2008).

Han yapısı yaklaşık 700 m² avlulu, kesme taş ve tuğladan örülmüş ayaklar üstüne oturan beşik tonozlarla örtülü, iki katlı ve her iki katta da revaklarla çevrili, toplam 74 adet dükkan ve depodan oluşmaktadır (Yavaş 2008) (Şekil 4.8 ve Şekil 4.9).

19.yy'ın sonuna kadar Osmanlı ülkesinde ortaya çıkan ve gerekli donanımlara sahip han plan şemasının ilk örneğidir. Bundan sonraki beş asır da bu plan şeması kullanılmıştır. Han şehir içi ticaret hanlarının sahip olması gereken tüm işlevleri yerine getirmiştir. Alt katlar önü revaklı, penceresiz, eşya mahzenlerinden oluşurken, üstler pencere ve ocaklı odalardan oluşur (Şekil 4.10 ve Şekil 4.11). Şehir tüccarı hem deposunu tutar hem de üst katta ticaretini yürütürdü. Bu han hem bezzazistan olma özelliğini korumuş hem de seyyahlar, tüccarlar ve kervanlarla toplu seyahat edenler için kervansaray vazifesi görmüştür (Ayverdi 1989).

Emir Han birçok defalar yanmış ya da yıkılmıştır. Her defasında büyük onarımlar geçirmiştir. 1544'te ilk olarak yanmış, yakın dönemde 1957 büyük çarşı yangını geçirmiştir. Han 1962- 1963 yılları arasında onarım geçirmiştir. Zamanla yapılan tamirler sonucu alt kat revakları, revak olmaktan çıkmış, arkadaki mahzenlerin devamı haline gelmiştir (Yavaş 2008).

Han 1674 depremi ve 1858 yangınında oldukça harap olmuş, özgünlüğünü kaybetmiştir. Han'a sonradan ilaveler yapılarak, Ulucami'ye çıkan bir kapı açılmıştır. Bugün handa ağırlıklı olarak tekstil üzerine faaliyet gösteren 38 işyeri mevcuttur (Cengiz 2012).

Bu handa tartılan herhangi bir eşyanın belgesi, Osmanlı ülkesinin her yerinde geçerli sayılmıştır. Dolayısıyla bugünkü Ticaret Odası veya Ticaret Borsası'nın görevi yerine getirilmiştir (Cengiz 2012).



Şekil 4.9. Emir Han giriş cephesi (Sağlık arşivi 2016)



Şekil 4.10. Emir Han 1. Kat önü revaklı odalar bölümü (Sağlık arşivi 2016)



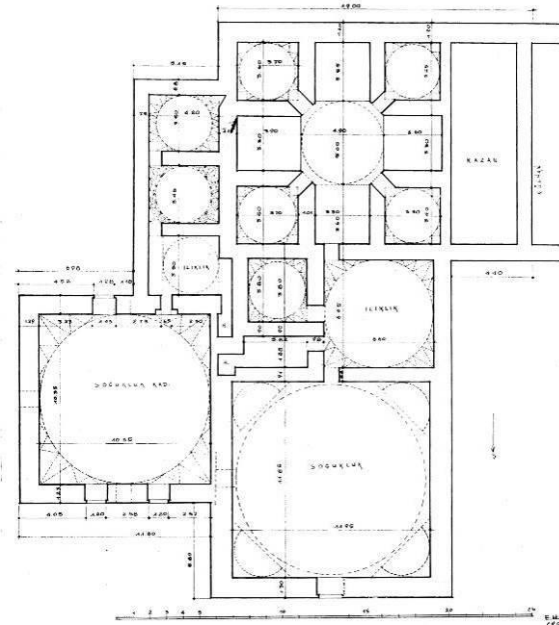
Şekil 4.11. Emir Han orta avlu (Sağlık arşivi 2016)

Orhan Gazi'den sonra gelen sultanlar, devlet adamları ihtiyaç oldukça yeni dükkanları, hanları külliye'nin çevresine, özellikle kuzey tarafına yaptırarak kentin gelişimine katkı sağlamışlardır. 16.yy'a gelinceye kadar pek çok han inşa edilmiş, pazar yerleri, çarşılar kurulmuştur. Bunlardan en önemlileri Bedesten ve Uzunçarşı'dır. Bütün bu yapıların eklenmesi, II. Murat döneminde (1432), B. De La Brocquiere'in Bursa'nın en büyük Türk şehri olduğu söylemine zemin hazırlamıştır (Yediyıldız 2011).

Orhangazi Hamamı/ Çifte Hamam/ Aynalı Çarşı (1339- 1340)

Orhan Gazi'nin 1339'da külliye içerisinde yaptırmış olduğu ve çarşı bölgesine de hitap eden Orhan Gazi hamamı, büyük boyutlu hamamlara geçişi simgeleyen önemli bir hamamdır (Şehitoğlu 2008).

Osmanlı mimarisinin bilinen ilk hamamıdır (Cengiz 2012). Hem kadın hem de erkeklerin faydalanabildiği çifte hamam olarak inşa edilen Orhan hamamı, çarşı alanında inşa edildiği için Bıçakçılar, Hallaclar gibi farklı esnaf gruplarının uğraşlarına göre adlandırılmıştır (Yavaş 2008).



Şekil 4.12. Orhangazi Hamamı plan, (Ayverdi 1989a)

Hamamın erkekler kısmı girişi kuzey yönündendir. Girişte üzeri, tonozlara oturan kubbeyle örtülü, büyük bir soyunmalık mekanı bulunur. Buradan bir halvet ve bir helası bulunan ılıklik mekanına geçilir. Ilıktan ulaşılan sıcaklık mekanı ise merkezi planlı olup, dört eyvan ve köşelerde halvet hücrelerine sahiptir. Kadınlar kısmı erkekler kısmına doğu yönünden bitişiktir. Girişi güney yönündendir Girişte üçgensel kuşağa oturan kubbeyle örtülü geniş bir soyunmalık mekanı karşılar. Buradan küçük bir ılıklik mekanına ve iki halvet hücrelerine ulaşılır. Hamamın külhan ve su deposu bölümleri erkekler kısmına batı yönünden bitişmiştir (Şehitoğlu 2008) (Şekil 4.12).

Şehitoğlu (2008) 1547 tarihli bir kadı sicilinde Orhangazi Hamamı'nın Hatuniye Hamamı olarak adlandırılmasının o dönemde erkekler kısmının işlevinin kaybetmesinden kaynaklandığını bildirmiştir. 1584 yılında yangın geçiren yapı onarılmış, erkekler kısmı kahve olarak kullanılmaya başlanmış, kadınlar kısmı ise hamam olarak işlevine devam ettirilmiştir.

Hamam taş- tuğla duvar işçiliğine sahiptir (Şekil 4.13). Kubbelere Türk üçgenli kasnaklara oturur. 1957 yangınında sonra hamamın özgün planı değiştirilmiş, soğukluk, ılıklik ve göbektaşısı arası duvarlar kaldırılmış, külhan yok edilmiştir (Yavaş 2008).

Kozahan'ın yanında yer alan Orhangazi Hamamı; 1962 yılında yapılan tadilatlar sonucu hamam özelliğini yitirmiş, erkekler kısmı çarşıya dönüştürülmüş ve Aynalı Çarşı adıyla hizmet vermeye başlamıştır (Cengiz 2012).

Günümüzde Orhangazi Hamamı, Orhan Gazi vakfı adına kayıtlıdır ve Vakıflar Genel Müdürlüğü idaresindedir. Aynalı Çarşı adıyla işletilen hamam, turistik bir yapı niteliği kazanmıştır (Şekil 4.14). Hamamın erkekler kısmında otantik eşyalar satan dükkanlar yer alırken, kadınlar kısmı dükkan ve depo olarak kullanılmaktadır (Şehitoğlu 2008) (Şekil 4.15).



Şekil 4.13. Orhan Hamamı (Aynalı Çarşı) giriş cephesi (Sağlık arşivi 2016)



Şekil 4.14. Orhan hamamı erkekler bölümü soyunmalık mekanı (Sağlık arşivi 2016)



Şekil 4.15. Orhan Hamamı erkekler bölümü sıcaklık mekanı (Sağlık arşivi 2016)

Orhan Medresesi (1339- 1340)

Külliyedeki medresenin yeri için; Ulu Cami'nin 150 m. kadar doğusunda, bugünkü Büyükşehir Belediyesi eski binası ile Orhan Cami arasındaki sokağın üst köşesi olduğu iddia edilmektedir (Hızlı 2011).

Orhan Gazi'nin külliye programı içerisinde yer alan bu medrese hakkında bir belirsizlik söz konusudur. Orhan Gazi'nin imaret için yazdırdığı vakfiye'de medresenin varlığından bahsedilmemektedir. Ancak Bursa mahkeme sicillerinde bu medrese ile ilgili kayıtlara rastlanmıştır. Bunlardan birinde, 1633'te imarete vakfin değişik birimlerinde çalışan personel ile talebeler için pişirilen "fodla"nın ölçüleri hakkında bilgi verilmiştir. Diğer kayıt ise (1732), Orhan Cami, imaret ve diğer müstemilatın onarımları için 209.170 akçe harcandığını belirtmektedir (Hızlı 2011).

Ayverdi (1989), bir yazma eserdeki bilgiye dayanarak Orhan medresesinin 1339-1340 yıllarında harap bir şekilde varlığını sürdürdüğünü belirtmiştir. Ancak bu tarihten itibaren medrese ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Bazı kaynaklarda Orhan Cami yakınlarında medresesinin varlığından bahsedilmesine rağmen, herhangi bir vakfiesinin olmamasından ötürü, medrese hakkında detaylı ve net bir bilgiye ulaşamamıştır.

Orhan Mektebi (1339- 1340)

Külliye ile birlikte inşa edilen camiyle yan yana olan bu yapının kurşunla kaplandığı bilinmektedir. Mektep günümüze kalmamıştır. Külliye'den günümüze kalan sadece cami yapısı, asli fonksiyonları ile hizmet vermeye devam etmektedir (Hızlı 2011).

Hisar ve Orhan Gazi Külliyesi Etrafında Oluşan İlk Mahalleler

Bursa'nın fethinden sonra Hisar içinde yaşayan “Zımmilerin²” saltanat kapısı yakınlarındaki “Balık Pazarı” mahallesine yerleştirildiği bilinmektedir. Daha sonraları bu mahalle; Hisar'ın doğusunda oluşan şehreküstü mahallesi ile birleşmiştir (Yenal 2012).

15.yy ortalarında Bursa kentinin en büyük mahallesi ise; Orhan Külliyesi'nin etrafında oluşan “Orhan Beğ Mahallesi” dir. Burada çarşının işgücünü oluşturan kişi ve ailelerinin yaşadığı sanılmaktadır (Yenal 2012).

Orhan Bey döneminde Bursa'daki ilk yapısal faaliyetler; hisar dışında konut dokularının oluşturulmasıdır. Daha sonra 1340'larda Orhan Bey külliyesinin kuruluşu, külliye ve çevresini; kentin sosyal ve ekonomik faaliyetlerinin yoğunlaştığı odak bölgesi haline getirmiştir. Orhan Bey zamanında hem hisar içinde hem de hisar doğusunda gelişen bu yapılaşma; hem eski hem de yeni kent yapılaşmasının bir arada geliştiği **ikili kent modeli** diye adlandırılan ilk **Osmanlı kenti** modelini ortaya çıkarmıştır (Yenal 2012).

Orhan Gazi Külliyesi Vakıf Gelirleri

Orhan Gazi vakfiyesinde; “ Bursa ovasında bulunan Filadar kalesi (yerleşmesi) “bütün hududu ve memluklarıyla” ayrıca “kariye³” olarak anılan dört köyün vakf olduğu bildirilir”(Yenal 2012).

“ Eski Bezzazistan” denilen Emir (Bey) Hanı'nı, Zaviye'ye muttasıl (komşu) olan hamamı, çevredeki dükkanları, kent içindeki iki değirmeni vakfettiği görülür. (Değişik tarihlerdeki sicillerden altı köy, iki kariye, Bursa çarşısında 209 dükkanın yanı sıra Hisar'da başka bir hamamın vakfa eklendiğini bilinmektedir) (Yenal 2012).

² Zımmi: Hristiyan ve Yahudilere verilen isim

³ Kariye: Köy

Ömer Lütfi Barkan'ın incelediği iki tahrir defterinde kariyelerden; Çeltikçiler, Dürdane⁴, Kırk Şeyhler⁵, Kızık Hamamı⁶, müte'adi ev kümeleri, yoncalık, boyahane, Bursa çarşısında 209 dükkan, kal'e hamamı vakfedilmiş malla arasında gösterilir (Ayverdi 1989). Ayverdi (1989); sicillerden edinilen bilgiye göre, Orhan Gazi vakfiyesine, Alishar Kariye'sinin Mihaliç Kazası'na bağlı Karaağaç⁷, Gürle Kazası'na bağlı Pazar köyü⁸, İznik Kazası'nda Dere Köyü⁹ kariyeleri ilave edilmiş olduğunu belirtmiştir.

4.2.2. Murad Hüdavendigâr (Sultan I. Murad) Külliyesi (1363- 1366)

Orhan Gazi ve Nilüfer Hatun'un oğlu olan I. Murad (Murad Hüdavendigâr) 1362 yılında tahta geçmiştir. Babasından aldığı toprakları iki, üç katına çıkarmıştır. Osmanlı ülkesini Tuna nehrine, Bosna sınırına kadar genişletmiştir (Cengiz 2012).

Fethettiği yerlerde Hristiyan halka ılımlı yaklaşımından, alim ve sanatkarlara verdiği önemden ötürü halkın sevilen sultanı olmuştur. Onun döneminde Bursa'da 3 kilise ve 1 sinagog yapılmıştır ancak günümüze ulaşmamıştır. Bu dönemde Timurtaş Paşa'nın çalışmalarıyla da dini kurumlar inşa edilmeye devam edilmiştir. Kiliseler camiye, basık tavanlar kubbelere dönüştürülmüş, çeşme ve imaretler yapılmıştır (Cengiz 2012).

Sultan I. Murad Külliyesi, Hüdavendigâr Külliyesi olarak bilinmekte olup; Bursa kentinin batısında (Çekirge Mahallesinde), ovaya hakim bir tepede inşa edilmiştir. Külliye; cami, medrese, imaret, çeşme, hamam ve türbe yapılarından oluşmaktadır. Külliye kentin batıya doğru genişlemesine ön ayak olmuştur.

⁴ Memduh Turgud eski bir haritada Filadar kalesinin yakınında belirtmiş.

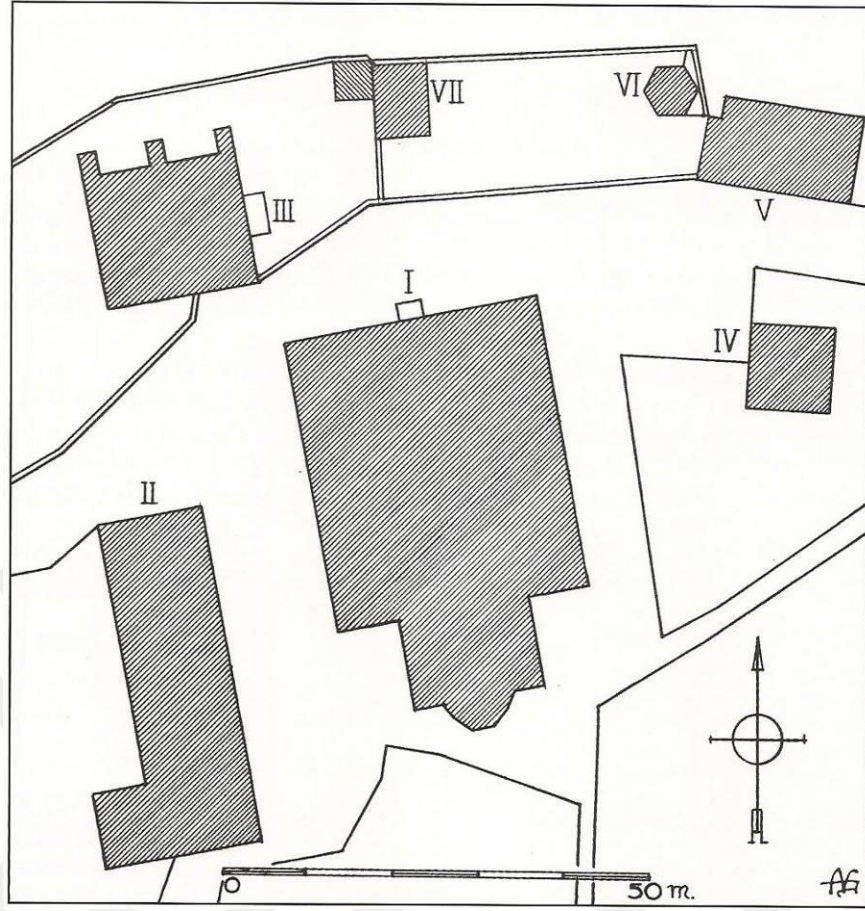
⁵ Uludağ eteğindeki Kızık= Kısık namı altındaki köylerden biri Cumalı Kızık'tır.

⁶ Hamamlı Kızık olarak da bilinmektedir.

⁷ Şimdi yoktur.

⁸ Yalova üstündeki Orhan Gazi Kasabası

⁹ Şimdi yoktur.



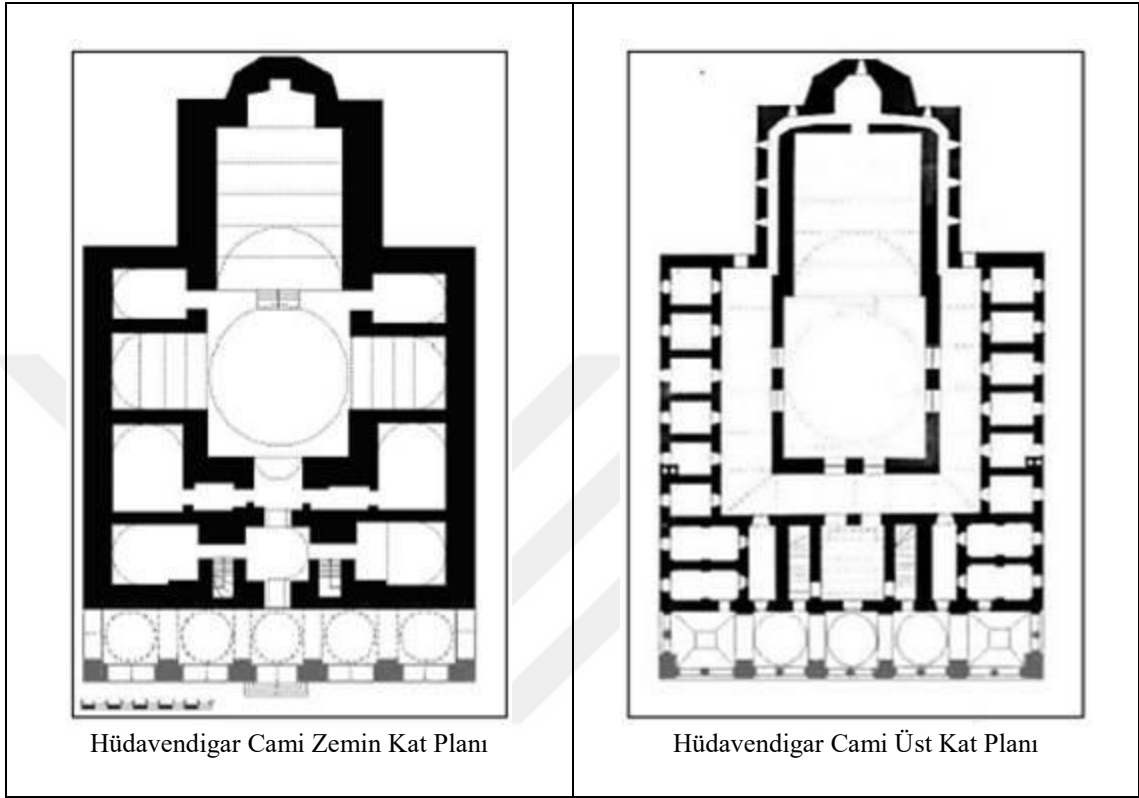
Şekil 4.16. I. Cami II. İmaret III. Türbe IV. Umumi Tuvalet V. Okul VI. VII. Köşk ve Çeşmeler (Gabriel 1958).

Külliyenin bünyesinde bulunan kaplıca (hamam) yapısı, cami, türbe, caminin yanında abdesthane ve tuvaletler, cami ile türbeler arasında şadırvan ve çeşme geçmişten günümüze gelebilen yapılardır (Şekil 4.16).

Murad Hüdavendigâr Cami ve Medresesi (1363-1366)

1363/1366 yılları arasında inşasına başlanan yapı, savaşlar nedeniyle 19 yılda tamamlanamamıştır. Yapı kuzey ve doğuya doğru inen dik bir burunun üzerinde yer alır. Yol hemen yapının önünden geçer. Osmanlı mimarisinde türünün tek örneği olan alt katı cami, üst katı medrese olarak kullanılan bir yapıdır (Anonim 2013a).

Zemin katı, Orhan zaviyesi ile benzerlik gösterir. Birbirine dik iki eksenin kesişiminde orta mekan ve çevresinde yer alan dört eyvan, giriş eyvanı, tam karşısındaki mihrablı eyvan ile ters T kurgusu oluşturur.



Şekil 4.17. Hüdevendigar Cami zemin kat ve üst kat planı (E.H. Ayverdi'den işlenerek) (Çuhadar 2010)

Zemin kata girildiğinde basık tonozla örtülü holün iki yanından üst kata çıkışı sağlayan merdivenler yer alır. Ana mekanın üzeri kubbeyle örtülüdür ve iki yanında eyvan, yapının köşelerinde ise dört oda yer alır (Şekil 4.17).

Ayverdi (1989) yapının kanatlarında yer alan odalar hakkında şöyle fikir yürütmüştür; merdiven yanlarındaki odaların mahzen olarak kullanılabilceğini, sahına girerken sağlı sollu olan ve dar dehlizlerden ulaşılan odaların ise imam, müezzin veya diğer hizmet erbabına ait olabileceğini düşünmüştür.

Mihrabın bulunduğu büyük eyvana beş basamakla çıkılır. Niş biçiminde olan mihrab, kiliselerdeki apsisi anımsatacak şekilde dışarı taşar. Üst kattaki revağa çıkıldığında simetrik dehlizlerden geçilerek U biçimli koridora ulaşılır ve bu koridor her iki yanda altışar adet hücreye açılır. Üst kattaki bütün odalar ve dehlizler, tonozla örtülmüştür. İki kat boyunca yükselen cephede, üst katta son cemaat yerinin üzeri beş bölmeli bir galeriden oluşur. Revağı taşıyan altı ayak ve ayaklar arasında beş adet sütunla ayrılmış sivri ikiz kemerler yer alır (Yenal 2012).

Alt katın revağı 1.00 m yükseklikten başlar, 2.20 genişliğinde kesme taştan kalın ayaklar taşır. Revağın iki başında üsttekiler gibi ikiz kemerler yer alır. Revağın ön kemerleri ise üç tuğla, bir taşla dişli olarak yapılmış, orta kemere ise bir silme konmuştur. Osmanlı mimarisine uygun olarak yapılan bütün kemerler iki merkezlidir. Üst kat revağın bütün ayakları tuğladandır. Bütün ikiz kemerler ise üç sıra tuğla bir sıra kesme taştan yapılmıştır (Ayverdi 1989).

Kuban (2007b), Osmanlı döneminde hiçbir yapıda, bu yapıdaki gibi küçük izole hücre olmadığını, medreselerde hiçbir hocanın böyle bir istekte bulunmadığını, burada yapılan için ise I. Murad'ın özel statüye sahip bir hoca veya şeyh için tasarlatığı görüşünü ileri sürmüştür.

16.yy'da cami' ye dönüşümü gerçekleştirilen bu yapı için Kuban (2007b), 13.yy da inşa edilip de, günümüze birkaç örneği kalmış zaviye tipolojisinin en büyük örneği olduğunu belirtmiştir. Kuban (2007b) zaviyenin üzerine eklenen medresenin kullanımının medrese öğrencilerine yönelik olmasından ziyade, Ahi şeyhi olan I. Murad'ın bu odaları bir Ahi dergahının derviş hücreleri olarak yaptırmış olabileceğini de öne sürmüştür. Ayverdi (1989), yapının üst katının; Rumi 1330 (1914) yılı Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar medrese olarak kullanıldığını, o tarihte ise buraya asker ve fakirlerin yerleştirildiğini, odaların yakılmasından ötürü harap olduğunu belirtmiştir.



Şekil 4.18. Hüdevendigar Cami giriş cephesi (Sağlık arşivi 2016)



Şekil 4.19. Hüdevendigar Cami şadırvanlı orta mekandan mihraplı eyvana bakış (Sağlık arşivi 2016)



Şekil 4.20. Hüdevendigar Cami orta mekandan batıdaki yan kanada bakış (Sağlık arşivi 2016)

Caminin yapımında taş, tuğla ve Bizans döneminden kalma devşirme malzemeler kullanılmıştır (Cengiz 2012). Bütün ön cephe üç sıra tuğla bir sıra kesme taşla işlenmiştir (Şekil 4.18). Yan cephelerde ise pencere sayısı daha az ve diktir. Bu yüzden bu cepheler daha sağırdır. Medrese odalarının pencereleri demir parmaklıklı ve Bizans artığı söveli, alt pencereler ise sabit ve sövesizdir (Ayverdi 1989).

Wilde (1909), Hüdavendigar Cami ve Medresesini tek sahınlı bir kiliseye benzetmiştir. Bunun nedenini şöyle açıklamıştır; yapının orta aksı; orta mekan olan geniş üstü kubbe kaplı bir sahın ve devamında birkaç basamak yukarıda üzeri tonozla kaplı diğer mekanı (Şekil 4.19) ile kilisenin en önemli bölümünün formuna benzemektedir. Wilde (1909), orta aksın sağında ve solunda bulunan yapıların üstünün beşik tonozla kaplı olmasını (Şekil 4.20) ve orta sahının kesitte bu kadar vurgulu olmasını kilise benzeri bir yapılaşma tekniği olarak tanımlamış ve İslam kültürü açısından fuzuli görmüştür. Dolayısıyla Wilde'a (1909) göre yapının menşei Bizans kaynaklıdır ancak yapıda Bizans orjinini reddeden bir Türk mimarisi görülmektedir.

Yıldırım (2014) yaptığı çalışmada, seyyahların Murad Hüdavendigar Camisi'nin mimari kökeni hakkında farklı görüşlere sahip olduklarını tespit etmiştir. Bunlar şöyledir; caminin bir kilise olduğu, caminin Bizans manastırından dönüştürüldüğü, caminin eski bir kiliseden çevrildiği ve son olarak bir Hristiyan tarafından tasarlandığıdır.

Yıldırım (2014) seyyahların notları üzerinde yaptığı araştırmasında, Hüdavendigar Camisi'nin üst katındaki medrese bölümünün 1800'lü yıllardan itibaren ihmal edildiğini ve kullanım dışı kaldığı yönündeki tespitlere değinmiştir. Örneğin 1836 yılında camiye ziyaret eden bir seyyah; öğrenci hücrelerini manastır hücreleri olarak tanımlamış, o dönemde akıl hastalarına tahsis edildiğini belirtmiştir. Ancak Yıldırım (2014)'a göre seyyahın, bu hücrelerden birinde ikamet eden yaşlı bir kişi üzerinden böyle bir genelleme yapması gerçekçi değildir. Diğer bir seyyah 1886'da Hüdavendigar Camisi'ne yaptığı ziyaretinde, o dönemde medresenin kullanılmadığını ancak birkaç yıl öncesinde, üst kattaki odalarda Çerkes mültecilerin barındırıldığı bilgisini paylaşmıştır.

I. Murad Camisi hakkında seyyahların ortak kanısı; caminin Osmanlı mimari üslubunu göstermemesine rağmen, Osmanlı Döneminde tarihlendirilmesi gerektiği ve caminin diğer camilerden farklı bir mimari tarza sahip olmasının nedeninin ise bir Rum ustası tarafından yaptırılmış olması olasılığıdır (Yıldırım 2014).

Caminin orta mekanını örten, 11m. çapındaki ortası açık kubbe 1855 depreminde yıkılmış, sonrasında yeniden yapılmıştır. Yan eyvanların pencereleri ise 16. ve 17 yy. 'larda açılmıştır (Yenal 2012a). Yenal (2012a), Hüdavendigâr Cami'nin, Osmanlı mimarlık geleneklerine ve toplumsal yapısına aykırı bir üslupla tasarlandığını belirtmiştir. Yenal (2012a), yapı her ne kadar imaret- zaviye amacıyla tasarlanmış olsa da, planimetrik özellikleri ve kitlesel kurgusu ile bir manastırı çağrıştırdığını belirtmiş, yapının mimarının deneyimi, yerel ustalar (Bizanslı) ve yabancı ustalar (Kıbrıslı, İtalyan asıllı) eliyle yeni, örnek bir yapı ortaya çıktığını belirtmiştir.

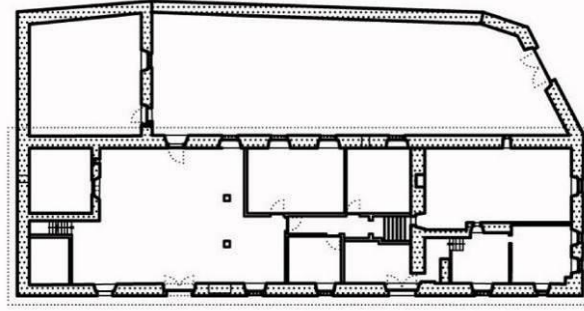
Ayverdi (1989) Hüdavendigâr Cami için; 47 küsür metrelik boyu ve iki katlı kütleleriyle göz dolduran bir eser olmanın yanında 14.yy sonu 15.yy başı gerekliliklerini karşılayan, kendinden emin bir devletin başarabileceği büyük bir inşaat hamlesi olduğu yorumunu getirmiştir.

Hüdavendigâr İmaretî (1367- 1385)

İmaret, caminin batısında, 'L' harfi biçiminde yer alır. İki yanında mekanların sıralandığı genişçe bir avlusu vardır (Şekil 4.21). Bodrum ve zemin kattan oluşan yapı, üç sıra tuğla bir sıra moloz taş ile örülmüştür. 19.yy.da yıkılmış, 1906 yılında II. Abdülhamid tarafından onarılmıştır. Sonraki süreçte bina harap duruma gelmiş, 1976-78 yılları arasında tekrar onarımdan geçerek günümüze taşınmıştır (Cengiz 2012).

İmaret yapılan yenileme çalışmaları sonunda büyük salonlara ayrılmış, özgünlüğünü kapatacak şekilde duvarları sıvanmış ve çatısı ahşapla kaplanıp, kiremitle örtülmüştür. Yapıda yenilendiği dönemin mimari ve sanatsal üslubunu yansıtacak şekilde pencere ve kapılarında basık kemer uygulamaları görülmektedir. Yapı bir süre Turizm İl

Müdürlüğü olarak kullanılmıştır, sonrasında ise kültürel ve sosyal amaçlı bir merkez olarak hizmet vermeye başlayarak günümüze ulaşmıştır (Anonim 2013b) (Şekil 4.22 a. ve b.).



Şekil 4.21. Hüdavendigar İmaretİ zemin kat planı (Budak 2015)



a.



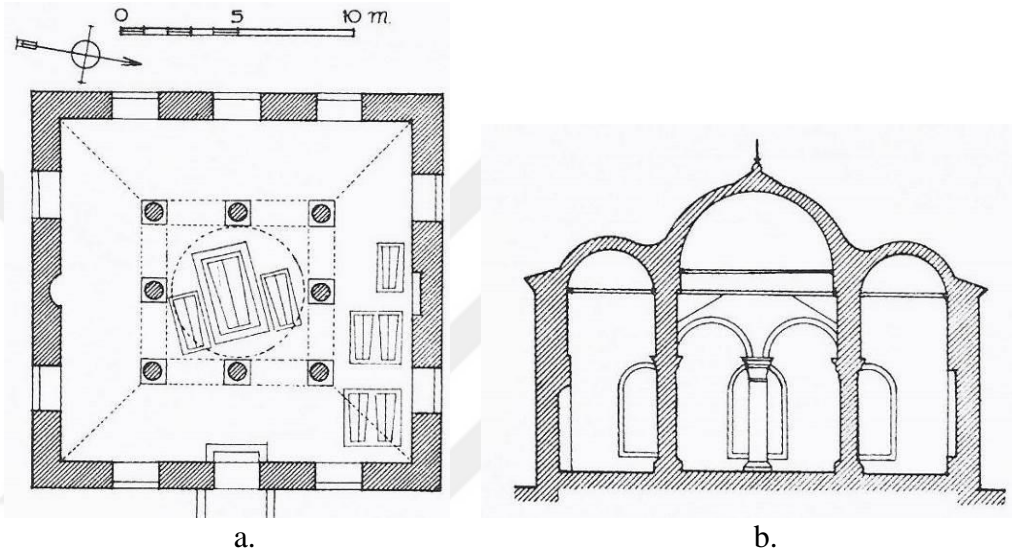
b.

Şekil 4.22 a. ve b. Hüdavendigar İmaretİ giriş cephesi ve orta avlu (Sağlık arşivi 2016)

B.B.B arşivinden elde edilen ve 2015 yılı itibari ile oluşturulan restitüsyon raporuna göre yapının ilk haline yönelik hiçbir veri bulunamamıştır. Erken dönem imaret örnekleri incelenerek yapının 1906 onarımı sonrası büyük ölçüde değiştiği düşünülmektedir. Rapora göre erken dönem imaretlerinde sıkça rastlanan kiler bölümü, kubbeli mutfak bölümü, kubbe kasnaklarındaki kirpi saçaklar, mekel ve mutfak bölümünün yan yana oluşu, genellikle mutfak bölümünde fırının yer aldığı anlayış ile bir inşa uygulaması düşünülmektedir (Aydın ve Buğdaycı 2015).

Hüdavendigâr (I. Murad) Türbesi (1389)

Caminin hemen karşısında yer alan türbe, Yıldırım Bayezid tarafında babası Murat Hüdavendigâr için yaptırılmıştır. Türbe kare planlı olup, boyutları 17.60x17.60m dir. Türbenin üzeri sekiz sütunun taşıdığı kubbeyle örtülmüştür (Şekil 4.23 a. ve b.). 1855 depreminde yıkılan türbe, 1863 yılında Sultan Abdülaziz tarafından, temelleri üzerinden yeniden inşa ettirilmiştir (Cengiz 2012) (Şekil 4.24 a. ve b.).



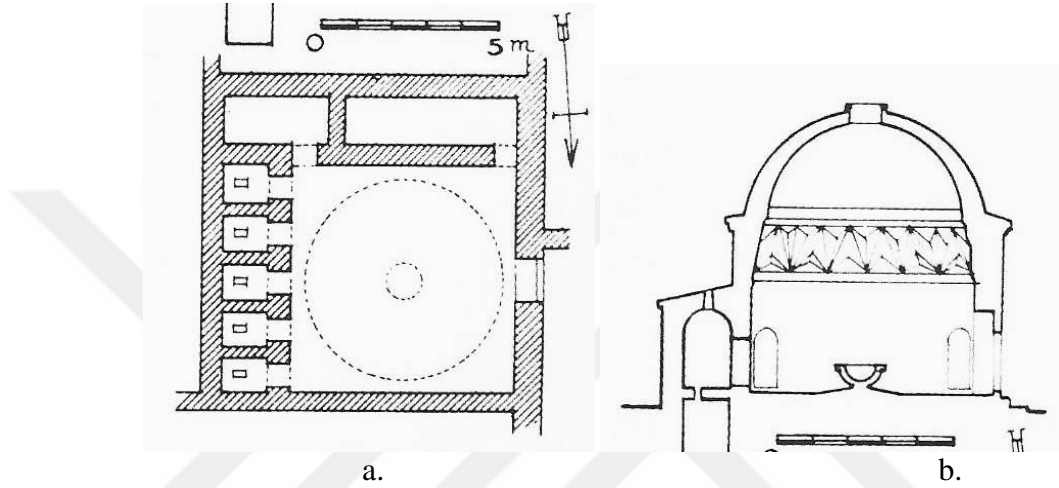
Şekil 4.23 a. ve b. I. Murad Türbesi plan ve kesit (Gabriel 1958)



Şekil 4.24 a. ve b. I. Murad Türbesi giriş cephesi ve iç mekan (Sağlık arşivi 2016)

Hüdavendigâr Cami Hela ve Hamamı (Girçık Hamamı) (1365- 1366)

Sıcak su akan musluklar, tonozlu iki gslhane ve kubbeli hamamı mevcuttur. Moloz taşıyla işlenen bu yapıyı, sekiz köşeye oturan kubbe örtmektedir (Ayverdi 1989). Pek çok kaynaktaki farklı adlandırılmaları olan bu yapıya; Bekarlar, Girçık veya Cık Cık Hamamı da denmektedir (Anonim 2013b).



şekil 4.25 a. ve b. Hüdavendigâr Cami Hela ve Hamamı (Girçık Hamamı)

(Gabriel 1958)

Girçık Hamamı, kubbeyle örtülü bir ana mekan, bu mekanla ilişkili beş hela ve iki yıkanma bölümünden oluşmaktadır. Ana mekanın kubbesi üçgensel bir kuşağa oturmaktadır (şekil 4.25 a. ve b.). Hamamın herhangi bir ısıtma tertibatı yoktur, hamam için gerekli sıcak su doğal kaynaktan elde edilmektedir. Hamamın duvarları üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile inşa edilmiştir. Kesme taşların arasında da dikine tuğlalar bulunmaktadır (şehitoğlu 2008).

Ayverdi (1989), bu yapının medrese için hamam, cami ile beraber ahali için de hela olarak kullanıldığını belirtmiştir. Sonraları her giren burada yıkanığı için de isminin Girçık hamamı dendiğini söylemiştir. Hatta 1935 senesine kadar üst revaktan bir köprü veya bir merdiven kulesi ile bu binaya ulaşıldığının şahitlerce söylendiğini eklemiştir.



a.



b.

Şekil 4.26 a. ve b. Gir Çık Hamamı giriş cephesi ve sıcaklık mekanından helalara bakış (Sağlık arşivi 2016)

Bugün Girçık Hamamı, Hüdavendigâr Vakfı adına kayıtlı olup, Vakıflar Müdürlüğü idaresindedir. 1990 yılında hamam basit bir onarımdan geçirilmiş ve umumi tuvalet olarak hizmet vermeye başlamıştır. Şekil 4.26 a. ve b.'dan anlaşılacağı üzere sıcak suyun geldiği yıkanma mekanı günümüzde güsulhane olarak kullanılmaktadır (Şehitoğlu 2008).

Murat Hüdavendigâr Külliyesi Vakıf Gelirleri

Murat Hüdavendigâr vakfiyesinde ise; “ Uludağ’ın kuzey yamaçlarında sınırlarıyla belirlenmiş büyük bir arazi; doğal ve yapılı çevresi ve yaşayanları ile vakfedilmiş. Bunlara ek olarak da Mudanya Kalesi (yerleşmesi) ile birkaç yerde bağ, “çeltik dingi” gibi tarımsal işletmeler de eklenmiştir (Yenal 2012).

Bugün Çekirge, Kaplıcalar bölgesinde yer alan külliyeinin, bulunduğu arazide, Sultan Murat Hüdavendigâr zamanında var olan meralar, bağlar, ağaçlar, öküz, manda, koyunlar, kadın, erkek, küçük, büyük bütün yaşayanlar vakfa tabi olmuş, devlete vergi vermiştir (Ayverdi 1989).

Bunlardan başka Bursa şehrinin ortasında yer alan kadın erkek iki büyük hamamı, şehirdeki 19 dükkan, Apolyont Gölü’nün kuzeyinde bulunan İkizce Köyü’nde bağ ve değirmen ve orada çalışan hizmet köleleri, Ürmenos Köyü’ndeki bağ ve çeltik dingi ve

Gürle'deki bir bağ vakfedilmiştir. Vakfiyeye sonradan sahildeki Kurşunlu Köyü geliri ilave edilmiştir. Bu gelirin paylaşılması şöyledir; Kaplıca Zaviyesinde ders veren müderrise yevmiye 12, 18 talebinin her birine birer dirhem, türbede Kur'an okuyanlara dörder dirhemden 60 dirhem, sıbyan muallimine 1 ve hatibe de birer dirhem verilmesi vakfiyede şart koşulmuştur (Ayverdi 1989).

4.2.3. Yıldırım Bayezid Külliyesi (1390-1399)

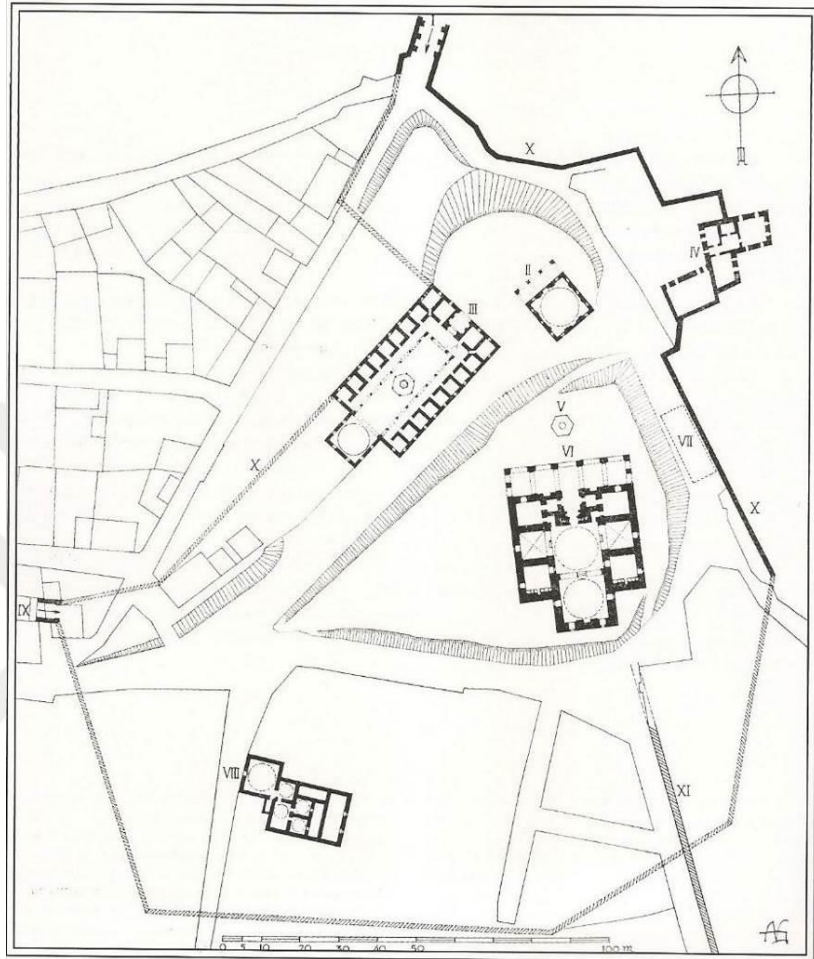
I. Beyazıt (1389- 1402); I. Murat'ın oğlu ve varisidir. Yıldırım Bayezid Han'ın on üç senelik tahtta bulunduğu dönemde, Orhan Gazi Dönemin'den itibaren yaygınlaşan yan kanatlı camiler, ulu camiler, bazilika sistemi ve tek kubbeli camiler ile pek çok hamam inşa edilmiştir. Anadolu'nun kuzey ve batı kesimleri ile Bursa'da pek çok eser yapılmıştır. Bu dönemde binaların ölçüleri doğru ve kütleleri daha düzgün yapılmıştır. İşçilik, taş yontuculuğu ve el hüneri gelişmiştir (Ayverdi 1989).

Ancak Ayverdi (1989) bu devir ile Bursa Yıldırım Cami'nde ve Bursa Ulu Cami'nde doluluk, boşluk oranları, pencere şekil ve düzenleri, mimari etkiyi artıran harici manzaradan faydalanma gibi yapım tekniklerindeki gelişmenin yeterince sağlanamadığını, bunun ancak Çelebi Devri'nin sonlarında mümkün olduğunu belirtmiştir.

Yıldırım Bayezid Külliyesi, yine organik bir düzende yerleştirilmiştir. İki anıtsal girişe sahiptir. Bu kapılardan biri kuzey tarafında olup, Bursa'ya açılımı sağlarken, diğeri batıda ve gelişen mahallelere giriş olanağı tanır (Pancaroglu 1995).

Bursa'da Yıldırım Bayezid Han tarafından yaptırılan külliyenin vakfiyesinde; cami, iki medrese, Yıldırım Türbesi, hamam, han, darüşşifa, görevlilerin meskenleri, mutfaklar, ahırlardan oluşan bir külliye programından bahsedilmiştir. Kuban (2007b) yapıldığı dönemde duvarlar çevrili olan külliyenin; Orta Kızık adlı Köyün içinde kaldığını ve bünyesinde bir kasır da yer aldığını belirtmiştir. Ayverdi (1989) ikinci medresenin Yıldırım Beyazıt'ın ani ölümünden sonra hayata geçirilemediğini ifade etmiştir.

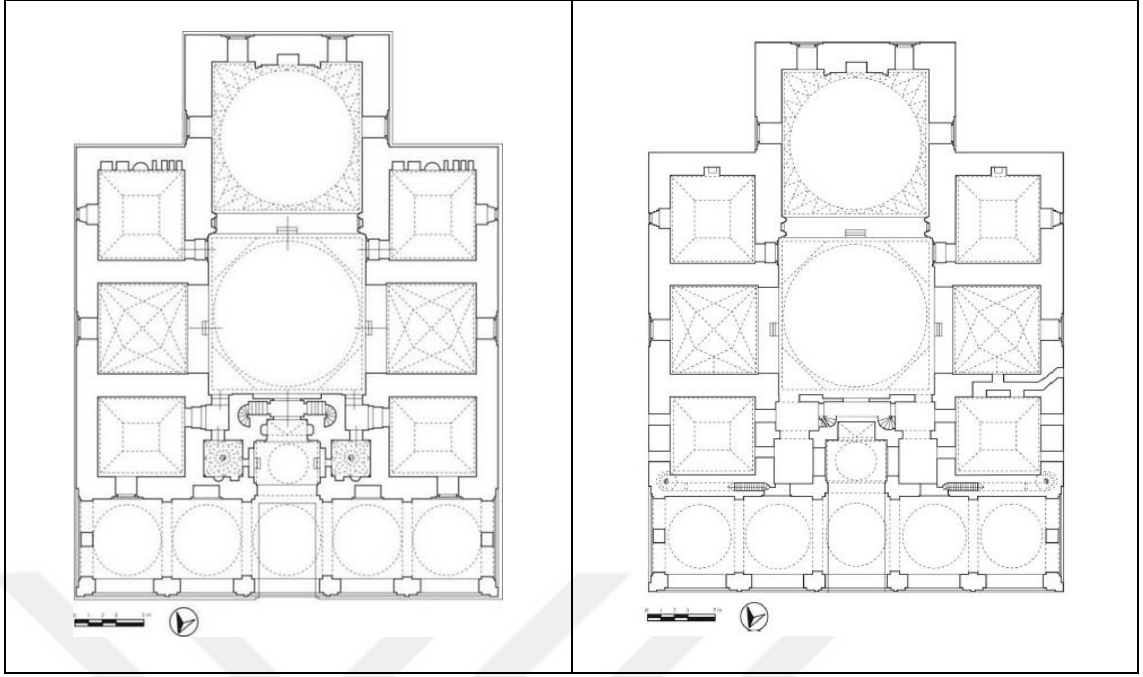
Yıldırım Beyazıt külliyesinden günümüze, cami, türbe, medrese, hamam ve darüşşifa olmak üzere beş yapı ulaşabilmiştir (Şekil 4.27).



Şekil 4.27. I.Cümle Kapısı II.Bayezid Türbesi III.Medrese IV.Saray V.Şadırvan VI.Cami VII.İmaret VIII.Hamam IX. İkinci Kapı X.Sur duvarı XI.Su Kemerli (Gabriel 1958).

Yıldırım Camisi (1390- 1395)

Yıldırım Camisi'nin vakfiyesinde; imarete hazırlanacak yemeklerin "mukiym ve misafirlere ikramıyla", komşu fakirlere gönderilmesi şartı yer almaktadır. Ayrıca da şeyh, imam ve iki müezzine de besin maddelerinin dağıtımını isteği belirtilmiştir. Yenal (2012) vakfiyede yazanları yorumlamış ve şeyh'in varlığının yapının zaviye işlevine, imam ve müezzinlerin varlığının ise mescidlik işlevine işaret ettiğini belirtmiştir.



Şekil 4.28. Yıldırım Camisi zemin kat planı ve üst kat planı (E.H.Ayverdi'den işlenerek) (Acar 2007).

Yıldırım (2014) araştırmasında tespit ettiği üzere seyyahlar, ilk yapıldığı dönemde Yıldırım Bayezid Camisini; kentin dışında, çayır ve çimenlerin ortasında, binalardan uzak, yalnız olarak nitelendirmiştir.

Cami, Şekil 4.28'de görüldüğü gibi plan şeması olarak Orhan Camisi ve Hüdavendigâr Camisi ile benzerlik göstermektedir. Ancak yapısal ve işçilik açısından onlardan daha gelişmiştir. Caminin girişi; beş gözlü bir son cemaat yeri ve birbirine Bursa kemeri ile bağlı ayaklardan oluşur (Şekil 4.29).

Kıble duvarı kesme taştan yapılmış ve bol bol süslenmiştir. Alt kat pencerelerinin üzerinde de bir çerçeve içine alınmış yalancı kıble duvarları konmuştur. Kapı eyvanı Bursa kemeri altındadır. Kapı köşeleri kum saatli, geniş silmeli bir çerçeve içindedir. (Ayverdi 1989).

Kubbeli ve bursa kemeriyle belirlenen kapı eyvanının iki yanında yer alan ve basamaklarla çıkılan iki küçük hücrenin işlevi için farklı görüşler bulunmaktadır. Bir

tutuklama yeri veya Ramazan’larda erkeklere ayrılan son cemaat yeri olduğu veya imam ve müezzinlerin günlük odaları olduğu görüşleri ileri sürülmektedir (Yenal 2012).

12x12m lik bir kareyi örten merkez kubbesi 22m. yükseklikte olup, ortamın ferah olmasına imkan vermiştir. Mihrap sekiz sıra mukarnaslı zengin bir yaşmak ile örtülü olup, köşelerinde cilalı, yeşilimtırak mermer sütunlar vardır. Bunların başlıkları ve kaideleri de mukarnaslıdır (Ayverdi 1989).

Yan kanatlarda yer alan odalar tonozla örtülü olup, duvar yüzeylerinde bulunan alçı cidarlarda küçük büyüklü hücreler, maşalık ve ortalarına bir nefes deliği yapılmıştır. Bu odaların penceresi 2,5 m. yüksekliktedir. 2m. kalınlığındaki duvarın içinde olduğundan ulaşmak imkansızdır. Dolayısıyla odanın havası alçı cidarın ortasındaki baca deliğinden değişmektedir. Benzeri Hüdavendigâr ve Yeşil Cami’nde de söz konusudur (Şekil 4.31).

Yıldırım Cami’sinde konaklamaya yönelik veriler; yapının güneyinde kalan, orta mekandan geçilen iki yandaki odalardan elde edilebilmektedir. Bu odaların güney duvarlarında ocak, büyüklü/ küçüklü niş ve geometrik biçimlerle bezemeli dolaplarla oluşturulan tasarım, Orta Asya konut geleneğinde de kullanılmış olup, günümüze ulaşan ilk örnektir (Yenal 2012).

Ayaklar, kemerler ve bütün cepheler mermer niteliğindeki kurşuni renkte taşla, yığma olarak yapılmıştır. Cepheler düşük nitelikte, Söğüt ve Bilecik taraflarından getirildiği düşünülen mermerle yapılmıştır. 40-60 cm.lik sıralar halinde işlenmiş, derzler sıkı ve itinalıdır. Bu kadar temiz işçilik Selçuk ve Bizans da dahil olmak üzere Anadolu’da görülmemiştir (Ayverdi 1989).

İlk Bursa kemeri bu camide kullanılmış, stalaktitin her türlü, sık olanı, seyreği, püsküllüsü olmak üzere yapılmıştır. Süslü söveler de bu binada başlamış, daha sonra Yeşil Cami’nde örneği görülmüştür (Ayverdi 1989).



Şekil 4.29. Yıldırım Bayezid Cami giriş cephesi (Sağlık arşivi 2016)



Şekil 4.30. Yıldırım Bayezid Cami mihrap eyvanına bakış (Sağlık arşivi 2016)



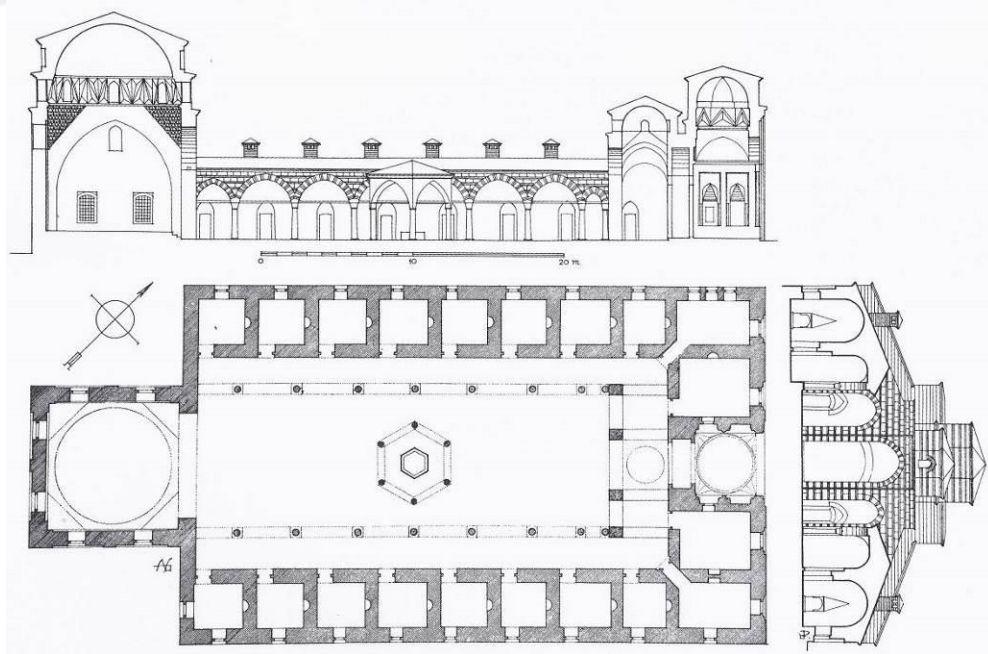
Şekil 4.31. Yıldırım Bayezid Cami tabhane mekanındaki alçı cidar (Sağlık arşivi 2016)

Yapıyı 19. yy'ın ikinci yarısında ziyaret eden bir seyyah, camiye sonradan yapılan eklemeler kaldırılırsa, merkezi alanını Yeşil Cami ile benzerlik gösterdiğini, döşemesinin daha derin ve ortasında bir çeşmenin yer almasının muhtemel olduğunu belirtmiştir (Yıldırım 2014).

Özgün durumunda var olduğu belirtilmesine rağmen günümüzde orta mekanının ortasında bir şadırvan ve mekanı örten kubbenin ortasında da bir açıklık ya da bir fener yoktur. Tümüyle kesme taştan yapılan anıtsal ölçekli ilk Osmanlı yapısıdır (Yenal 2012).

Yıldırım Medresesi (1390- 1395)

Yıldırım Cami'nin kuzey batısında, 8 m. daha alçakta inşa edilen bir binadır. Cami daha yüksek ancak düzlük bir yere inşa edilmesine rağmen medrese yapısı, arazinin meyili kullanılarak toprağa ustaca oturtulmuştur. Önü kapalı ilk Osmanlı Medresesidir (Ayverdi 1989).



Şekil 4.32. Yıldırım Bayezid Medresesi plan ve kesitler (Gabriel 1958)

Yapıda dikdörtgen biçimde bir avlu etrafında 16 küçük 4 büyük hücrenin açıldığı, üç kollu revak bulunur. Dershane birimi ise açık eyvanlı, geniş kemerli olup ve yerden bir metre kadar yüksekte, avlunun diğer ucunda yer alır. Yan revaklar boyunca sağlı, sollu sekizer oda sıralanmıştır. Her odada birer ocak, bir veya iki hücre bulunmaktadır. Odaların hepsi uzunlamasına tonozla örtülmüştür. Odalardan revaklara kapılar, dışarıya da pencereler açılmaktadır. Revaklar tamamen tonozla örtülü olup, girişten dershane tarafına doğru yükselmektedir (Şekil 4.32).

Yıldırım Medresesi, 20 hücresiyle en büyük Osmanlı medreseleri arasında yer almaktadır Ancak binada camideki gibi bir yapı ustalığı yoktur. Topografik koşulların zorlaması sonucu bir takım yapısal hatalar görülmektedir. Örneğin yapının sağ kanat revağı sol kanat revağından daha dar, kemerlerin biri büyük diğeri küçüktür (Yenal 2012).

Ön cephe kum taşı ile yapılmıştır. Arka yanlar bir sıra düşey, üç sıra yatay tuğla hatilla ve kaba yontma küfeki taşıyla işlenmiştir. Giriş cephesi de daha itinalı bir şekilde kum taşıyla kaplanmıştır. Girişin üstü de bir üçgenli kuşak ve köşe bademleri üzerine oturan sekiz dilimli kubbe ile örtülmüştür (Şekil 4.33 a. ve b.). Eyvanda en göze çarpan kemer ise horasanla yapılmış, stalaktitli yastık mevcuttur (Ayverdi 1989).



a.



b.

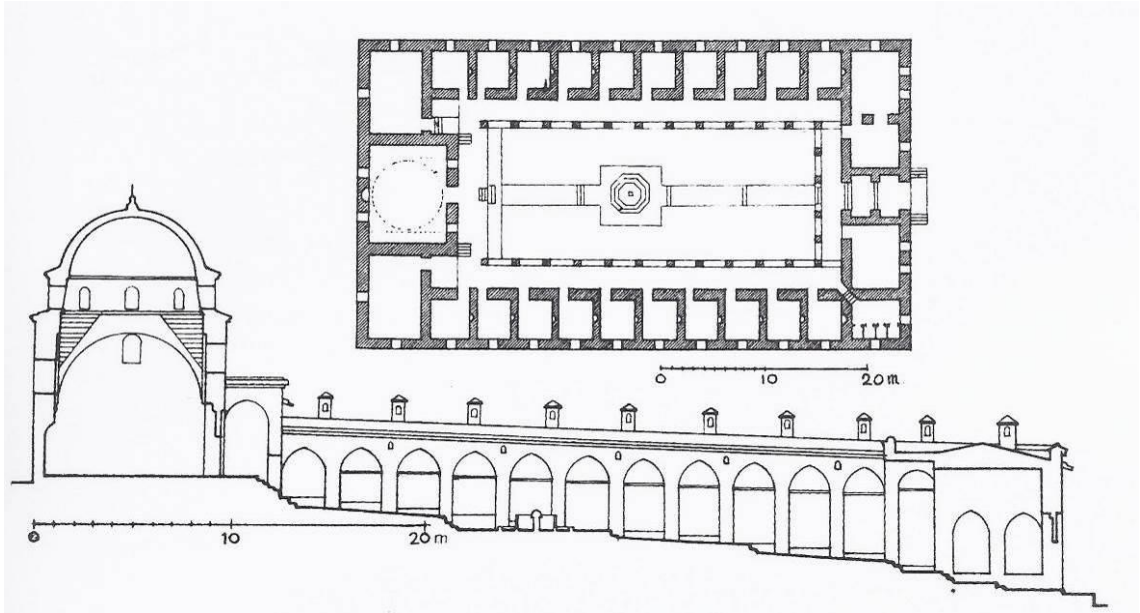
Şekil 4.33 a. ve b. Yıldırım Medresesi kuzeybatı ve güneydoğu görünüşü (Sağlık arşivi 2016)

Yıldırım Medresesi, medreselerin kapatılmasından sonra epey harap duruma düşmüştür. Yanlardaki revaklar, üzerini örten uzunlamasında tonoz, kapı, pencereler ve bacalar yıkılmış veya sökülüştür. 1948 yılında Sıhhiye vekaletince dispanser olarak kullanılmak üzere tekrar onarılmıştır (Ayverdi 1989).

Günümüzde de bu yapı dispanser olarak kullanılmaktadır. Bu yüzden içeride kalorifer tesisatı döşenmiş, odalara lavabolar konmuş ve direklerin arası camekanla örtülmüştür. Ayverdi (1989), her ne kadar eski yapıya yeni eklentiler yapılmış olsa da yapının, bu sayede korunup, sürdürülebilirliğinin sağlandığını savunmuştur.

Yıldırım Darüşşifası (1399)

Vakfiyesi'nde külliye içerisindeki Darüşşifa- Bimarhane yapısı, Yıldırım Cami'sinden kuş uçuşu 250m. uzaklıkta olduğu belirtilmiştir. Osmanlı Devleti döneminde **hastane ihtiyacını** karşılayan **ilk yapı** olması açısından önem arz eder. Geniş avlusu, şadırvanı ile ferah bir mekan yaratılmış, havalandırmasının iyi sağlanması ve boyutlardaki yeterlilik bakımından o devrin ihtiyacını karşılamıştır (Ayverdi 1989).



Şekil 4.34. Yıldırım Bayezid Darüşşifası plan ve kesit (Gabriel 1958)

Şifahane yapısı %7 eğimli bir araziye oturmaktadır. 30x52 m. ebadında dikdörtgen bir şekilde inşa edilen yapı 1560 metrekarelik bir alanı kaplar (Akıncıtürk 1999). Önde giriş ve dört oda mevcut olup; bu odalar iki doktor ve eczacıya aittir. Doğuda kapıya bitişik bir yemek pişirme alanı ve köşede tuvalet olduğu tahmin edilmektedir. Batı cephesindeki odaların hepsi ocaklıdır. Yapının esas kapısı kemerli olup, yerden 70cm. yüksekliktedir (Şekil 4.34). Her iki yanında basit tuğla kurs ve baklavalılar bulunur (Ayverdi 1989).

Giriş kapısı ve koridoru iki sıra tuğla ve bir sıra taşla yapılmıştır. Yapıda bulunan hücreler 3.30 x3.60m. boyutlarında, duvarları moloz taşla örülmüştür. Hücrelerin üzeri de tonozla örtülüdür. Binanın avluya bakan cepheleri ve ön cephesi; kesme taş duvarlarla örülmüş olup, tuğla hatıllıdır. Arka cephe ve yan cepheler de moloz taşıyla örülmüştür, pencere kemerlerinde ise tuğla süslemeler bulunur (Şekil 4.35 a. ve b.).



a.

b.

Şekil 4.35 a. ve b. Yıldırım Darüşşifası giriş cephesi ve orta avlu (Sağlık arşivi 2016)

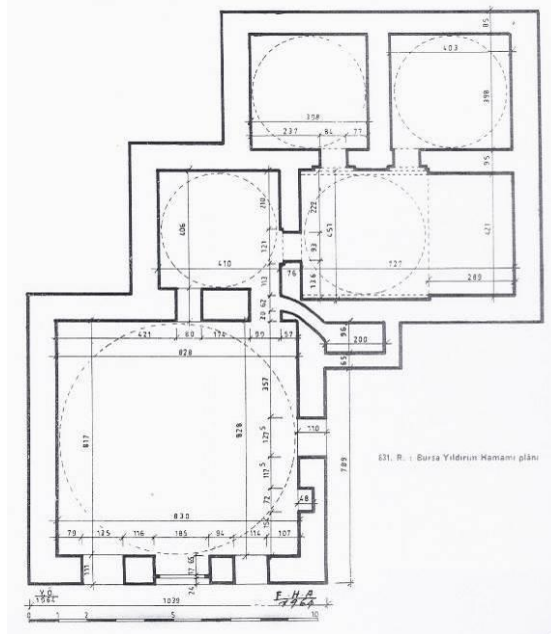
Vakfın bünyesindeki Darüşşifa yapısı 19.yy'a kadar hizmet vermiştir. Akıl ve sinir hastalıklarının tedavi edildiği, müzikle terapinin uygulandığı bir sağlık yapısı olarak hizmet vermiştir. 1854 depreminde zarar gören Şifahane yapısı, 1944 yılına kadar Baruthane olarak kullanılmıştır (Akıncıtürk 1999). Yapı çeşitli yenileme çalışmaları geçirdikten sonra, günümüzde Göz hastanesi olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

Yıldırım İmareti

Yıldırım Külliyesinin asıl aşhane binası, cami'nin doğusunda ve biraz daha alt kotunda yapılmıştır. Ancak bugüne hiçbir eser kalmamıştır (Ayverdi 1989).

Yıldırım Hamamı

Yıldırım Külliyesindeki hamamın inşa kitabesi yoktur. Ancak Yıldırım Bayezid'a ait 802/ Mayıs 1400 tarihli vakfiyede yapının adı geçmektedir. Dolayısıyla vakfiyenin düzenleniş tarihine göre, 15. Yüzyılın son çeyreğinde Yıldırım Beyazid tarafından yaptırıldığı söylenebilir (Yıldız 2001).



Şekil 4.36. Yıldırım Hamamı plan (Ayverdi 1989a)

Kuzey- güney yönlü inşa edilmiş olan yapı külliyyeden mesafeli konumlandırılmıştır. Küçük boyutlu tek hamam olan yapı; kare planlı soyunmalık, kare planlı ılıklik, ılıkliğin güneyinde dikdörtgen planlı sıcaklik ve kare planlı iki halvetten oluşmaktadır. Halvetlerin doğusunda ise sıcak su deposu yer almaktadır (Şekil 4.36). Hamamın vakıf suyu Uludağ'dan gelen Devrengence pınarındandır (Şehitoğlu 2008).

Hamam yapısının, soyunmalık, ılıklik ve halvet mekanlarının üzeri kubbe ile örtülmüştür. Bu mekanların kubbe geçişlerinde üçgen kuşaklar kullanılmıştır. Sıcak su deposunun üzeri beşik tonoz ile kapatılmıştır. Dikdörtgen şekilli sıcaklik mekanının ise kuzey bölümü kubbe, güneyde kalan kısmı ise sivri kemerli tonozla kapatılmıştır.

Yapıda kullanılan inşa malzemesi taş ve tuğladır. Yapının beden duvarlarında taş malzeme kullanılmışken, kubbe ve kubbe geçişlerinde tuğla malzeme kullanılmıştır. Batı cephesinin tamamı ile iç mekanda ılıklik ve sıcaklik bölümleri belirli bir yüksekliğe kadar olmak üzere beyaz renkli mermerle kaplanmıştır.



a.

b.

Şekil 4.37 a. ve b. Yıldırım Hamamı güneybatı görünüşü ve giriş cephesi
(Sağlık arşivi 2016)

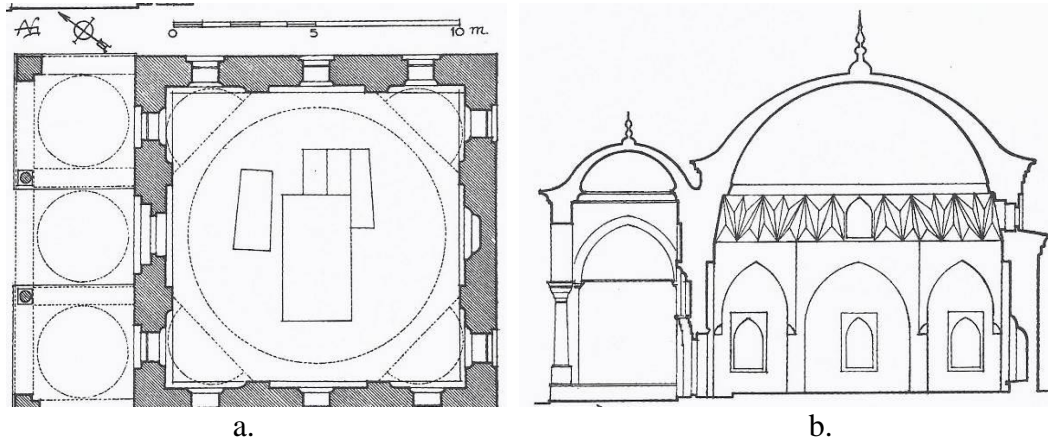
Kayıtlara göre hamamda çeşitli onarımlar yapılmıştır. 1604 yılında iki halvetin mermerleri, su yolları, duvarları, kubbe camları, kapıları ve şadırvanı onarılmıştır. 1671 yılında ise sadece su yolları onarılmıştır. 1930- 1950 li yıllarda hamam harap bir

durumdadır ve depo olarak kullanılmıştır. 1982 yılından itibaren hamam özel mülkiyette olup, sahibi tarafından onarılmış ve hizmete vermeye başlamıştır (Şekil 4.37 a. ve b.). Günümüzde iç mekanında mevcut olan mermer duvar, döşeme kaplamaları ve kurnalar yenidir ve soyunmalığın içindeki ahşap soyunma kabinleri sonradan eklenmiştir. Yapı farklı zaman dilimleri içerisinde kadınlar ve erkekler tarafından kullanılan hamam yapısı olarak işletilmektedir (Şehitoğlu 2008).

Yıldırım Bayezid Han Türbesi (1406)

Türbenin kitabesinde de yaptıranın Yıldırım'ın oğlu Süleyman Han olduğu belirtilmiştir. Vakfiyesinde ise, Yıldırım külliyesinin diğer eserleriyle beraber yapılmış olabileceği ihtimali söz konusudur. Vakıf gelirinin sarf edildiği yerler arasında türbe; medreseden sonra fakat şifahaneden önce önem arz ettiği belirtilmiştir (Ayverdi 1989).

Kenarları 10,5 metre olan kare planlı türbenin üzeri tek bir kubbe ile kaplanmıştır. Önünde ise üç ufak kubbe ile örtülü revak kısmı bulunmaktadır (Şekil 4.38). Osmanlı döneminin ilk revaklı türbesidir (Anonim 2013a). Duvarları epeyce basıktır. Revak harimden daha yüksek olduğu için binanın alçak oluşu göze batmamaktadır.



Şekil 4.38. Yıldırım Bayezid Han T. plan ve kesit (Gabriel 1958)



a.



b.

Şekil 4.39. Yıldırım Bayezid Han T. revaklı giriş bölümü ve iç mekan
(Sağlık arşivi 2016)

Üçlü revakta, köşe ayaklar yığma mermerden yapılmışken, ortadaki sütunlar cilalanmış benzeri az bulunur renkli taştandır ve birbirlerine yuvarlak kemerlerle bağlanmıştır. Ortadaki sütunlar yüksek dört köşe bir takozun üzerindedir (Şekil 4.39 a. ve b.). Revak başlarında bulunan trabzanların gelip, bu takozu dayanması için yapıldığı düşünülmektedir (Ayverdi 1989).

Bina duvarları iki sıra tuğla bir sıra taşla işlenmiştir. Revak altı ise büyük mermer taşlarla kaplanmıştır. Kapı ise beyaz mermerden yapılmıştır. Basık kemerli asıl kapı ise stalaktitli yastıklara oturan bir tak kemerinin altında bulunur.

Yıldırım Külliyesi Vakıf Gelirleri

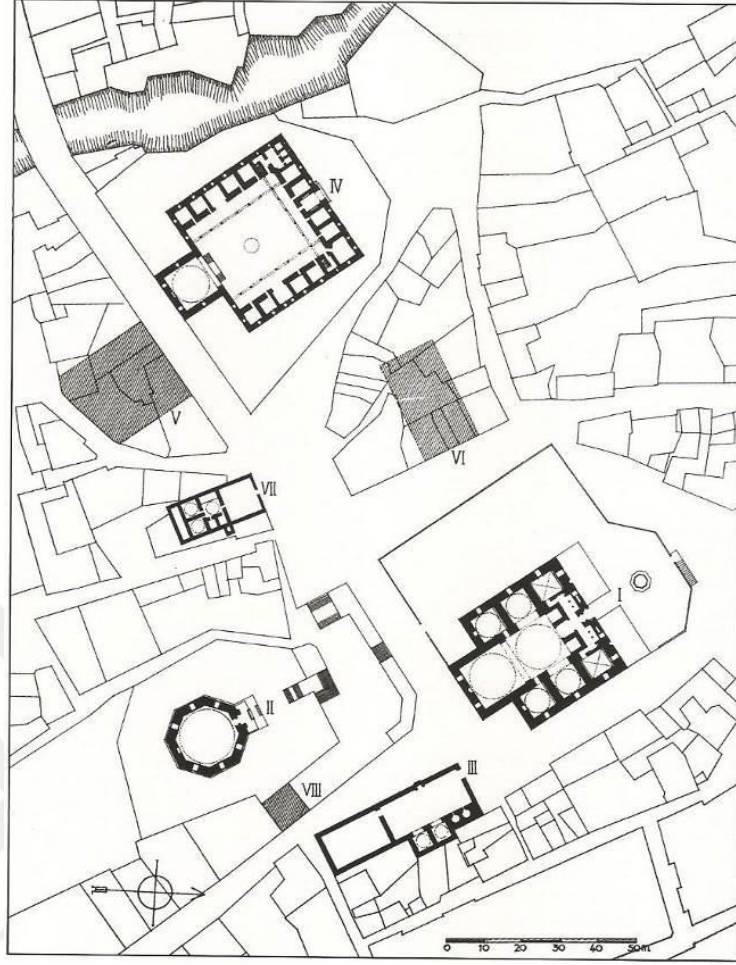
Yıldırım vakfiyesinde ise; Kiblesinde (Anahor) nehri olan arazi, kaplıca yolunda Çamlıca, Demirhan, Ayas, Demirci, Zenberekciz veya Zenberekciner, Akça alan, Musa Bey Agılı, Danişment, Dede Köy, Has Köy, Tuzla Kariyelerini ve oralarda yaşayan bütün kulları, evlatları ve yakınlarını, bütün reayayı, bütün bağları, bahçeleri, meraları, ağaçları, nehirleri ile vakfetmiştir. Bu vakfiyede eklenti olarak yemek pişirilen yerler, hamam, iki medrese, han, hademelerin meskenleri, ahır, kuyu ve Dar'üşşifa gösterilmiştir. Bunlardan yemek pişirilen matbahlar, mahzenler, su kemeri, ahır ve medreselerden biri günümüze kalmamıştır (Ayverdi 1989).

4.2.4. Yeşil (Sultan Çelebi Mehmet) Külliyesi (1419)

Sultan Bayezid, Timur tarafından bozguna uğratıldıktan sonra, Osmanlı Devletinde 50 yıl kadar duraklama yaşanmıştır. Osmanlıların Anadolu'da kurduğu birlik dağılmış ve Beylikler yeniden güçlenmiştir. Beyazıd'ın dört oğlu, ülkenin dört ayrı yerinde devlet kurmuştur. 1413 yılına kadar süren iktidar boşluğu ve taht kavgalarının olduğu döneme Fetret Devri denilmektedir. Bu 10 yıllık Fetret Devri'nin ardından Yıldırım Bayezid'in en küçük oğlu Mehmet Çelebi tahta geçmiştir (Cengiz 2012).

Yeşil Külliyesinin yapılışı ile Timur saldırıları sonrası birçok yıkım ve yağma geçiren Bursa'ya yeni bir hayat gelmiştir. Yeşil Külliyesinde devletin gücünün yanı sıra, mimarlık sanatının yeniden canlanmasının izleri bulunabilir (Cengiz 2012).

Sultan Çelebi Mehmet tarafından yaptırılan külliye; cami, türbe, medrese, hamam ve imareten oluşmaktadır. Külliye programındaki binalar serbest bir şekilde yerleştirilmiştir. Hamam yapısı ise tarihi tam olarak bilinmeyen sonraki bir dönemde eklenmiştir Ayrıca günümüze hiçbir şekilde kalmamış olan Çelebi Sultan medresenin güneyindeki Köse Ali medresesi ve yine yıkılmış olan iki sıbyan mektebi de o dönemde bu yapılar arasına eklenmiştir (Gabriel 1958) (Şekil 4.40).



Şekil 4.40. I.Yeşil Cami II. Yeşil Türbe III. İmaret IV. Yeşil Medrese V. Köse Ali Medresesi VI. Sıbyan Mektebi VII. Hamam VIII. Sıbyan Mektebi (Gabriel 1958). Yeşil Külliyesinin bulunduğu yer, o dönemde yalnızca ağaçların kapladığı bir alandır. Ancak 19.yy da mahalleler gelişmiş ve türbenin güneyindeki caddenin genişlemesi gerekmiştir. Bu durum türbenin oturduğu tepenin temelinde destek duvarlarının yapılması ve daha gerisinde de yeni basamaklar yapılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. (Gabriel 1958).

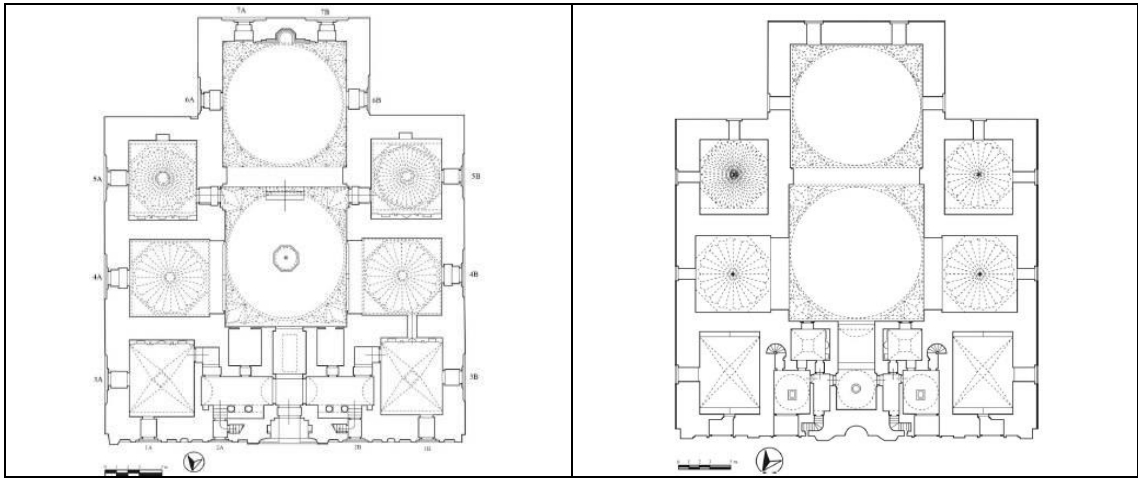
Külliye için yapılan yeşil nitelemesinin sebebini Evliya Çelebi; caminin kubbeleri ve minaresindeki yeşil kiremit örtüden geldiği yönünde açıklamıştır. Türbe yapısının hem iç hem de dış kısmının duvarları, yeşil ve turkuaz mavisinin hakim olduğu çinilerle kaplıdır ve medrese yapısında da az da olsa birkaç yerde yeşil çiniler mevcuttur (Gabriel 1958).

Yeşil Cami (1414- 1420)

Kitabesinde yazılana göre, Çelebi Mehmed'in yaptırdığı, caminin mimarı Hacı İvaz Paşa'dır. 1855 depremi sırasında epey hasar gören Yeşil Cami, Ahmet Vefik Paşa'nın 1864'te Bursa'ya getirttiği Fransız mimar ve dekoratör olan Leon Parville'nin yönettiği restorasyon çalışmaları ile onarılmış ve sağlamlaştırılmıştır (Gabriel 1958).

Yeşil Camisi yapımına, Yıldırım Camisi'nden 15 yıl kadar sonra başladığı için plan kurgusu ve kitlesel düzen açısından benzerlik gösterir (Şekil 4.41). Cami'nin yapımına 1413 yılında başlanmış, 1420'de kaba yapı bitirilmiştir. İç ve dış bezemelerin yapımı ise Çelebi Mehmet'in ölümünden sonra devam ettirilmiş, 1424'te çalışmalar durdurulmuştur. Bu nedenle beş gözlü olduğu sanılan son cemaat yeri yapılamamıştır (Yenal 2012).

Yeşil Caminin iç mekanında güney, doğu ve batıda olmak üzere yükseltilmiş zemine sahip üç eyvan bulunmaktadır. Güney eyvanda mihrap ve minder bulunur. Yapının dört köşesinde dikdörtgen odalar yer almaktadır. Gabriel (1958) bu odalardan güneydoğu ve güneybatı yönünde olanların cami dersleri için kullanıldığını, kuzeydoğu ve kuzeybatıdaki odalarda nüfus kayıtları, adliye ve idari işlere tahsis edilmiş olduğunu belirtmiştir. Yenal (2012) güneydoğudaki odanın '*Tabhane*' olarak, güneybatıdaki odanın ise '*Han ve misafirhane*' olarak işlevlendirilmiş olabileceğini belirtmiştir.



Şekil 4.41. Yeşil Cami zemin kat planı ve üst kat planı (E.H.Ayverdi'den işlenerek) (Acar 2007).

Giriş sofasından sonra beşik tonozlu bir geçitten, ortasında şadırvanın yer aldığı 13mt çapında ve 24.80 m. yüksekliğinde kubbe ile örtülü mekana geçilir. Bu kubbe günümüzde fenerlidir (Yenal 2012). Gabriel (1958), özgün kubbenin ortasının açık olduğunu ifade etmiştir. Giriş sofasının her iki yanında devşirme dört Bizans kolonu bulunmaktadır. Orta mekanla basamaklarla çıkılan mihrab eyvanını mermer kaplı Bursa kemeri ayırmaktadır.

Gabriel (1958) yapının **Yıldırım Cami ile benzerlikleri yanında farklılıklarını** da ortaya koymuştur. Bunlardan en dikkat çekici olanı; ana ibadet alanından önce bir orta sahinin gelmesi ve enlemesine bir holün kuzeydoğu, kuzeybatı odaları ile birinci kata çıkılmasını sağlayan her iki merdivene de ulaştırmasıdır.

Zemin katta her iki yandaki dehlizlerden başlayan merdivenler üst katta dar bir koridora açılır. Bu koridordan ise üç küçük mekana geçilir. Merdivenden çıkılınca tam karşıda yaşmaklı ocakları olan odalar yer alır ve bu odaların pencereleri orta mekana bakmaktadır. Bu odalardan ortasında küçük havuzların olduğu başka bir mekana ve dışa açılan '*Şahnişin balkon*'lara geçilmektedir. İkinci katın en görkemli mekanı Hünkar Mahfili'dir. En özenli desenler ve geometrik desenli çiniler burada yer almaktadır.

Yenal (2012) üst kattaki mekanların, Sultan'ın ve ailesinin kullanımı için, haremlik/selamlık diye planlanan konut olduğu yönünde görüşler olduğunu öne sürmüştür.

Kuzey cephesi, arka ve yan cephelerin pencere, korniş çerçeveleri beyaz mermer taş dizeleriyle örülmüştür (Şekil 4.42). Diğer cephelerin sıvalı olduğu yerlerde ise; kaba kireç, pamuktaşı ve tuğla karışımı duvar örgüsü bulunmaktadır. Yapıdaki bütün tonozlar, köşe bingileri ve kubbe kasnakları tuğladan yapılmıştır (Gabriel 1958).

Taşla örölü cephelerdeki duvarcılık tekniği, **Yıldırım Cami ile benzer** uygulanmıştır. Yine Yıldırım Cami ile benzer olarak güneydoğu ve güneybatıdaki odaların ocak ve nişleri kireç ve kum harcı kullanılarak yapılmıştır.

14. yy da İznik Çini atölyelerinin kurulmasıyla, Yeşil Cami'nin çinileri buradan getirilmiştir. Yeşil Caminin ana ibadet alanında, yan odalarda, Hünkar mahfilinde, giriş katın kürsülerinde ve birinci katın odalarında çok farklı formlarda çiniler yer almaktadır (Gabriel 1958) (Şekil 4.43 ve Şekil 4.44). Gabriel (1958), Yeşil Camide üç form çini süslemelerin bulunduğuna dikkat çekmiştir. Bunlardan ilki geometrik unsurların birleşiminden ve ton farklılıklarından oluşurken ikincisi düz yüzeylerde gelişen zengin bir süslemeye sahiptir. Daha karmaşık bir yöntemle sahip olan üçüncü forma verilebilecek en güzel örnek ise caminin mihrabında bulunan kavsara, niş ve sütun başlıklarının yan tarafındaki prizma sütunçeler, çerçeve silmeler ve mazgallı kaplamanın tamamının bölünüp, süslenen ve pişirildikten sonra birleştirilen parçalarla oluşturulmasıdır.

Yeşil Cami'de çok sayıda dini , kur'ani yazılar, işaretler ve Arapça kitabeler mevcuttur. Girişteki kitabeğe göre caminin kaba inşaatı 1419 veya 1420 yıllarında tamamlanmıştır. Ancak ana ibadet alanındaki metin Nakkaş Ali tarafından yapılan süslemenin 1424'te bitirildiğini belirtir (Gabriel 1958).

Yeşil Cami, çevresindeki konut dokusunun artması sebebiyle, Ulu Cami'nden sonra 1426'da Cuma Cami olarak işlevlendirilmiştir (Yenal 2012). Minareler, yapının kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerine, 19.yyda eklenmiştir (Gabriel 1958).



Şekil 4.42. Yeşil Cami kuzey (giriş) cephesi (Sağlık arşivi 2016)



Şekil 4.43. Yeşil Cami şadırvanlı orta mekandan mihraplı eyvana bakış (Sağlık arşivi 2016)

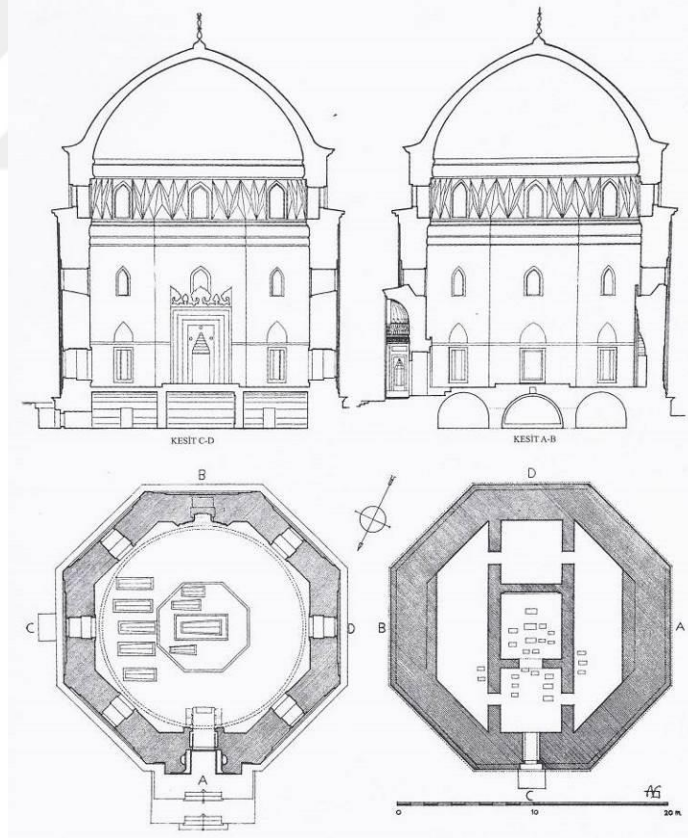


Şekil 4.44. Yeşil Cami şadırvanlı orta mekandan eyvanlara bakış (Sağlık arşivi 2016)

Yeşil Türbe (1414- 1419)

I. Mehmed'in türbesi, yaptırının kendisi olması açısından farklılık göstermektedir. Türbede Timur ülkesinden gelen birçok sanatçı çalışmıştır. Külliye'nin genelinde ise birçok Tebrizli sanatçı çalışmıştır. Sanatçı Nakkaş Ali bin İlyas Ali, türbe yapısındaki tüm kompozisyonların tasarımcısı olarak kabul edilmektedir. Yapıdaki taş, ahşap işçiliği, çini vb. yapım teknikleri ve süslemeler Timur ülkesinden gelen sanatçıların eseridir. Bir anlamda I. Mehmed, Timur'a karşı kazandığı zaferi ve gücünü, Timur ülkesinden sanatçı getirip külliyesinin inşasında çalıştırarak göstermiştir.(Gündüz 2010).

Bursa Yeşil Külliye'sinin (1419- 1424) banisi (Çelebi Sultan Mehmet), mimar (Hacı İvaz Paşa), çini (Muhammed Mecnun), kalemişi (İlyas Ali/Nakkaş Ali) ve ahşap ustalarının (Hacı Ali bin Ahmed Tebrizi) kitabeleri yer almaktadır (Ayverdi 1989).



Şekil 4.45. Yeşil Türbe plan ve kesitler (Gabriel 1958)

Dokuz sandukanın bulunduğu türbe, sekizgen formlu ve kubbeyle örtülüdür. Cephelerde ve kubbede bulunan pencerelerle aydınlatılmaktadır. Yapının bodrum katı da duvarla iki eşit bölüme ayrılmış ve türbede yatanlar için tasarlanmıştır (Şekil 4.45).

Günümüzde çimento ile kaplı olmasına rağmen kubbe kasnağı ve mermer blokları birleştiren duvarlar tuğladandır. Gabriel (1958), 1864 restorasyonunda türbenin altında yapılan kazı sonucu bazı parçaların bulunduğunu ve buna göre ön cephenin şu an çimento sıvalı olmasına rağmen aslında çini ile kaplı olduğunu belirtmiştir. Diğer cepheler ise tuğlayla örülü olup yine çini ile kaplanmıştır. Mihrabın üzerinde ise iki adet pencere açılmıştır. Bunlardan altta olan dikdörtgen pencereler sivri kemerler altında ve mermerle kaplanmıştır. Türbenin basık kemerli giriş kapısının da kasa dikmeleri mermerdendir.

Yeşil Türbenin içerisine girmeden önce altından geçilen kemer çini süslemeli olup, Rumi motiflerle işlenmiştir. Bu yönüyle Yeşil Cami ile benzerlik gösterir. Türbenin mihrabı, girişin karşısında bulunmaktadır. Mihrap nişi petekli kavsaralı olup, etrafı geometrik ve çiçekli arabesklerin olduğu ve yine bir sıra daha palmyelerin geldiği bir çerçeveye çevrilidir. Şekil 4.46 a. ve b.'da görülebileceği üzere yapının iç mekanında bulunan birçok çini yaldızlıdır ve girişin ön kısmındaki gibi mavi, yeşil renk tonları hakimdir (Gabriel 1958).

Çelebi Sultan Mehmet'in sandukasının bulunduğu sekizgen zemin ise, rumi motiflerle süslü turkuaz mavisi çinilerle kaplıdır. Türbenin geri kalan döşemesi ise altıgen kiremit tuğlalarla yapılmıştır. Günümüzde Türbedeki bütün sıvalı duvarlar kireçle badanalanmasına rağmen Yeşil Cami'de olduğu gibi türbe yapısında da iç duvarlar , kubbenin iç yüzeyi ve üçgen efrizler üzerinde kalem işleri yapılmıştır.

Daha önce erken Osmanlı sanatında görülmeyen renkli sır tekniği Tebrizli ustaların çalışmaları sonucu ilk kez Yeşil Külliye'de ortaya çıkmıştır. Beyazıt (2014) Yeşil Külliye'deki renkli sır tekniğini açıklarken "Çini mozaik tekniğinde kullanılan farklı çinilerin kesilip birleştirilmesiyle elde edilen panolar yerine, bal mumu ya da kuru

iplikle sırların karışmasının engellenerek, tek bir levhada daha fazla tezyinata yer verilmesi sağlanmıştır. Bu teknikteki çini levhalar üzerinde siyah ya da kahverengi kontürler, sarı, yeşil, mavi, beyaz gibi renkler birlikte kullanılmıştır” şeklinde ifade etmiştir.

Yeşil Külliyesi içerisinde; cami, medrese ve türbe yapılarında renkli sır tekniğine rastlanmaktadır. Yeşil Cami mihrabı, hünkar mahfilinde, müezzin mahfilinde, kapı ve pencere alınlıklarında kullanılan çiniler ve panoların etrafındaki bordürlerin tamamı renkli sır tekniğindedir. Yeşil Medrese taç kapı kavsarasında ve iç mekanda kuzeybatı eyvanının aynalı tonuzunda renkli sır tekniği görülmektedir. Yeşil Türbe mihrabında, taç kapısında, kapı ve pencere alınlıklarında renkli sır tekniği kullanılmıştır.



Şekil 4.46 a. ve b. Yeşil Türbe giriş cephesi ve iç mekan (Sağlık arşivi 2016)

Yeşil Türbe’de renkli sır tekniği dışında uygulanan başka bir süsleme türü olarak sırt altı tekniğinde mavi beyaz çiniler de bulunmaktadır. Beyazıt (2014) Yeşil Türbe’deki Sitti Hatun Sultan sandukasının kaide cephelerinde görülen sır altı tekniğini şöyle açıklamıştır; “Birbirini tekrar eden turkuaz renkli altıgen panoları alttan ve üstten çevreleyen “sıraltı” tekniğinde, mavi beyaz, dikdörtgen formlu ve bitkisel tezyinatlı çinilere de rastlanılmaktadır.”

Yıldırım’ın (2014) yaptığı araştırmalarda, seyyahların Yeşil Türbe’ye olan ilgilerinin nedeninin mimarisinden çok, sahip olduğu çiniler olduğunu tespit etmiştir. Yıldırım

(2014) çalışmasında, yapıda bulunan çinilerle ilgili bazı seyyahların notlarına yer vermiştir. Seyyahların dikkat çektikleri ayrıntılar şunlardır; çinilerin Mekke, İran ve Çin'den getirildiği düşüncesi, Yeşil Türbenin sahip olduğu çiniler ve diğer bezemeler dışında her biri türbenin bir kenarında mevcut olan sekiz hadisin var olduğu, türbenin cephesinin kertenkele pullarını andıran paslı bakır rengi çinilerle kaplandığı, iç mekanda dış mekana benzeyen tonlarda çinilerin kullanıldığı ancak altın rengi arabesklerle bezenmesi ve sekizgen yeşil renkli panoların ortasında renkli bir rozet bulunması yönüyle diğerlerinde farklılaştığı ve bu seyyahın bahsettiği bu rozetleri İran şalı desenlerine benzetmesidir. (Yıldırım 2014).

Yeşil Medrese (1414- 1424)

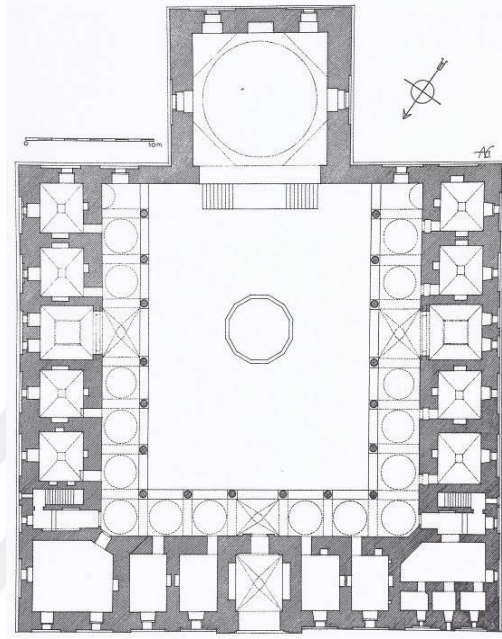
Emirsultan Semti'nde Yeşil Caddesi üzerinde yer alan medrese, eski belgelerde Çelebi Mehmed Medresesi, Bursa Sultaniyesi ve Sultaniye Medresesi adlarıyla da anılmaktadır (Ayverdi 1989).

Anadolu geleneksel medrese planını uyan Yeşil medresesi, bu yönüyle Yıldırım medresesiyle de benzerlik gösterir. Medresenin ortasında bulunan avlu, kuzey, doğu ve batıdaki odalara açılan tonoz biçimli revağı ve ortasında mermer havuzu içerir. Avlunun etrafında iki küçük eyvan ve tavanları tonozlu, kiremitle kaplı ve kirpi saçaklı on üç hücre ve tuvaletler bulunmaktadır. Her hücrede birer ocak ve sayıları bir ile üç arasında değişen nişler bulunmaktadır (Şekil 4.47).

Medresenin girişi kuzey cephesinde planlanmıştır ve girişi çapraz tonozla örtülü bir eyvandan sağlanır. Dershane bölümü ise yapının güneyinde yükseltilmiş zemin üzerinde yer almaktadır. Dikdörtgen plan şeması gösteren medresede, dershane mekanı dikdörtgenin sınırlarından taşmaktadır.

Bugün tek katlı olan medresede, yanlarda 1.2 metre genişliğinde iki merdiven ve yarım kalmış bölümler mevcut olması, ana eyvanın tek katlı bir yapı için oldukça yüksek oluşu, hücrelerin dış cephe duvarlarının tek katlı bir yapı için çok kalın oluşu,

hücrelerin kubbe yerine basık bir örtü olan manastır tonozuyla inşa edilmiş olmaları, ana eyvanın cephe duvarında bazı taşların ikinci kat duvarına bağlantı yapılabileceği gibi dışa taşınmış yerleştirilmiş olmaları, medresenin iki katlı planlanmış olabileceğini düşündürmektedir (Demiralp 1997).



Şekil 4.47. Yeşil Medrese plan (Gabriel 1958)



a.



b.

Şekil 4.48 a. ve b. Yeşil Medresesi giriş cephesi ve orta avlu (Sağlık arşivi 2016)

Medrese yapısının dış yüzeyi ve avlunun cepheleri taş ve tuğladan örülmüştür. Kubbe, kubbe kasnağı ve tonozlar tuğladan yapılmıştır. Dershane girişi ise tuğladan yapılmış

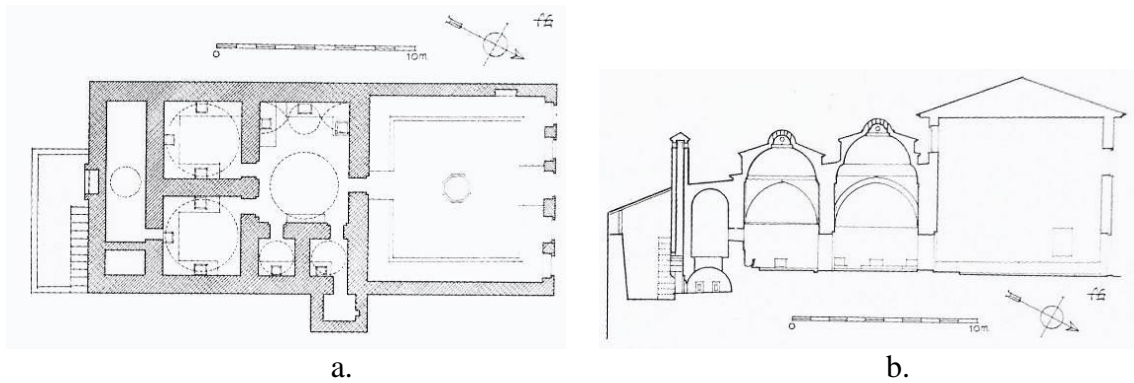
kırık kemer altından sağlanır. Medrese giriş kapısında da deniz ve turkuaz mavisi çiniler; sırlı tuğlalarla örülmüş kavsarayı süslemektedir. Her hücrenin dışı açılan penceresi bulunmakta olup, bu pencerelerin aynaları çinilerler dama motifi şeklinde süslenmiştir. Revakta da hiçbir motif olmamasına rağmen, antik veya eski Bizans'tan kalma sütun başlıkları kullanılmıştır (Gabriel 1958) (Şekil 4.48 a. ve b).

20.yy'ın başında medrese yapısı sanat eserlerinin toplandığı Eski Eserler Müzesine dönüştürülünce; dersane bölümünün önü camlı bir bölme ile kapanmıştır (Gabriel 1958). Halen Türk- İslam Eserleri Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Yeşil Hamamı

Yapı, Yeşil Türbe'nin batısında yer alır. Şehitoğlu (2008) kaynaklara göre hamam yapısının 1485'ten önce yapılmış olabileceğini belirtmiştir. Hamamın vakıf suyu Yıldırım Hamamında olduğu gibi Uludağ'dan gelen Devrengöç pınarındandır (Şehitoğlu 2008).

Gabriel (1958), Yeşil Hamamı'nın Çelebi Mehmet yapısı olmadığını ancak adı ve kimliği şüpheli Fatih döneminden (Sofu Bedrettin, Köse Türbedar, Köseç Ali Paşa) bir kişiye ait olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda yapının Yeşil Medrese'nin güneyinde kendisinden hiç iz kalmayan bir medresenin vakfı olduğu ihtimalini de eklemiştir.



Şekil 4.49 a. ve b. Yeşil Hamamı plan ve kesit (Gabriel 1958)

Kuzey güney yönlü dikdörtgen plana sahip olan Yeşil Hamamı, küçük bir tek hamamdır. Şekil 4.49 a. ve b.'da görülebileceği üzere girişi kuzeyden olan hamamın, ahşap çatılı kare planlı bir soyunmalık mekanı, buradan geçilen ve tonozlu bir eyvanla genişletilmiş sıcaklık mekanı, sıcaklığın doğusunda küçük bir hücre, hela ve usturalık bölümleri, güneyinde iki halvet hücresi bulunur. Sıcaklık deposu ve külhan; halvet mekanlarına güney yönünden bitişmiştir (Şehitoğlu 2008).



a.



b.

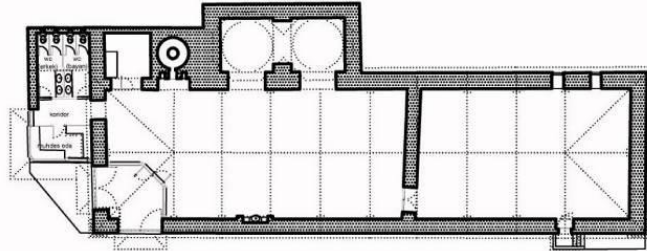
Şekil 4.50 a. ve b. Yeşil Hamamı giriş cephesi ve sıcaklık bölümü (Sağlık arşivi 2016)

Yapı büsbütün harap duruma geldiği için 1633 ve 1688 yıllarında onarımdan geçirilmiştir. 1950- 1990 yıllar arasında hamam olarak hizmet vermiştir. Ancak 2000’li yıllarda müşteri sayısı az olduğu için kapatılmıştır. Günümüzde özel mülkiyette olup, ‘‘Hediyelik Eşya Çarşısı ve Kafeterya’’ olarak kullanılmaktadır (Şekil 4.50). Moloz taş ile örülmüş olan hamam yapısının günümüzde bütün dış cepheleri sıvalıdır. İç mekanda mermer kaplamalar ve kurnalar yenilenmiştir (Şehitoğlu 2008).

Yeşil İmaret (1414- 1421)

Mimarı Hacı Ivaz Paşa olan imaret; dikdörtgen plana sahip olup, ahşap tavanlı, duvarları taş ve tuğla almaşıklığı ile örülmüştür. İmaretin içinde dikdörtgen boyutlarda iki mekan bulunmaktadır. Bunlardan birisi yemeklerin hazırlanıp dağıtıldığı yer, diğeri ise yemekhane olarak kullanılmıştır. Yemeklerin hazırlandığı mekana bitişik mutfağın

üstü kubbe ile örtülüdür (Şekil 4.51). Oldukça harap durumda olan imaret, Vakıflar Müdürlüğü tarafından 2010 yılında aslına uygun olarak restore edilmiştir. Günümüzde özgün işleviyle hizmet vermektedir (Şekil 4.52 a. ve b.) (Anonim 2013a).



Şekil 4.51. Yeşil İmaret (Budak 2015)



a.



b.

Şekil 4.52 a. ve b. Yeşil İmaret giriş cephesi ve mekel bölümü (Sağlık arşivi 2016)

Şeriye Sicillerine göre gibi çok fazla onarım gören yapının iki katlı olduğu onarım kayıtlarından anlaşılmaktadır. Yapıya ait kiler, ambar ve 10 adet bacası günümüze gelememiştir (Aydın ve Buğdaycı 2015).

Yeşil Külliyesi Vakıf Gelirleri

1419 tarihli Yeşil vakfiyesinde ise; Bezzazistan'ın batısında büyük han ve dükkanlar, “Sük-ülBezzaziye” olarak adlandırılan çarşıda 41 dükkan, Sofcular çarşısında 16, Dellalar çarşısında 14, Bakırcılar çarşısında 3 dükkanın yanısıra; Hacı Ivaz Paşa'nın yaptırdığı, Yeşil vakfına bağladığı Lonca (Geyve) Hanı'nın ve değişik yerlerde çok sayıda köy ve kariyenin vakfolunduğu görülür” (Yenal 2012).

4.2.5. Muradiye (Sultan II. Murad) Külliyesi (1424- 1426)

30 yıllık sultanlık döneminde II. Murad, Bursa'da 72 eser yapmıştır. Yaptırdığı eser sayısından da Bursa'ya verdiği önem anlaşılan sultan, ölümünden sonra Bursa'da inşa ettirdiği türbesine getirilmiştir (Cengiz 2012).

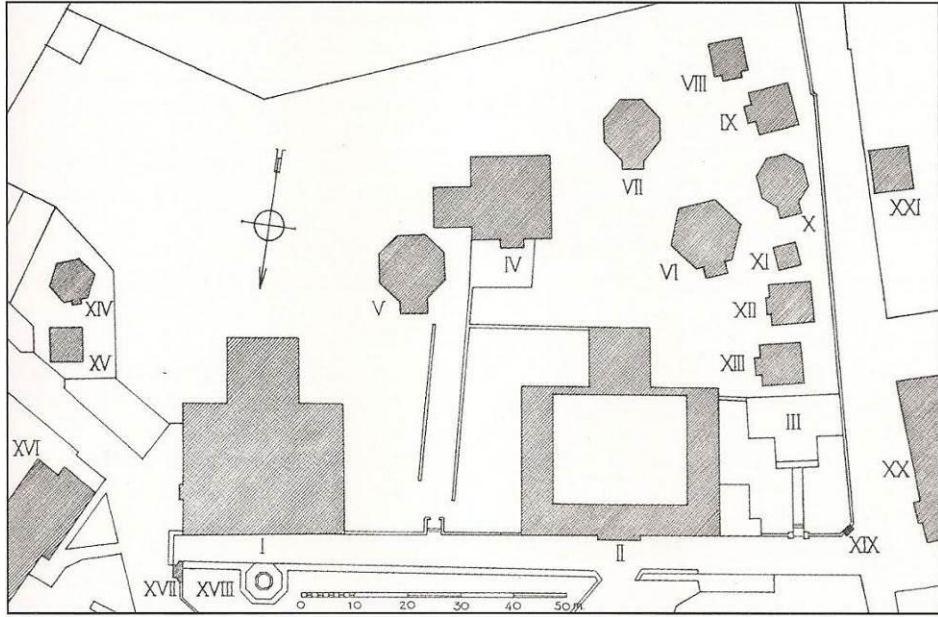
Erken Osmanlı döneminde, Bursa'da, II. Murad tarafından inşa ettirilen Muradiye olarak da anılan külliye bulunduğu semte adını vermiştir.

Külliye'nin güneyini büyük bir ağaçlık alan çevreler. Bu alanda Sultanın ailesinden, çeşitli üyelerin 14.-16. Yy. lar arasında mezarları oluşturulmuştur. Bursa Muradiye Külliyesi; Semerkant'taki Şeh Zinde ve İstanbul'daki Eyüp Sultan ile birlikte, İslam dünyasının sayılı türbe topluluklarından birisine sahiptir (Altıntaş 2008).

Külliye programında; Muradiye Cami, Muradiye Medresesi, Muradiye Hamamı, Muradiye İmaret, çeşme, külliye bahçesinde bulunan hazire alanı ve 13 adet türbe yer almaktadır (Şekil 4.53). Sibyan Mektebi günümüze gelememiştir ancak günümüzde eski mektebin bulunduğu alanın hemen yanında 19.yy'da inşa edilen II. Murad İlköğretim Okulu bulunmaktadır.

Külliye içerisinde türbeler dışında mezarlar da bulunmaktadır. Ayrıca biri Muradiye Camisine ait, diğer ikisi türbelere ait üç şadırvan ile biri Muradiye camisine ait, diğeri de Muradiye Medresesine ait iki adet çeşme yapısı bulunmaktadır.

Külliye içerisindeki yapılar inşa edilirken, Muradiye Camisi merkez yapı konumunda olmuş, medrese yapısı caminin batısında fakat aynı hizada yer almıştır. İmaret, Caminin kuzeydoğu köşesinde, Muradiye Hamamı ise medresenin batısında inşa edilmiştir. Türbelerin tamamı ise medrese ve caminin kuzeyinde kalacak şekilde aynı bahçe alanı içerisine inşa edilmiştir.



Şekil 4.53. I.Cami II. Medrese III. Sıbyan Mektebi IV. II. Murat Türbesi V. Mustafa-yı Atık Türbesi VI. Cem Türbesi VII. Kanuni Sultan Süleyman oğlu Şehzade Mustafa Türbesi VIII. Gülşah Hatun Türbesi IX. Mükrimme Hatun Türbesi X. Şehzade Mahmut Türbesi XI. Ebe Hatun Türbesi XII. Gülruh Sultan Türbesi XIII. Şirin Hatun Türbesi XIV. Hatuniye Türbesi XV. Cariyeler Türbesi XVI. İmaret XVII. Çeşme XVIII. Şadırvan XIX. Çeşme XX. Hamam XXI. Karışdıran Süleyman Türbesi (Gabriel 1958).

Muradiye Camisi (1425- 1426)

1,5 yıldan az sürede tamamlanan Muradiye Camisi, plan ve kitle kurgusu açısından 90 yıl önce yapılmış Orhan Cami ile benzerlik gösterir. Cami, 1855 depreminde zarar görmüş ve mimar Parvillee'nin yönetiminde yeniden restore edilmiştir (Gabriel 1958).

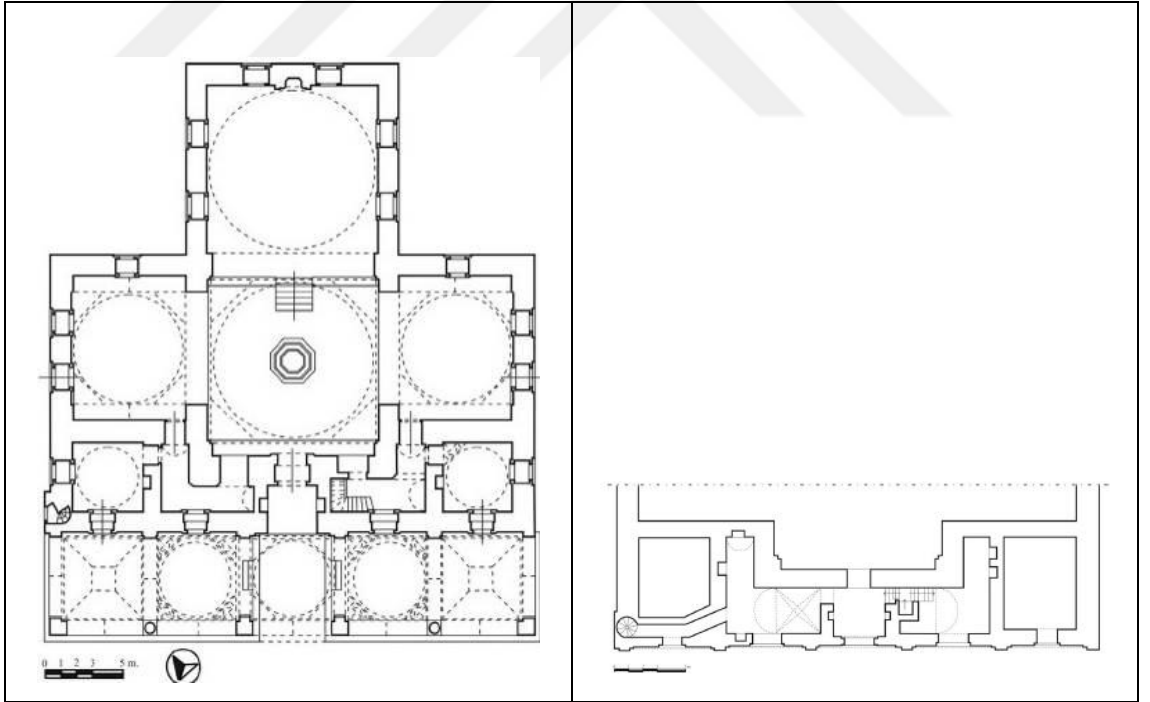
Cami yapısı Ters T plan kurgusuna sahip olup, doğu ve batıda simetrik iki kanat, beş sütun aralıklı revak, iki kubbeyle kaplı orta sahından oluşmaktadır (Şekil 4.54). Bu kanatlarda yer alan dikdörtgen iki oda önceleri bağımsız birimler iken sonradan ana ibadet alanına eklenmiştir. Gabriel (1958), bu odaların eğitim odaları veya kütüphaneler olabileceğini, yan kanatlarda geriye kalan diğer küçük odaların ise cami personeline ait veya malzeme konulan yerler olabileceği ihtimalini belirtmiştir. Yenal'ın (2012) tabhane mekanı olarak nitelendirdiği bu odalara, yan eyvanların arkasında orta

mekandan bir dirsek dehlizle erişilebilmektedir. Orta mekanının ortasında bir şadırvan yer almasına rağmen üzerini örten kubbede ne açıklık ne de fener bulunur.

Caminin farklı görüntüsü olan iki minaresi vardır. Doğuda olan ahşap iskeletli koni şeklinde ve çatısı kurşunla kaplıdır. Batıdaki minarenin çatısı ise taş kaplamadır (Gabriel 1958).

Revak sofasının biçimlenişi diğer yapılara göre farklıdır. Bu mekan aralarında iki devşirme sütunun olduğu, dört yığma mermer ayak ile tanımlanmıştır. Son cemaat yeri diğer benzer yapılara göre çok daha yüksek (1.4 m.) tutulmuştur (Yenal 2012).

Muradiye Camisi'nde asma katın merdivenle bağlantıyı sağlamak dışında herhangi bir işlevinin olmaması, biçimsel kaygılarla yapıldığını göstermektedir. Ortadaki giriş eyvanına ve revağa, asma kattan beş şahnişin açılır.



Şekil 4.54. Muradiye Cami zemin kat ve üst kat planı (E.H.Ayverdi'den işlenerek) (Acar 2007).

Daha öncesinde yapılmış olan Yıldırım (1400) ve Yeşil (1419 veya 1424) Cami'lerindeki anıtsallık burada görülmemektedir. Kesme taşla yapılan bu iki yapıdan sonra Muradiye Camisi'nde üç sıra tuğla hatıllı, adi dere taşından yapılan almaşık duvar örgüsüne geri dönmüştür (Yenal 2012) (Şekil 4.55). Kubbe kasmağı ise tamamen tuğladan örölü olup, günümüzde kurşunla kaplı olmasına rağmen önceleri granitle kaplıdır (Gabriel 1958).

II. Murat Cami'nde; **Yıldırım ve Yeşil Cami'nde** olduğu gibi kıvrık, sivri, işlemeli, yatay şeritle birleştirilmiş iki çeyrek daireden oluşan kemerler kullanılmıştır.

Yeşil Cami ve Yeşil Türbe'deki kadar olmasa da yapının genel görünümünde çini kaplamalar etkilidir (Şekil 4.56). Bursa'ya özgü küçük mescidlerde yapılan bezeme biçimlenişinin devamı bu yapıda da sergilenir. On beş farklı geometrik biçimlerde yapılan tuğla ve taş bezemeler; revak kemerlerinin aynaları ve saçak silmesi altındaki yüzeylerde görölmektedir (Yenal 2012). Bu camide de diğer sultan camilerinde olduğu gibi duvar yüzleri, mihrap kavsarası ve kubbe içleri tamamen kalem işleri ile süslüdür (Şekil 4.57).

Günümüzde orta mekanının üzerini örten kubbede ne fener ne de bir açıklık bulunmamaktadır. Ancak ortasında yapım yılı bilinmeyen bir şadırvan yer almaktadır (Yenal 2012a).

Muradiye Camisi'nin diğer şadırvanı son cemaat mekanının önünde yer almaktadır. Şadırvanın 19 yy. da yapıldığı düşünölmektedir (Altıntaş 2008). Günümüzde şadırvan sekizgen formada olup, mermer malzemedden yapılmıştır. 8 adet musluk ve 8 adet oturmalık yeri bulunmaktadır. Külliye'de bulunan diğer şadırvanlar da mermer malzemedden yapılmış olup, sekizgen formdadır.

Yıldırım (2014) seyyahların notları üzerinde yaptığı araştırmasında, seyyahların II: Murad Camisi'ne çok az ilgi gösterdiklerini ve detaylı inceleme yapmadıklarını tespit etmiştir.



Şekil 4.55. Muradiye Cami kuzeydoğu görünüşü (Sağlık arşivi 2016)



Şekil 4.56. Muradiye Cami giriş bölümü ve kadınlar mahfili (Sağlık arşivi 2016)



Şekil 4.57. Muradiye Cami mihraplı eyvan (Sağlık arşivi 2016)

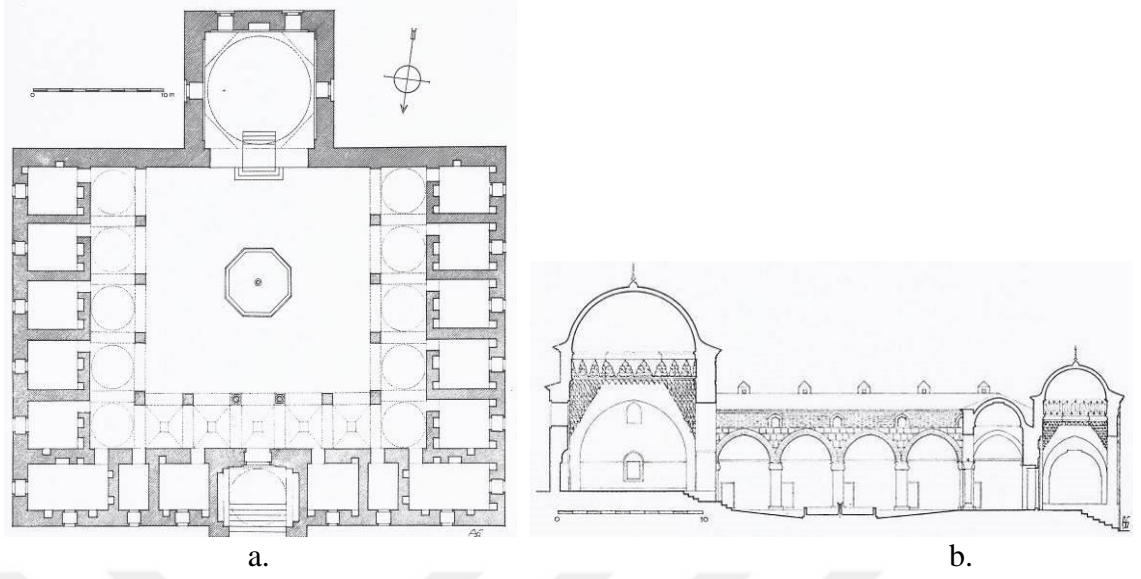
Yazarın görüşlerini bildirdiği seyyahlardan biri, 1855 depreminde zarar gören yapının, 1864'te ibadete kapalı olduğunu, Ahmet Vefik Paşa tarafından restorasyon çalışmalarının yeni başlatıldığı bilgisini vermiştir. 1923 yılında şehri ziyarete gelen diğer bir seyyah II. Murad Camisi'nin ihmalkarlık sonucu oluşan harabeliğine ve terkedilmişliğine dikkat çekmiştir.

1855 depreminde epey hasar gören yapı, kapsamlı onarımlar geçirmiş ve özgünlüğünü büyük ölçüde kaybetmiştir. Pencerelerin üst kısımlarındaki sivri kemerler sonradan eklenmiştir (Yenal 2012a).

Muradiye Medresesi (15. Yy)

Geleneksel Anadolu medrese planına göre oluşturulmuş yapı, cami yapısıyla aynı hizada bulunmaktadır. Medrese yapısı; ortada yaklaşık kare planlı bir avlu, yapının güneyinde basamaklarla avludan ulaşılan dersane birimi, avlunun üç cephesinde yer alan revaklar ve bu revaklara açılan on dört öğrenci hücresi ve iki küçük eyvandan oluşmaktadır. Revaklı avlunun ortasında sekizgen formu şadırvan bulunmaktadır (Şekil 4.58). Yapının kuzey duvar seviyesi sokak seviyesinden 3m. yüksektedir. Aynı zamanda yapının girişinin yer aldığı bu cepheden, basamaklarla tonozlu antre geçilerek avluya ulaşılır (Gabriel 1958).

Medrese yapısının doğu ve batısında yer alan hücrelerin her birinde ocak ve çok sayıda niş bulunmaktadır. Dersane mekanının üzeri kubbeyle, medrese öğrenci hücrelerinin her biri aynalı manastır tonozuyla, kuzey kanadında yer alan iki küçük eyvan ise, kuzey- güney yönlü kemerli birer tonozla örtülüdür. Yapıdaki duvar tekniği tuğla ve taşın karma sistemli kullanılmasıdır. Bu sayede cephelerde farklı desenler oluşturulmuştur. Ayrıca taç kapısı ve dersane giriş cephesinde, taş ve tuğla malzeme ile yapılmış geometrik karakterli süslemeler bulunmaktadır.



Şekil 4.58 a. ve b. II. Murad Medresesi plan ve kesit (Gabriel 1958)



a.



b.

Şekil 4.59 a. ve b. Muradiye Medresesi giriş cephesine ve güneydoğudan derhane mekanına bakış (Sağlık arşivi 2016)

Dershane/ mescit mekanının duvarları, pencerelerin üst seviyesine kadar altıgen çini plakalarla kaplıdır. Bu mekanın güney duvarında dikdörtgen profilli mihrap nişi yer almaktadır. Bu niş, firuze renkli altıgen çini plakalar ve bunların çevresine yerleştirilmiş lacivert renkli üçgen çini plakalarla kaplanmıştır.

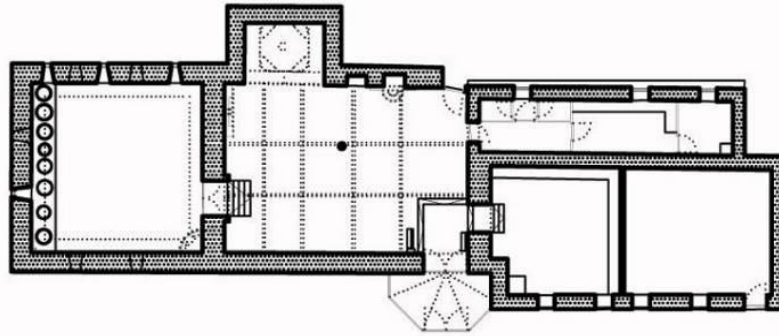
Yapının girişinde orta sütun arasının her iki yanında devşirme sütun gövdeleri kullanılmıştır. Sağdakinin kaidesi Korent sütun başlığından oluşmaktadır (Gabriel 1958).

Muradiye Medresesi'ndeki eğitimin 1880'li yıllara kadar sürdüğünü, seyyahların gözlemlerinden öğrenmekteyiz. Seyyahlardan biri 1889 yılında külliyezi ziyaret etmiş, özellikle Muradiye Medresesi'ne seyahatnamesinde yer vermiş, avlusunda oturup öğrencileri izlediğini ve bazı öğrencilerin kendi hücrelerinde ders çalıştıklarını belirtmiştir (Yıldırım 2014).

Özgün durumunu koruyan yapı, 1951 yılında yapılan onarımlar sonrası bir süre Verem Savaş dispanseri olarak faaliyet göstermiştir (Altıntaş 2008) (Şekil 4.59 a. ve b.).

Muradiye İmaretı (1425- 1426)

Caminin kuzeydoğusunda yer alan imaret, 13.00 x 40.00 boyutlarında bir taban alanına sahiptir (Anonim 2013a). İmaretin girişı batı cephesinde bulunan geniş bir kapıdan sağlanır. İmaretin duvarları üç sıra tuğla ve bir sıra moloz taştan inşa edilmiştir. İmarette bir fırın, bir ocak ve bir çeşmesi bulunan geniş dikdörtgen bir oda bulunmaktadır. Yapının kuzeyindeki odada yedi fırın yer almıştır. Bu odanın üzeri stalaktitli kasnak üzerine oturan bir kubbe ile örtülüdür. Boyut ve biçim olarak Yeşil Cami'nin yanındaki imarete benzemektedir (Şekil 4.60).



Şekil 4.60. II. Murad İmaretı (Budak 2015)



Şekil 4.61 a. ve b. Muradiye İmaretinin giriş cephesi ve iç mekanda mutfak ve ocak bölümü (Sağlık arşivi 2016)

Özgün durumunda pencere üzerlerinde yer alan taş- tuğla düzenlemelerden eser yoktur. İç mekandaki kalem işleri süslemelerinde de geç dönem özellikleri görülmektedir (Altıntaş 2008). Yapı 1994 yılında restore edilmiş, 1995 yılında itibaren ise özel mülke ait olan Türk yemeklerinin sunulduğu restoran olarak hizmet vermeye başlamıştır (Şekil 4.61 a. ve b.).

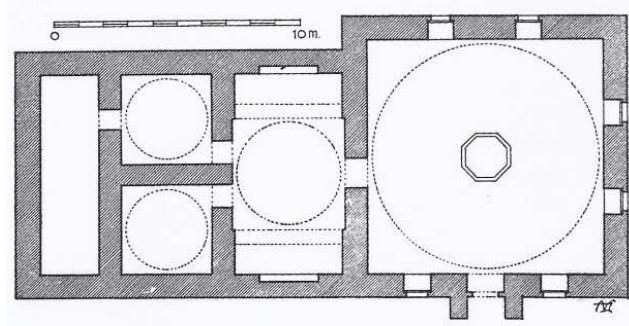
Muradiye Hamamı (1425)

Muradiye Hamamı, türbe bekçileri ve dua okuyacak olanların burada abdest almaları ve yoğun bir şekilde kullanmaları nedeniyle “Bekçiler” veya “Bekciyan” hamamı olarak da bilinmektedir (Şehitoğlu 2008).

Muradiye Hamamı yol düzenlemeleri sonucu külliye bahçesi dışında kalmıştır. Hamam küçük ölçekli tek hamam şemasına sahip olup; soğukluk, sıcaklık ve iki halvet odasından meydana gelmiştir (Şekil 4.62).

Hamamın giriş kapısı taç kapısı şeklindedir. Doğu cephesinden girilen hamamın, soyunmalık mekanı diğer mekanlarına göre daha büyük boyutludur. Soyunmalık (soğukluk) kısmı sekizgen kasnak üzerinde 10m.lik bir kubbe ile örtülmüştür ve kubbenin ortasında bir aydınlık feneri bulunmaktadır (Altıntaş 2008). Soyunmalıktan iki eyvanlı ve ortasında göbek taşı bulunan, kubbeye örtülü sıcaklık bölümüne geçilir.

Sıcaklıktan kubbeli iki halvet hücrelerine ulaşılır. Külhan ve su deposu, halvet hücrelerine güney yönünden bitişiktir (Şehitoğlu 2008). Yapının duvarları iki ya da üç sıra moloz taşı ve üç sıra tuğla ile örülmüştür (Şekil 4.63).



Şekil 4.62. Muradiye Hamamı plan (Gabriel 1958)



Şekil 4.63. Muradiye Hamamı giriş cephesi (Sağlık arşivi 2016)

Muradiye Hamamı, Yıldırım Hamamı ile plan ve örtü elemanları bakımından benzerlik göstermektedir (Altıntaş 2008). Hamam, kayıtlara göre 1523, 1623, 1634 ve 1742 yıllarında çeşitli onarımlar görmüştür. 1930'lı yıllarda onarılarak imalathane olarak kullanılmaya başlamıştır. 1960'lı yıllarda işlevsiz kalmış, 1980'li yıllarda ise Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu desteğiyle onarılmış, hamam olarak kullanılmaya devam etmiştir (Şehitoğlu 2008). Zaman içerisinde harap duruma gelen eser, 2008- 2010 yılları arasında Belediye tarafından restore edilip, İl Özürlüler Kurulu'na tahsis edilmiş, 'Engelli Kişisel Gelişim Merkezi' olarak hizmet vermeye başlamıştır (Anonim 2013a).

Muradiye Türbeleri

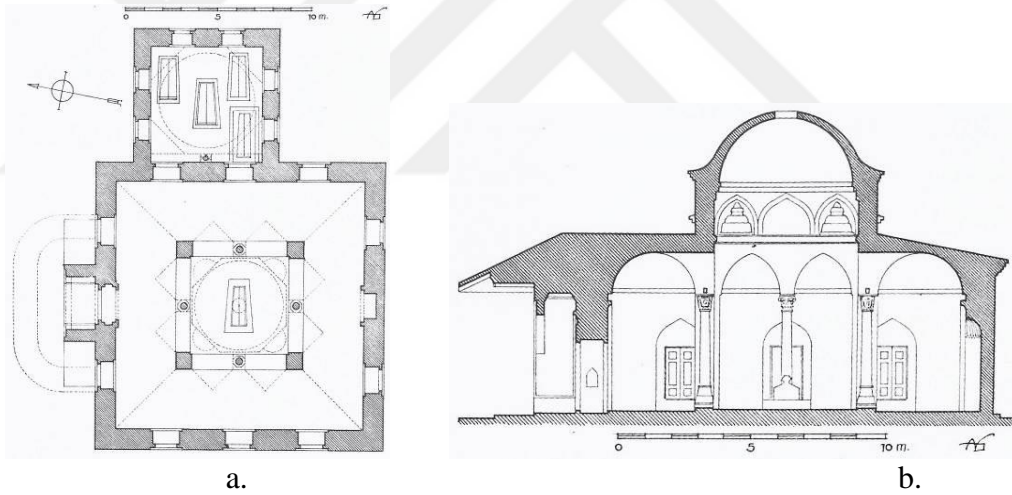
Bursa'da bulunan Osmanlı sultan türbelerinin sonuncusu II. Murad'a aittir. II. Murad türbesi de adını taşıyan caminin güneyinde yer almaktadır. Bu alana, öncelikle II. Murad Türbesi yapılmıştır. Ardından geçen zaman içerisinde, sultan çocukları, eşleri, anneleri ve ebelerine ait mezar yapıları eklenmiş ve burası hanedan mezarlığı haline gelmiştir. II. Murat külliyesinde sultanın türbesi dışında on iki türbe daha yer almaktadır. Bunlardan onu sultanın ailesine aitken, kalan ikisinde biri; Ebe Hanım Türbesi diye bilinmekte olup, bir ebenin türbesidir ve diğeri de Cariyeler Türbesi olarak bilinmekte olup, iki cariye aittir (Gabriel 1958).

Bursa'daki yapıları, seyyahların gözünden değerlendiren Yıldırım (2014); Muradiye türbelerinin aynı alan içerisinde yer almalarında ötürü, seyyahların anlatımlarının türbelerin ortak mimari özellikler üzerine yoğunlaştığına dikkat çekmiştir. Seyyahların türbeler hakkındaki görüşleri şöyledir; 18. yy' da alanı ziyaret eden bir seyyah türbelerin mimarisini şapele benzetmiş, mermer ve yeşim taşlarıyla kaplanan türbelerin süslemelerinin altın yaldız ve kırmızı renklerle yapıldığını ve kubbelerinin gök mavisine boyanmış olduğunu belirtmiştir. 19.yy'da külliyei gezen diğeri bir seyyah; türbelerin süslemelerinin beyaz harç içine kırmızı tuğlaların yerleştirilmesi tekniği ile oluşturulmasını, Bizans tarzı süslemelere benzetmiştir. Aynı zamanda bu seyyah, türbelerin iç mekanlarının, camilerde olduğu gibi güzel sırlı çinilerle kaplanmış olduğunu belirtmiştir. Yine 19.yy'da fakat daha geç bir tarihte külliye gezen bir seyyah, türbelerin genel olarak mermerlerle kaplı sade yapılar olduğunu, iç mekan duvarlarının beyaz badanayla kaplandığını, kimi zaman bezeme unsuru olarak sadece gri perdelerin ve eskimiş mozaiklerin kullanıldığını, kimi zaman da Kuran'dan alınan sözlerin, Arapça harflerle altın yaldızlı çerçeveler içinde bezeme unsuru olarak değerlendirildiğini belirtmiştir. Seyyah, türbelerde yatan sultanların görkemini görmek isteyenler için, bu sade, basit mezarların hayal kırıklığı olduğunu belirtmiştir (Yıldırım 2014).

II. Murad ve Alaaddin Türbeleri (1451)

Türbe iki kare iç mekandan oluşmaktadır. En geniş odada ve ilk yapılan kısımda sultan II. Murat'ın kabri yer alırken, doğuda sonrada eklenen küçük odada oğullarından üçü Alaaddin, Ahmet, Orhan ve kızının kabri bulunur (Gabriel 1958).

Türbeye giriş; kuzeyden iki sıra mermer ve sivri bir kemerle birleşen sade bir antreden, büyük odaya geçilerek sağlanır. Büyük odanın içinde kabrin etrafı dört köşe direği ve dört ara sütunla çevrelenir. Üzeri ise sekizgen kasnak üzerine oturan bir kubbeyle örtülüdür. Bu alanda kullanılan sütunlarda antik veya Bizans devşirme sütun gövdeleri ve çeşitli şekillerde Korent veya çanaklı sütun başlıkları kullanılmıştır. Kabrin dışında kalan yürüme alanının üzeri ise tonozla örtülüdür (Şekil 4.64 a. ve b.). Önceleri var olan kiremit örtünün yerini şimdi kurşun kaplama almıştır (Gabriel 1958).



Şekil 4.64 a. ve b. II. Murad Türbe plan ve kesit (Gabriel 1958)

Türbenin duvarları iki sıra tuğla, bir sıra moloz taşla örülmüştür (Şekil 4.65). Türbenin en süslemeli yerleri, yaldızlı çivi başı, 12 köşeli yıldızlar ve stalaktitlerle bezenen ahşap giriş saçağı ve ahşap işçiliği görüldüğü kapı kanatlarıdır (Anonim 2013a) (Şekil 4.66).

II. Murad Türbesinin diğer türbelerden farkı, sultanın vakfiyede belirttiği yapının konumuna ve planına yönelik isteklerinin uygulanmasıdır. Orhan türbesinin plan

şemasına yaklaşan türbede, II. Murad'ın isteğiyle mezarın üstü açık bırakılmış, etrafında ise Kur'an okuyanlar için kapalı bir alan oluşturulmuştur (Gündüz 2010) (Şekil 4.67).



Şekil 4.65. II. Murad ve Alaaddin Türbesi giriş cephesi (Sağlık arşivi 2016)



Şekil 4.66. II. Murad Türbesi giriş saçağı (Sağlık arşivi 2016)



Şekil 4.67. II. Murad Türbesi iç mekan görünüşü (Sağlık arşivi 2016)

Muradiye Külliyesinde Yer Alan Diğer Türbeler (15.- 16. yy)

II. Murad türbesinden sonra, 15. ve 16. yy' larda, Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde, genel külliye karakteristiği ile uyumlu diğer türbe yapıları eklenmiştir. Türbeler; II. Murad T., Alaaddin T., Sehzade Ahmet T., Sehzade Mustafa T., Sehzade Mahmud T., Cem sultan T., Saraylılar (Cariyeler) T., Hatuniye (Hüma Hatun) T., Gülsah Hatun T., Mükrimе Hatun T., Gülruh Sultan T., Ebe Hatun (Gülbahar Hatun) T., Sirin Hatun (Ayınsâh) Türbesi'dir.

Bu türbelerin çoğunluğunda benzer yapım tekniği ve süslemeler kullanılmıştır. Hepsinde iki sıra veya üç sıra tuğla sonrasında gelen taş dizeleriyle duvar örgüsü oluşturulmuştur. Bazı yerlerde iri taşların araları ince kum veya kireçle derz edilmiştir. Kemerlerin bir kısmında tuğla ve kireç taşları art arda kullanılmıştır. Türbe girişlerinden önce gelen antrelerde ortak olarak mermer direk, kemer ve tirabzan kullanılmıştır (Gabriel 1958).

Muradiye Külliyesi, 2011 yılında; bakım, onarım ve işletmesinin yapılması için Kültür Bakanlığı tarafından Bursa Büyükşehir Belediyesi'ne devredilmiştir. Belediye'nin yaptığı çalışmalarda Muradiye Türbelerinde; zemin oturmaları, taşıma gücünde yetersizlik, su ve nemin olumsuz etkileri, bakımsızlık, daha önceki dönemlerde yapılan hatalı restorasyon çalışmaları gibi özgünlüğünü bozan ve geleceğini de tehdit eden yapısal problemler tespit edilmiştir. 2013- 2014 yılları arasında, Muradiye türbelerinde mimari restorasyon çalışmaları, kalemişi, çini restorasyon ve konservasyon çalışmaları ve çevre düzenleme çalışmaları olmak üzere 3 temel aşamada restorasyon çalışmaları yürütülmüştür (Yılmaz 2015).

15 günde bir toplanan Bilimsel Kurul'un rehberliğinde ve Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu kararları doğrultusunda türbelerdeki restorasyon çalışmaları ve etraflarındaki çevre düzenlemeleri tamamlanmıştır (Yılmaz 2015).

Hatuniye (Hüma Hatun) Türbesi (1449)

Arapça kitabesine göre “Ak Türbe” veya “Hatuniye Türbesi”, II. Murad’ın emriyle oğlu Fatih Sultan Mehmet tarafından annesi Hüma Hatun için yaptırılmıştır. Altıgen plan şemasına sahip türbenin girişi kuzey cephesinden olup, iç mekanında kubbede, mihrapta ve duvarlarda 19.yy’a ait kalemîşi bezemeler bulunmaktadır (Anonim 2016b) (Şekil 4.68 a. ve b.).



Şekil 4.68 a. ve b. Hatuniye Türbesi giriş cephesi ve iç mekan (Sağlık arşivi 2016)

Gülşah Hatun Türbesi (1487)

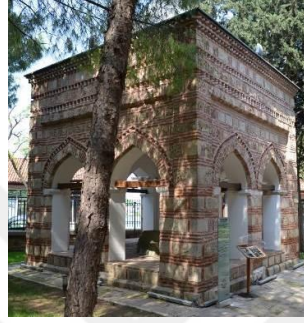
Türbe; Fatih Sultan Mehmed’in eşi ve Şehzade Mustafa’nın annesi tarafından, ölmeden önce inşa ettirilmiştir. Türbede yer alan diğer sandukanın kime ait olduğu bilinmemektedir. Kare planlı ve kuzey batısında bir giriş revağı bulunan türbe yapısı, Muradiye Türbeleri içerisinde en küçük boyutlu olan türbe yapısıdır (Anonim 2016b) (Şekil 4.69 a. ve b.).



Şekil 4.69 a. ve b. Gülşah Hatun Türbesi giriş cephesi ve iç mekan (Sağlık arşivi 2016)

Saraylılar Türbesi (15.yy)

15.yy'da inşa edilen ‘‘Cariyeler Türbesi’’ diye de anılan türbenin kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Türbe içerisinde yer alan sandukaların saray kadınlarına ait olabileceği düşünülmektedir. Muradiye Türbeleri içerisinde üzeri külah ile örtülü tek yapı olup, etrafı açık olan iki yapıdan biridir (Anonim 2016b) (Şekil 4.70 a. ve b.) (Diğeri Ebe Hatun Türbesi).



a.



b.

Şekil 4.70 a. ve b. Saraylılar Türbesi dış görünüş ve iç mekan (Sağlık arşivi 2016)

Şehzade Mahmud Türbesi (1507)

Türbe yapısı, II. Bayezid'in vefat eden oğlu Şehzade Mahmud adına, annesi Bülbül Hatun tarafından 1507 yılında yaptırılmıştır. Türbede Şehzade Mahmud'un dışında 1512'de vefat eden oğulları Orhan, Emir ve Musa'ya ait dört sanduka yer almaktadır. Sekizgen planlı türbeye, yapının kuzeybatısında bulunan üç tarafı açık giriş revağı bölümünden geçilerek girilir (Anonim 2016b).



a.



b.

Şekil 4.71 a. ve b. Şehzade Mahmud Türbesi giriş cephesi ve iç mekan (Sağlık arşivi 2016)

Türbenin iç mekanında; firuze ve lacivert renkli altıgen çinilerle kaplı duvar yüzeyleri, kalemişleri ve malakari tekniği olarak adlandırılan, alçı ile yapılan alçak kabartma şeklindeki süslemeler dikkat çekmektedir (Şekil 4.71 a. ve b.).

Şehzade Mustafa Türbesin’de olduğu gibi 19 yy’ın sonlarında sıvanıp, Barok süslemelerle kaplanmış olan yapının, 2013 yılında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları ile 16.yy’a ait özgün kalemişleri ortaya çıkarılmıştır (Anonim 2016b).

Şehzade Ahmed Türbesi (1513)

II. Beyazid’in vefat eden oğlu Şehzade Ahmed adına, Yavuz Sultan Selim’in 1513 tarihli fermanıyla inşa ettirilmiştir. Türbede altı adet mermer mezar bulunmaktadır. Bu mezarların beşi Şehzade Ahmed, annesi Bülbül Hatun, kardeşi Şehinşah, Şehinşah’ın oğlu Mehmet ve Yavuz’un Kardeşi Şehzade Korkut’ a ait olup, diğer sandukanın kime ait olduğu bilinmemektedir (Anonim 2016b).



a.



b.

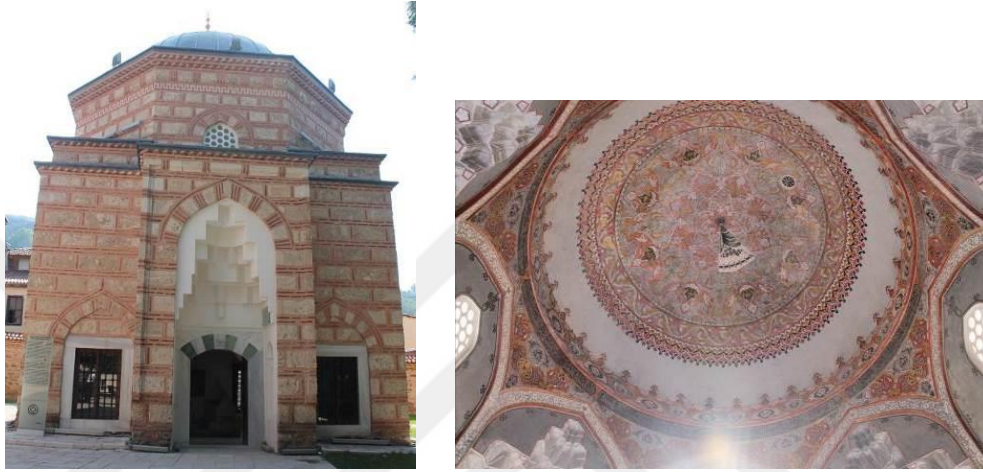
Şekil 4.72 a. ve b. Şehzade Ahmet Türbesi giriş cephesi ve iç mekan

(Sağlık arşivi 2016)

Sekizgen planlı olan türbe yapısına, kuzeybatı yönünde bulunan bir giriş revağından geçilerek girilir. Türbenin kapı boşluğu basık kemerli ve mermer çerçevelidir. Giriş kapısı, birbirine geçme ahşap parçalardan oluşan künde kari tekniğiyle yapılmıştır. Türbenin kubbesinde ve kubbe eteğinde kalemişi bezemeler bulunmaktadır (Şekil 4.72 a. ve b.).

Gülruh Hatun Türbesi (1526)

II. Beyazid'in eşi Gülruh Sultan; kendi adına olan bu türbeyi, 1527 yılında hayatta iken yaptırtmıştır. Türbede Gülruh Sultan'ın mezarı dışında, kızı Kamer Hatun, torunları Fatma Hatun ve Osman'a ait mermer mezarlar bulunmaktadır (Anonim 2016b).

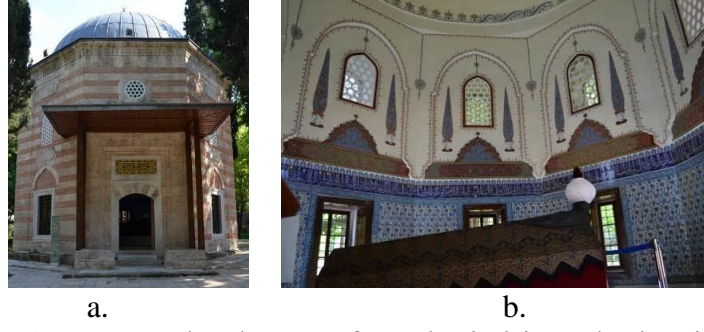


Şekil 4.73 a. ve b. Gülruh Hatun Türbesi giriş cephesi ve iç mekan (Sağlık arşivi 2016)

Kare planlı kübik gövdeli mezar yapısına, kuzey doğusunda bulunan iki kenarı duvarla kaplı giriş revağından geçilerek girilir. Şehzade Mahmud ve Şehzade Mustafa Türbesin'de olduğu gibi 19 yy'ın sonlarında sıvanıp, Barok süslemelerle kaplanmış olan yapının, 2013 yılında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları ile 16.yy'a ait özgün kalemişleri ortaya çıkarılmıştır (Anonim 2016b) (Şekil 4.73 a. ve b.).

Şehzade Mustafa (Mustafa Cedid) Türbesi (1573)

Kanuni Sultan Süleyman'ın vefat eden oğlu Şehzade Mustafa adına, kardeşi Sultan II. Selim tarafından 1573 yılında yaptırılmıştır. Türbenin içinde bulunan dört sandukadan üçü Şehzade Mustafa, şehzade Mustafa'nın annesi Mahidevran ve Şehzade Bayezid'in oğlu Osman'a ait olup, diğer sandukanın kime ait olduğu bilinmemektedir (Anonim 2016b).



Şekil 4.74 a. ve b. Şehzade Mustafa Türbesi giriş cephesi ve iç mekan
(Sağlık arşivi 2016)

Sekizgen planlı Şehzade Mustafa Türbesi'ne yapının kuzey tarafındaki üç tarafı açık ahşap direklerle taşınan revak bölümünden geçilerek girilir. 19yy'ın sonlarında sıvanıp, Barok süslemelerle kaplanmış olan yapıda, 2013 yılında gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları sonucu 16.yy'a ait özgün kalemişleri ortaya çıkarılmıştır. Yapıda Bursa Saray'ından alınma devşirme yapı malzemeleri kullanılmıştır (Anonim 2016b) (Şekil 4.74 a. ve b.).

Mükrime Hatun Türbesi (16.yy başı)

Türbe; yapım tarihi bilinmemekle birlikte, 1517 yılında vefat eden II. Beyazid'in oğlu Şehzade Şehinşah'ın eşi ve Şehzade Mehmed'in annesi Mükrime Hatun'a atfedilmiştir. Türbede Mükrime Hatun'un mezarı dışında bulunan mezarların kimlere ait olduğu bilinmemektedir. Türbenin iç mekânında çeşitli dönemlerde yapılmış kalemişleri mevcuttur (Anonim 2016b) (Şekil 4.75 a. ve b.).



Şekil 4.75 a. ve b. Mükrime Hatun Türbesi giriş cephesi ve iç mekan
(Sağlık arşivi 2016)

Ebe Gülbahar Hatun Türbesi

Türbenin kitabesi bulunmadığı için türbede yatan zat ve türbenin yapım tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Türbede yatan kişinin Fatih Sultan Mehmed'in ebesi Gülbahar Hatun olduğu düşünülmektedir (Anonim 2016b).

Baldaken tarzda plan şemasına sahip olan türbe yapısı, Muradiye Türbeleri içerisinde etrafı açık olan iki yapıdan biridir (diğeri Saraylılar Türbesi). Aynı zamanda bu yapı Bursa'daki hanedan türbeleri içerisinde en mütevazı tasarıma sahip olanıdır (Şekil 4.76 a. ve b.).



Şekil 4.76 a. ve b. Ebe Gülbahar Hatun Türbesi giriş cephesi ve üst örtü (Sağlık arşivi 2016)

Şirin Hatun Türbesi (16.yy. başı)

II. Bayezid'in eşi, Şehzade Abdullah'ın annesi Şirin Hatun adına 16.yy'ın başlarında yaptırılmıştır. Türbe içerisinde Şirin Hatun dışında, Şehzade Abdullah'ın eşi Feraşah Hatun ve kızı Aynışah Sultan ait sandukalar bulunmaktadır (Anonim 2016b).



Şekil 4.77 a. ve b. Şirin Hatun Türbesi giriş cephesi ve üst örtü (Sağlık arşivi 2016)

Kare planlı kübik gövdeli türbeye, yapının kuzeybatısında bulunan iki tarafı duvarla kaplı bir giriş revağından geçilerek girilir. Yapının iç mekanında, duvarlarda madalyonlar ve kalem işi süslemeler bulunmaktadır (Şekil 4.77 a. ve b.).

Muradiye Külliyesi Vakıf Gelirleri

Sultan II. Murad'ın, Muradiye semtinde yaptırdığı külliye gelir getirmesi gayesiyle vakfettiği birçok yer vardır. Bunlar arasında Bursa Şehrindkiler; Hamam-ı Cedid (Tavukpazarı Hamamı), İne Bey Hamamı aşağısında yol üzerinde karşılıklı 22 dükkânın olduğu bilgisi verilebilir. Bursa Kazası'nda ise; Balıklağı Köyü, Canbaz Viranı Köyü ve daha birçok tarla mevcuttur. Mihaliç Kazası'nda (Karacabey); Depecük Köyü, Toy Hisarı Köyü, Emre Köy, Timur Köy, Yenice Köy, Tuzla Köyü, Karasu Köyü, Kirmasti'de Salihler Köyü ve daha birçok tarla vakfedilmiştir (Sevim 2008).

II. Murad, I. Murad zamanında Osmanlı topraklarına katılan Karasi Sancağı'na ait Edremit bölgesinin önemli bir kısmını içine alan 29 köy ile Manyas Kazasına ait 5 köyü külliyesine vakfetmiştir. O dönemde oldukça verimli arazilere sahip olan bu köyler, çevrelerinden ayrılmaktadır. Bunun dışında Edremit'te bulunan piriç tarlası, Boğazhisarı'nda yer alan Tavşanlı Tuzlası, Ayezmend şehrine ait tahunhane de vakfiyeler arasındadır (Sevim 2008).

5. BURSA'DAKİ SULTAN KÜLLİYELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Daha önceki bölümlerde 'Osmanlı Külliyesi' başlığı altında değinildiği üzere; külliyelerin kuruluşu ve gelişiminde, Osmanlı Mimarları çeşitli faktörleri göz önüne almıştır. Öncelikle sultanların kent ile ilgili gelecek planlarına göre yer belirlenmiş, pratikte halka maksimum yarar sağlayacak alanlar seçilirken, sembolik olarak da bu alanların değerli kılınması ile devletin gücü hissettirilmiştir. Her yeni yapılan Osmanlı külliyesinin mimari biçimlenişi yapıldığı dönemin şartları ve sultanların beklentilerine göre şekillenmiştir. Mimari ve kentsel açıdan ele alabileceğimiz bu durum; 'Yer Seçimi Kriterleri' ve 'Ayırt Edici Mimari Özellikler' başlıkları altında analiz edilmiştir.

Külliyeler kurulduktan sonra yakın çevresi ve kentin genelinde çeşitli mekânsal etkilere sahip olmuş, kentin gelişiminde farklı sonuçlar doğurmuştur. 'Kentsel Dokuda Mekânsal Etkilerinin Analizi', 'Sultan Külliyelerinin Kentin Gelişimine Katkısı' başlıkları ile külliyelerin kentsel dokuda yarattığı etkiler analiz edilmiştir. Bu sayede Bursa'da, Osmanlı sultanlarının yaptırdığı külliyeler dört farklı boyutta ele alınabilmiştir.

5.1. Yer Seçimi Kriterleri

13.yy'ın son çeyreğinde, sınırda olan bazı beylikler, Anadolu'nun batı bölgesinde hakimiyet kurmuştur. Osmanlı beyliğinin başında olan Osman bey, Bursa'nın kuzeydoğusundaki söğütte hakimiyet kurmuş ve Bizans topraklarına akın etmeye başlamıştır. Bursa 1326'da Osman beyin oğlu Orhan bey tarafından fethedilmiş ve Osmanlı Devleti'nin başkenti ilan edilmiştir (Pancaroglu 1995)

Orhan Bey'in oğlu I. Murat, imparatorluğu Avrupa'ya doğru genişletmeye başlamış, Sırbistan topraklarına kadar uzanmıştır. Bu dönemde başkenti Edirne'ye (1361) taşımıştır. Askeri ve yönetim merkezi olarak burası belirlenmiştir. Ancak Bursa, sultanların cömertçe bağışta bulunduğu, dini ve ticari merkezlerini kurmaya devam

ettikleri güçlü Osmanlı kenti karakterini muhafaza etmeye devam etmiştir (Pancaroglu 1995).

Osmanlı döneminde Bursa'da yapılan Sultan külliyelerinin yer seçiminde padişah tercihleri ön planda olmuştur. Sultan külliyelerinin hemen hemen hepsi Bursa ovasına inilmeden yüksekçe bir yerde konumlandırılmış, külliye kompleksleri sırtını dağa vermiştir.

Hakky (1992), Bursa'da Erken Osmanlı Dönemi Sultan Külliyelerinin yer seçiminde; **topografya, suya yakınlık, kentin işlevsel bölgeleri ve diğer külliyelele ilişkilerin** etkili olduğunu belirtmiştir. Pancaroglu (1995) ise Bursa şehrinin bereketli su kaynaklarına yakın olması ve dağa yakınlığından ötürü bir Osmanlı kenti kurmak ve halka yönelik sosyal kuruluşlar tesis etmek için elverişli olduğunu belirtmiştir.

5.1.1. Topografya kullanımı

Bursa, İstanbul, Amasya, Manisa, Nevşehir gibi Anadolu'nun batı ve orta kesimlerinde yer alan kentler; dağ veya tepelerin bulunduğu engebeli topoğrafya ile sınırları çizilmiş ya da etrafı çevrilmiş yerleşimlerdir. Osmanlı mimarları; bu topoğrafyaya sahip kentlerde yeni yapılacak tesisler için özellikle yüksek tepeleri tercih etmiştir (Hakky 1992).

Külliyelerin veya camilerin yüksek alanlara inşa edildiği örnekler hemen hemen bütün Osmanlı kentlerinde görülmektedir. Bursa Osmanlı'nın başkenti olduğu dönemde; Orhan külliyesinden sonra dört büyük sultan külliyesi yüksek tepelere inşa edilmiştir. **I. Murat (1391), Yeşil (1420), Muradiye (1426) ve Yıldırım Beyazıt (1395)** külliyelerinin her biri kent silüetine hakim noktalarda bulunmaktadır.

Orhan Gazi Külliyesi için kentin hakim tepelerinden birinde inşa edildiği söylenememektedir. Orhan Gazi Külliyesi, Tahta Kale'den Setbaşı'na giden yol üzerinde yapılmıştır. Ancak o dönemde camiler çukurda yapılmamasına rağmen hem

Ulu Cami hem de Orhan Cami çukurda kalmıştır. Dolayısıyla o dönemde yolun seviyesi daha alçak olduğu düşünülmektedir (Ayverdi 1989).



Şekil 5.1. Yıldırım Külliyesi, Fotokrom 1895, (Dostoğlu 2002)

Bu külliyelerin içerisinde **Yıldırım Beyazıt** en iyi örnektir. Külliye'nin her bir birimi arazinin farklı kotlarına oturmuştur ve cami en yüksek noktada yer alır. Bütün kent ve yerleşimlerin ötesinde uzanan ova net bir şekilde algılanır (Şekil 5.1).



Şekil 5.2. Yeşil Külliyesi, G. Berggren, 1890 civarı, (Dostoğlu 2002)

Çelebi Sultan Mehmet ise **Yeşil Külliyesi**'ni inşa ettirmek için Namazgah Deresi'nin doğusunda ve yamaçlara hakim bir tepeyi seçmiştir. Yeşil Külliyesinde en yüksek

noktada türbe yer alır, yapılar arasındaki kot farkları, birimler arasındaki ilişkiyi belirginleştirir. Yeşil Külliyesi, kentin en rahat algılanabilen/ görülebilen külliyesidir (Şekil 5.2).



Şekil 5.3. Muradiye Külliyesi, Anonim, 1870 civarı, (Dostoğlu 2002)

Muradiye Külliyesi: Kentin tamamlayıcısı olarak daha önceki padişahların belirlediği sınırın içinde ancak yine hakim tepede inşa edilmiştir. Cilimboz deresinin karşısında, kalenin batısındaki dağ sırtlarında kurulmuştur (Şekil 5.3).

5.1.2. Su ile kurulan ilişki

Külliye camisi ile insan ruhuna, medresesi ile insan aklına, sebil, hamam, imaret gibi yapıları ile insan bedenine hizmet eder. Su ögesi külliye kompleksinin merkez haline dönüşmesi için tamamlayıcı rol üstlenir.

Devletin ekonomik durumu yeterince iyi olmadığı zamanlarda sebil halkın temel ihtiyacına cevap veren birim olarak külliye yer alır. Eğer devletin ekonomik gücü yerindeyse, halka verilen hizmetler arasında; imarete yoksullara bedava yemek dağıtımını, yolculara ve hastalara parasız konaklama imkanları sunulur (Hakky 1992).

17.yy gezgini Evliya Çelebi'nin de dikkat çektiği üzere Bursa, doğası ve su kaynakları açısından verimli bir şehirdir. Bereketli su kaynakları dağdan gelen akarsulardan,

5.1.3. Kentin işlevsel bölgelerine yakınlık

Kentin merkezindeki **Ulucami ve Orhan Külliyesi** ise merkezde çalışan toplumun ibadet ihtiyacına cevap vermiş ve etraflarına inşa ettirilen çeşitli hanlar ile gezgin tüccarların konaklama, alışveriş ihtiyaçlarını görmüştür.

Orhan Gazi Külliyesi için, döneminde zayıflayan sosyal ve ekonomik hayatı canlandırma aynı zamanda Hisar'ın içine sıkışıp kalmış kent yaşamını geliştirme amacıyla, surların dışından bir yer seçimi yapılmıştır.

Orhan Gazi, külliyesi için yer belirlerken, Bizans döneminde tarihi ipek yolu için bir kavşak noktası olan ve o dönemde ıssız bir yer olan şimdiki külliye alanını şenlendirilmesi amacı gibi faktörleri de göz önüne almıştır. Orhan Gazi'nin, hisarla bağlantılı bir şekilde külliye yapılmış olması, yalnız askeri faaliyetler alanında değil, şehri imar etme konusunda da bilinçli bir adımın göstergesidir (Yediyıldız 2011).

Hüdavendigâr Külliyesi için: Orhan Bey'in varisi I. Murat (1362- 1389); başlatılan kentleşme modelini devam ettirmiştir. Külliyesini, Çekirge köyünün kuzeyinde, termal sularla beslenen sayısız kaplıcaların olduğu alana inşa ettirtmiştir. Bu değerli kaynakların olduğu arazide sultanın tesisinin olması ile imparatorluğun gücünün hissedildiği bölgede yerleşimin gelişmesini tetiklemiştir. (Edirne başkent olduktan sonra bile) (Pancaroğlu 1995).

Yıldırım Bayezid Külliyesi, doğu kentlerine özgü olan Bursa'nın hilal formunu vurgular. Bu külliye doğudan ve kuzeyden gelen gezginler için bir sultan sembolü olarak görülür.

Yeşil Külliyesi, Külliye konum itibariyle batısındaki ticaret merkezi, kuzeyindeki ovaya ve kuzeydoğusundaki Yıldırım Beyazıd Külliyesine hakimdir. Yeşil Külliyesi, Beyazıd Külliyesi ile beraber kentin doğu kanadını tanımlar ve dağ eteğindeki kentsel gelişimi pekiştirir.

Muradiye Külliyesi, şehrin batısında inşa edilen külliye, ticaret amaçlı değil, daha çok yerleşimlere hizmet etme işlevi görmüştür. 15.yy- 16.yy lar arasında ise bir hanedan mezarlığı niteliği kazanmıştır.

5.1.4. Diğer külliyeler ile kurulan ilişki

Osmanlı döneminde bir semt için bir külliye yaşayanların ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumda ise, yeni inşa edilecek külliyeler uzak alanlarda konumlandırılmıştır. Böylece külliyeler birbirlerinin hizmet alanlarına girmemişlerdir. Bunun en güzel örneği Bursa'da bulunmaktadır. **I. Murat (1391) külliyesi ile II. Murat (1426) külliyesi** kentin batı kesiminde, **Yıldırım Beyazıt (1395) ve Yeşil (1420) külliyesi** kentin doğu kesiminde farklı semtlere hizmet edecek şekilde konumlanmıştır. Bu sayede belirli bölgelerin ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Kapsam olarak sultan külliyesi ile yarışmayacak biçimde daha küçük çaplı külliyeler de sultan külliyesinin aralarına inşa edilmiştir.

Yıldırım Beyazıt külliyesi de, I. Murat külliyesi gibi eski yerleşim alanından (hisar) iki, üç kilometre uzakta ancak doğusunda yer alır. Yeşil Külliyesi, Gökdere'nin iki kolu arasına, kale ve ticaret merkezinin doğusuna inşa edilmiştir.

5.2. Ayırt Edici Mimari Özellikleri

Mimari üslup özellikleri kategorisinde, külliye kompleksleri içerisinde yer alan her bir yapı türü ayrı ayrı ele alınmıştır. Cami, medrese-darüşşifa, imaret, hamam, türbe gibi farklı işlevlere sahip olan yapı türleri, kendi içlerinde plan kurgusu, mekânsal çeşitlilik ve biçimsel farklılaşma gibi unsurlar üzerinde yoğunlaşarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler yapılırken, yer yer yapı türlerinin Osmanlı öncesi biçimlenişleri hakkında bilgi verilerek, hem önceki dönemlerle hem de külliyeler içerisinde yer alan benzer yapı türleri arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Bu karşılaştırmalar yapılırken;

malzeme kullanımları, yapım teknikleri ve süsleme özellikleri hakkında, yapıldıkları dönemin getirdiği yenilikler bağlamında daha genel değerlendirmeler yapılmıştır.

5.2.1. Camiler

Bu yapı tipolojisi ele alınırken, Bursa Sultan Külliyesi'ndeki camilerin plan kurgusu ve camiye oluşturan mekanların sahip olduğu işlevler açısından benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmak istenmiştir.

Külliye komplekslerinin merkez yapısı konumundaki cami yapıları değerlendirilecek olunursa bu yapı türünün biçimlenmesinde sahip olduğu ortak özellikler;

- En önemli yapısal öge eyvandır.
- 'Ters T' plan kurgusunda birbirinde dik iki eksenin kesiştiği bir orta mekan bu mekanın devamı olan 'Mihrab' ve 'Giriş' eyvanları ile 'Yan' eyvanlardan oluşmaktadır.
- Yapılarda orta mekanın kubbesi en büyük ve en yüksek kubbedir. Mihrab üstü kubbesi ise çok az bir farkla alçak ve küçüktür.
- Yapıların özgün durumlarında orta mekanın üstündeki kubbenin ortası açıktır ve bu mekanın ortasında bir şadırvan bulunmaktadır.
- Bazı durumlarda orta mekan, yan eyvanlar ve son cemaat yeri arasında değişik işlevleri olduğu düşünülen ara bölümler yer alır (Yenal 2012a).

Emir (1992), bu tür yapıların muayyen bir topluluk için inşa edilmediğini vurgulamıştır.

Orhan, Murad I ve Bayezid I vakfiyelerinden ayrıntılı olarak elde ettiği bilgiler ışığında, bu yapıların ulema ya da miskin, fakir ya da gani kim olursa olsun, misafir olarak gelen herkes için inşa edildiğini, odaların da, bu misafirlerin ikameti için düşünülmüş mekanlar, sicil kayıtlarında adı geçen tabhaneler olduğunu belirtmiştir.

Orhan Cami, ters (T) plan kurgusunun ilk uygulandığı yapıdır. Muradiye Camisi'nde de aynı mimari tarz kullanılmıştır. Bu iki yapı; ard arda sıralanan iki büyük kubbe, iki yan

kanat ve beş bölmeli son cemaat mekanı gibi ortak tasarım elemanlarına sahiptir. Ters (T) Plan şeması Hüdavendigâr Camisi'nde biraz değişikliğe uğramakla birlikte, Yeşil Camisi'nde de kullanılmış, Yıldırım Beyazıd Camisi'nde de en olgun haline ulaşmıştır.

- Muradiye ve Orhan Cami'lerinde yan kanadları oluşturan eyvanlar kible eyvanı hizasına denk gelir (Çizelge 5.2).
- Hüdavendigâr, Yıldırım ve Yeşil Cami'sinde ise kanadlar kible eyvanı kitlesinin ortasına kadar uzatılmıştır (Yenal 2012a) (Çizelge 5.2).
- Ara bölüm Orhan Cami'nde tek katlı iken diğer camilerde iki veya (asma) katlıdır. Bu bölümün en gelişmiş örneği Yeşil Cami'nde bulunur. I.Murad, Yıldırım Beyazıd ve Yeşil Cami'lerinde yan eyvanların güney uçlarında ortak mekandan geçilen odalar bulunur. Muradiye ve Orhan Cami'lerinde bu odalar yoktur (Çizelge 5.3).

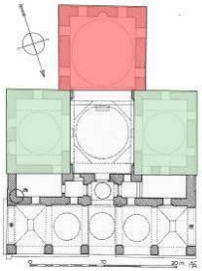
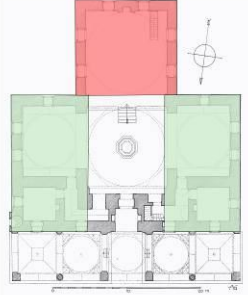
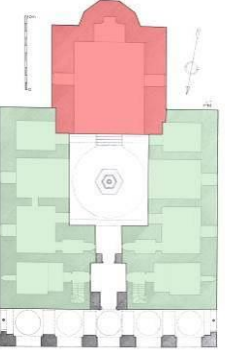
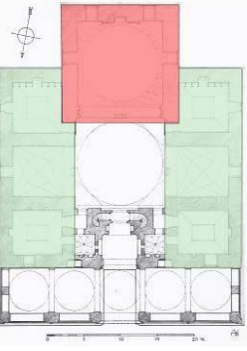
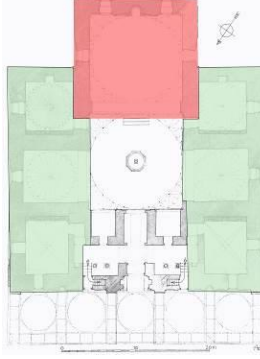


Bazı görüşler ters "T" planlı olan bu yapı türünün kökeninin Orta Asya'dan başlayıp, Anadolu'da geliştirilerek yorumlanan 'kapalı orta avlulu' ve etrafına 'eyvan' lar yerleştirilerek oluşturulan medreseler olduğunu savunmaktadır (Yenal 2012a).

Çizelge 5.1. Camilerin yapım yılı ve kapladıkları alan

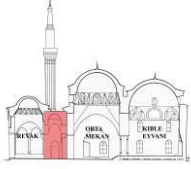
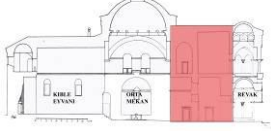
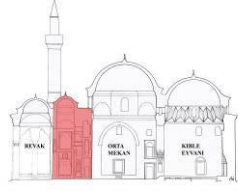
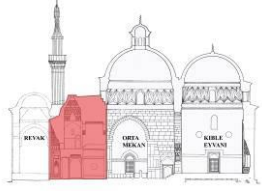
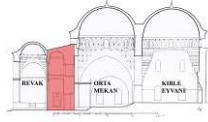

YAPININ İSMİ	YAPIM YILI	KAPLADIĞI ALAN
Orhan Cami	1339	668 m ²
Murad Hüdavendigâr Cami ve Medresesi	1363- 1366	1226 m ²
Yıldırım Bayezid Cami	1390-1395	1306 m ²
Yeşil Cami	1414- 1420	1270 m ²
Muradiye Cami	1425- 1426	935 m ²

Cami yapıları, oturdukları alan üzerinden de değerlendirildiğinde, en fazla alanı Yıldırım Bayezid Cami kaplarken, en az alanı Orhan Cami kaplamaktadır (Çizelge 5.1). Orhan Camisi'nin boyutlarının diğer camilere oranla küçük olması, ters T kurgusunun ilk örneğini teşkil etmesine, aynı zamanda Hisar içinde Orhan Gazi'ye atfedilen başka bir yapının varlığına bağlanabilir.

Çizelge 5.2. Camilerde plan analizi

PLAN ANALİZİ	ORHAN GAZİ CAMİ	HÜDAVENDİGAR CAMİ	YILDIRIM BAYEZİD CAMİ	YEŞİL CAMİ	II. MURAD CAMİ
Yan kanatların başlangıç seviyesi; kible eyvanı hizasında					
Yan kanatlar; kible eyvanının ortasına dek uzanmakta					
	 Yan Kanatlar	 Kible eyvanı			

Çizelge 5.3. Camilerde ara bölüm karşılaştırması

ARA BÖLÜM (Yan eyvanlar ve orta mekânın oluşturduğu aks ile revak arasında kalan bölüm)						
		ORHAN CAMİ	HÜDAVENDİGAR CAMİ	YILDIRIM BAYEZİD CAMİ	YEŞİL CAMİ	MURADİYE CAMİ
ARA BÖLÜM	Tek Katlı					
	İki veya Asma Katlı					
Ara bölümü oluşturan kuzeydeki oda sayısı		2	4	2	2	2
Güneydeki oda sayısı		-	2	2	2	-
 ARA BÖLÜM						

Çizelge 5.4. Bursa sultan camileri örtü elemanları

YAPILAR	TARİH	ORTA MEKAN ÖRTÜSÜ	İBADET MEKANI ÖRTÜSÜ	
		KUBBE	KUBBE	TONOZ
Orhan Cami	İmaret- 1339-40	X		
Hüdavendigâr Cami	İmaret- 1362-1385	X		X
Yıldırım Bayezid Cami	Zaviye- 1400	X	X	
Yeşil Cami	İmaret- 1415-19	X	X	
Muradiye Cami	İmaret- 1467	X	X	

Yapım sistemine yönelik genel bilgiler verilecek olunursa;

Bursa'daki Sultan külliyelerinde yer alan camilerin örtü elemanları hakkında Çizelge 5.4 'de görüldüğü üzere; orta hacimlerin üzerini genellikle kubbe elemanı kaplarken, yan kanatlarda kubbe ve tonoz hemen hemen aynı miktarda kullanılmıştır. Yan kanatlardaki tabhane amaçlı odaların üzeri ise çoğunlukla tonozla örtülüdür.

Orhan Gazi Camisi'nde ters T plan kurgusunun denendiği ilk Sultan yapısı olması nedeniyle, camide kullanılan malzemenin ve işçiliğin diğer Sultan Camilerine göre daha geride kalması sonucunu doğurmuştur. Orhan Cami ve Hüdavendigâr Cami'nin ardından yapılan Yıldırım Camisi'nde kesme taş olarak kullanılan malzemenin niteliği ve yapısal işçilik daha özenli olmuştur. Yeşil Camisi aradan geçen zaman diliminin az olmasından ötürü Yıldırım Camisi ile benzer yapım tekniklerine sahip olmuştur. Orhan Camisi'nden sonra ikinci küçük alana oturan Muradiye Camisi'nde ise kendisinden

neredeşye 90 sene 6nce yapılmış Orhan Cami'nin etkileri g6r6lm6ř ve caminin inşasından tuğla hatılı, adi dere taşından olan almaşık duvar 6rg6s6ne geri d6n6lm6ştir.

Çizelge 5.4. Bursa sultan camileri 6rt6 elemanları Bursa sultan camileri 6rt6 elemanları

YAPILAR	TARİH	YAN EYVAN ÖRTÜLERİ		TABHANE VB. AMAÇLI ODALARIN ÖRTÜLERİ	
		KUBBE	TONOZ	KUBBE	TONOZ
Orhan Cami	İmaret- 1339-40	X			X
Hüdavendigâr Cami	İmaret- 1362-1385		X		X
Yıldırım Bayezid Cami	Zaviye- 1400		X		X
Yeşil Cami	İmaret- 1415-19	X		X	X
Muradiye Cami	İmaret- 1467	X		X	

K6lliye kompleksi içerisinde yer alan bu yapılar, k6llyenin ana/ odak yapısı olarak kendini g6stermekte ve k6llyenin diğer birimlerinin sahip olduğu topluma hizmet amacıyla verilen işlevlerin yerine getirilmesinde birleştirici roller 6stlenmektedir (Yenal 2012a).

Çok işlevli yapılarda, işlev kavramının karşılığı mescid, zaviye, imaret , tabhane vb. dir. Mihrabın bulunduğu eyvan mescid olarak kullanılmıştır. Bu zaviyelerin camiye d6n6ř6mleri epey sonra 16.yyda gerçekleşmiştir (Yenal 2012a).

Çok işlevli bu yapıların zaviye olarak adlandırılmalarındaki en önemli etken yan eyvanların toplumsal ve yarı dinsel amaçlı kullanımlarıdır. Bu mekanlar Ahiler için toplanma mekanı olarak kullanılmaları dışında Dar-ül-kurra/ Sıbyan mektebi gibi medrese dışı eğitimin verildiği alanlar olarak da işlev görmektedir(Yenal 2012a). Yenal (2012a), iki katlı olan I. Murad (Murad Hüdavendigâr) Zaviye'sinin üst katının medrese öğrenci hücrelerinden ziyade, derviş hücrelerini çağrıştırdığını belirtmiştir.

5.2.2. Medreseler- Darüşşifalar

Osmanlı medreselerini etkileyen ilk medrese tipolojisi açık avlulu olanlardır; Çifte Minareli (Erzurum 1253), Sahibiyye (Kayseri- 1267), Gök Medrese (Sivas- 1271) gibi. İki eyvanlı ve bu eyvanların kubbeli bir orta mekana açıldığı, kapalı iç avlulu medrese tipolojisinin ilk örnekleri Tokat ve Niksar'daki Yağlıbasan (1150'ler) medreseleri ile daha gelişmiş olarak Karatay (Konya- 1251), İnce Minareli (Konya- 1260), Cacabey (Kırşehir- 1273) medreseleridir (Yenal 2012a).

Osmanlı sağlık kuruluşları (darüşşifalar), hem işlevsel hem de biçimsel olarak Selçuklu sağlık kuruluşlarından etkilenmişlerdir. Bu yüzden medrese planlarını anımsatan bir orta avlu ve etrafına dizili odalardan oluşan geleneksel şemalarını, Batılılaşma döneminde kadar uygulamışlardır. Ancak Osmanlı Darüşşifalarında Selçuklu medrese tipolojisinden farklı olarak avluya bakan eyvan şeklindeki dersaneler, kapı ve pencereleri olan daha kullanışlı bir salona dönüştürülmüştür (Akıncıtürk 1999).

Günümüzde Mevcut Olan Medreseler Karşılaştırma

1. Cami ile aynı binada yer alan medreseler;

Hüdavendigâr cami ve medresesi (1366) bu sınıfa girmektedir. Alt katı cami, üst katı medrese olarak inşa edilmiştir. Yapının doğusunda sıcak ve soğuk suların aktığı muslukları olan tuvalet ve bitişiğinde yıkanma yeri (Gırçık Hamamı), kuzeyinde türbe ve batısında imaret yapıları inşa edilmiştir.

2. Ayrı bir bina olarak caminin yanında yer alan medreseler;

Erken Osmanlı döneminde inşa edilen, Yıldırım Medresesi (1400), Yıldırım Darüşşifası (1349), Yeşil Medresesi (1424) ve Muradiye Medresesi (1425) bu grupta değerlendirilmiştir.

Plan Kurgusu

Osmanlı öncesi Anadolu medreselerinde görülen yaygın plan tipi; kubbeyle örtülmüş bir salon veya revaklı avlunun etrafında oturma ve okuma işlevlerine ayrılan oda ve eyvanların yer almasıdır. Açık avlulu ve kapalı avlulu olarak ikiye ayrılmıştır. Erken Osmanlı dönemi medreselerinin, Osmanlı öncesi Anadolu medreselerinden farkı çoğunlukla açık avlulu plan tipi kullanılması, dersane eyvanı ve kışık eyvanın bulunmaması veya mimari şema içerisindeki yerlerinin farklı olmasıdır (İldız 2006).

Sultan külliyelerinde yer alan medreseler sınıflandırılacak olunursa;

- Dersane eyvanı bulunan medrese örnekleri:

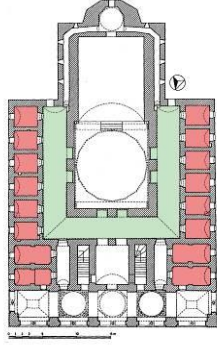

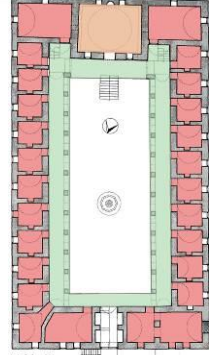
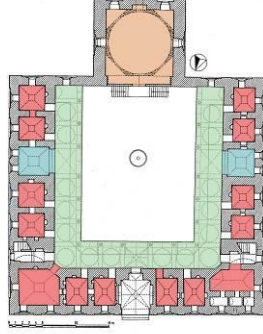
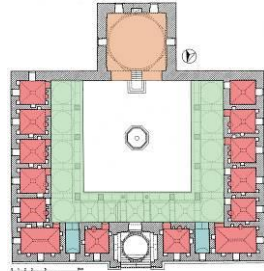




Bu türde, kapalı bir dersane mekanı yoktur. Öğrencilerin toplandığı mekan açık eyvandır ve burası derslik işlevi üstlenir. Açık eyvan ile avlu arasında mekanları ayıran bir kemer bulunur. Bursa sultan külliyelerinin bünyesinde bulunan; Yıldırım, Yeşil ve Muradiye Medreseleri bu sınıflandırmaya girmektedir (**Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.**). Yeşil medresesinin derslik eyvanında mihrap nişi de bulunmaktadır.

- Dersane için özel mekanı bulunmayan medreseler:

Hüdavendigâr medresesinin dersane için ayrılmış özel bir mekanı bulunmamaktadır (Çizelge 5.5). Bazı araştırmacılar, bu işlevin medresenin alt katında yer alan cami mekanı içerisinde çözülmüş olunabileceği düşünmektedir (İldız 2006).

Sultan medreseleri arasında; Hüdavendigâr medresesi cami ile aynı binada yer alırken, diğer medreseler ayrı bir bina olarak caminin yakınında inşa edilmiştir.

Çizelge 5.5. Medreselerin plan tipolojileri karşılaştırması

PLAN TİPOLOJİSİ					
MEKANLAR	HÜDAVENDİGAR MEDRESESİ	YILDIRIM MEDRESESİ	YILDIRIM DARÜŞŞİFASI	YEŞİL MEDRESESİ	MURADIYE MEDRESESİ
Önü Avluya Bakan Eyvan Şeklinde Dershane Mekanı	-				
Önü Avluya Bakan Kapalı Yemekhane Mekanı	-				
Hücreler Arasında Eyvan Yer Alması	-				
Hücre Sayısı	16	20	24	13	14
	 HÜCRELER		 DERSHANE/ YEMEKHANE		
	 REVAK		 EYVAN		

Çizelge 5.6. Medreselerde örtü elemanları

YAPI	ÖĞRENCİ/ HASTA HÜCRESİ	DERSHANE/ YEMEKHANE EYVANI	REVAK	
	TONOZ	KUBBE	KUBBE	TONOZ
Hüdavendigâr Medresesi	X	-		X
Yıldırım Medresesi	X	X		X
Yıldırım Darüşşifası	X	X	X	
Yeşil Medresesi	X	X	X	X
Muradiye Medresesi	X	X	X	X

Çizelge 5.6 'deki örtü elemanları değerlendirilecek olunursa; medrese/darüşşifa yapılarının, öğrenci/ hasta odalarında istisnasız tonoz kullanıldığı, derslane mekanlarının ise kubbe ile örtüldüğü söylenebilir.

Çizelge 5.7. Medreselerin kapladığı alan

YAPININ İSMİ	YAPIM YILI	KAPLADIĞI ALAN
Hüdavendigâr Medresesi	1363- 1366	876 m ²
Yıldırım Medresesi	1390- 1395	1021 m ²
Yıldırım Darüşşifası	1399	1540 m ²
Yeşil Medresesi	1415- 1424	1580 m ²
Muradiye Medresesi	15.yy	1195 m ²

Bursa'da erken Osmanlı döneminde yapılmış medreselerde, hücrelerin derslaneyle olan ilişkileri konusunda 'U' plan şeması gözlenmiştir. Sultan külliyesi içerisinde Yıldırım

Medresesi, Yeşil Medresesi ve Muradiye Medresesi ‘U’ plan şemasında inşa edilmiş örneklerdir. Medreseler içerisinde en büyük alan üzerine oturan medrese yapısı Yeşil Medresesidir. Eğer yapıldığı dönemde düşünülen ikinci katı tamamlanmış olsaydı, sahip olduğu hücre sayısı iki katına çıkarak sultan külliyesi içerisinde en fazla öğrenci hüccesine sahip medrese yapısı olacaktı (Çizelge 5.7).

Medreselerin cephe özellikleri karşılaştırılacak olunursa;

1- Giriş Cephesi ve giriş kapısının özellikleri:

Osmanlı devri medreselerindeki taç kapılar Selçuklu ve Beylikler dönemi medreselerinde görülen taç kapılar kadar dikkat çekici değildir (İldız 2006).

Sultan külliyesi içerisinde yer alan medreselerden Muradiye, Yeşil ve Yıldırım Medresesinde taç kapılar, dışa açılan eyvanın gerisinde kalmıştır ve bu giriş kapılarının her iki yanında medrese hücrelerinin dışa bakan pencereleri bulunmaktadır.

2- Derslik cephelerinin özellikleri:

Yeşil Medresesi, Muradiye Medresesi ve Yıldırım medresesi pencere düzeni açısından benzerlik göstermektedir. Dershane dış cephelerinde alt sırada iki pencere, üst sırada bu pencereleri ortalayan tek pencere bulunmaktadır.

Yapım Sistemi ve Malzeme Özellikleri

Erken Osmanlı dönemi yapılarında hem yapım sisteminde hem de malzeme kullanımlarında Bizans etkisi yoğun olarak hissedilmiştir. Bu etkinin sebebi ise; 14.yyda fethedilen yeni kentlerde mevcut Bizans yapılarının yeniden kullanılması ve yeni yapıların inşaatında da Bizans ustalarının çalışmış olmasıdır (İldız 2006).

Almaşık duvar örgüsünde tuğlalar Bizans yapılarında kullanılan tuğla boyutları ile aynı olup; moloz taş ile inşa edilmiş duvarlarda iki veya üç sıra hatıl şeklinde, aralarında

birer kesme taş, kaba yonu taş veya moloz taş yerleştirilmiştir. Yalnız Yeşil Medresesinin giriş cephesinde düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır (İldız 2006).

Medreselerin revaklarında düşey taşıyıcı olarak paye veya sütunlar kullanılmıştır. Muradiye Medresesinde revakta taşıyıcı olarak sütun ve paye bir arada kullanılmıştır.

Düşey taşıyıcı olarak sütun kullanılan örneklerde genellikle Bizans yapılarından alınmış devşirme malzemeler kullanılmış ve sütunlar granit ya da mermer malzemedен inşa edilmiştir (İldız 2006).

Medreselerde revaklar; kubbe, tonoz veya bir kısmı kubbe bir kısmı tonozla örtülmüştür. Yeşil Medresesinde eyvanın önündeki revaklar tonoz, diğerleri ise kubbe ile örtülmüştür. Muradiye Medresesinde girişin doğu tarafında kalan revaklar tonoz diğer revaklar kubbeyle örtülmüştür.

Yıldırım Medresesinde giriş eyvanının önündeki revak kubbe diğerleri ise tonoz ile örtülmüştür. Medrese hücrelerinin üzeri de kubbeyle veya tonozla örtülmüştür. Yıldırım Medresesi, Murad Hüdavendigâr Medresesi ve Yeşil Medresesi'nde hücrelerin üzeri tonozla örtülmüştür.

Erken Osmanlı Dönemi Bursa Sultan külliyelerinde yer alan medreselerde iki farklı saçak tipi gözlenmiştir. Yeşil Medresesi, Muradiye Medresesi ve Yıldırım Medresesi'nde saçak bitişi olarak kirpi saçak kullanılmışken, Yıldırım Darüşşifası ve Murad Hüdavendigâr Medresesi'nde profilli taş saçak kullanılmıştır (İldız 2006).

Medreselerin bacaları genellikle kare kesitli, piramidal külahlı olup, aralarında Yıldırım Medresesi'nin bacası kesme taş malzeme ile yapılmışken, diğerleri tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Yıldırım ve Hüdavendigâr Medresesinin duvarlarında ise kesme taş ve tuğla almasıklığı görülürken diğerlerinden kesme taş yerini moloz taş almaktadır (Çizelge 5.8).

Çizelge 5.8. Medreseler duvar örgü sistemleri

Moloz Taş	-Yıldırım Darüşşifası
Tuğla Hatıl ve Moloz Taş	-Muradiye Medresesi
Tuğla Hatıl ve Kesme Taş	-Murad Hüdavendigâr Medresesi -Yıldırım Medresesi

Medrese- Darüşşifa yapıları arasında arazinin kotlarını en iyi şekilde kullanarak inşa edilen yapılar, Yıldırım Medresesi ve Yıldırım Darüşşifası' dır.

5.2.3. Hamamlar

“Hamam, suyun ısıtılmasıyla insanların yıkanması için yapılmış yerlerin genel adıdır. Dilimize Arapçadan gelmiş olan *hamam* kelimesinin kökeni “ısıtmak, sıcak olmak” anlamındaki *hamm (hamam)*'dir” (Ertuğrul 2009).

Müslüman toplumlarda, temizlik dini emirler arasında da yer aldığı için, su yapıları önem kazanmış, cami ile beraber hamam yapıları da İslam kentlerinin gelişiminde belirleyici olmuştur. Osmanlı Döneminde de, devletin sınırlarının ulaştığı her yerde hamam yapıları yaygın olarak inşa edilmiştir (Kuban 1973).

Osmanlı hamamlarının kökeni Eski Roma ve Erken Bizans hamam geleneğine bağlı olmasına rağmen kendine has tipolojileri oluşmuştur (Kuban 2002). Hamamlar kullanım şekillerine göre özel ve genel olmak üzere sınıflandırılmış olup, erkekler ve kadınlar için ayrı bölümlerin yapılıp yapılmamasına göre tek veya çift hamamlar olarak adlandırılmıştır. Tek hamamlar erkekler için yapılıp, kadınların da günün belli saatlerinde faydalanması sağlanmıştır. Çifte hamamlarda ise erkek ve kadın hamamları bitişik tasarlanmıştır. Ancak girişleri farklı yönlerden verilmiştir. Erkek hamamının

girişini bir meydan veya anayola açılırken, kadın hamamının girişi mahremiyet düşüncesinden ötürü daha tali bir yoldan sağlanmıştır (Ertuğrul 2009).

Eyice (1997) Osmanlı Döneminde hamam yapılarının çok sayıda inşa edilmesini iki nedene bağlamıştır: “Bunlardan biri, hamamların iyi gelir getirmeleri sebebiyle hayır eserlerine gelir kaynağı olarak vakfedilmesidir. İkincisi hamamların ait oldukları yapı topluluğunun merkezi olan cami cemaatine hizmet vermesidir.” Ancak bunların dışında Hüdavendigâr Külliyesi’ndeki Gir Çık Hamamında olduğu gibi dışarıdan gelen herkesin bedava yıkanabilecekleri hamamlar da inşa edilmiştir.

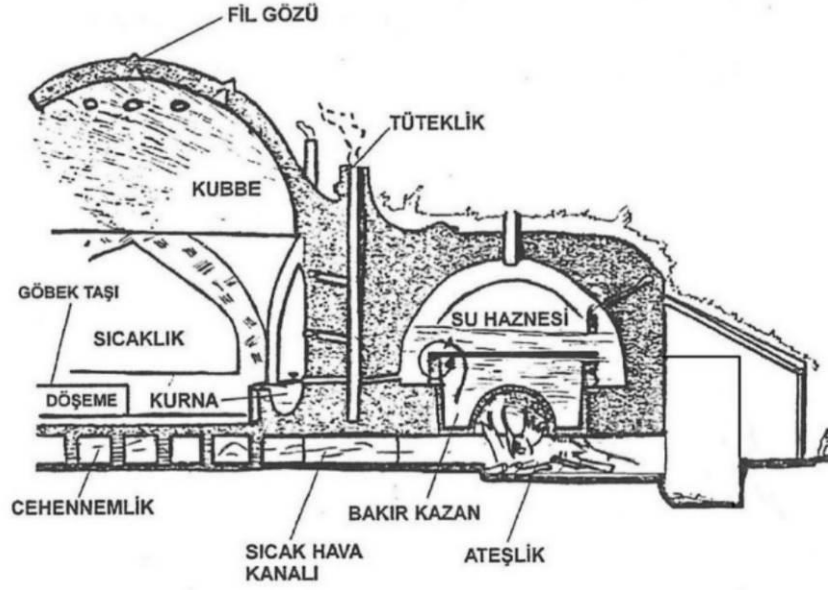
Osmanlı dönemi hamamları soyunmalık (camekan), ılıklik (soğukluk), sıcaklık- halvet ve külhan sıralamasıyla oluşturulan bir planlama anlayışına sahiptir. Bu tasarım anlayışı, Osmanlı dönemi boyunca değişmemiş, yalnızca bazı mimari detaylar geliştirilmiştir (Ertuğrul 2009). Hamamı oluşturan mekanların neler olduğunu açıklayacak olursak;

Soyunmalık (camekan): Bu bölüm hamamların hemen girişinde yer alan, yıkanmadan önce elbiselerin çıkarıldığı ve yıkanıldıktan sonra da dinlenen bölümdür.

Ilıklık (Soğukluk): Hamamın sıcaklık bölümüyle, soyunmalık kısmı arasında ılık bir geçit hacmidir. Her iki bölüme de çift kapılarla bağlıdır.

Sıcaklık- Halvet: Burası genellikle bir merkezi kubbeli hacim etrafında simetrik olarak düzenlenmiş odalar ve eyvanlardan meydana gelir. Çoğunlukla mekanın ortasında bir göbek taşı bulunur. Bu mekandan küçük kemerli kapı ile girilen alçak tavanlı daha sıcak odalara halvet denir.

Külhan: Hamamların sıcaklık kısmına bitişik olan, hamamın ısıtılmasını sağlayan, ateşin yakıldığı, yakıtın depolandığı ve atıkların biriktirildiği hacimdir. Hamamlar külhandan gelen sıcak havanın döşemeler altında cehennemlik denilen özel galerilerde dolaşmasıyla ısıtılır (Kuban 1973) (Şekil 5.5).

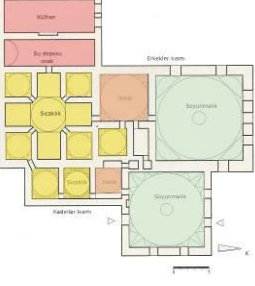



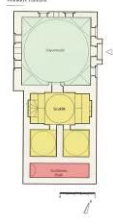






Şekil 5.5. Osmanlı Hamamlarında Külhan ve Isıtma Sistemi Kesiti (Kemal Ahmet Aru)

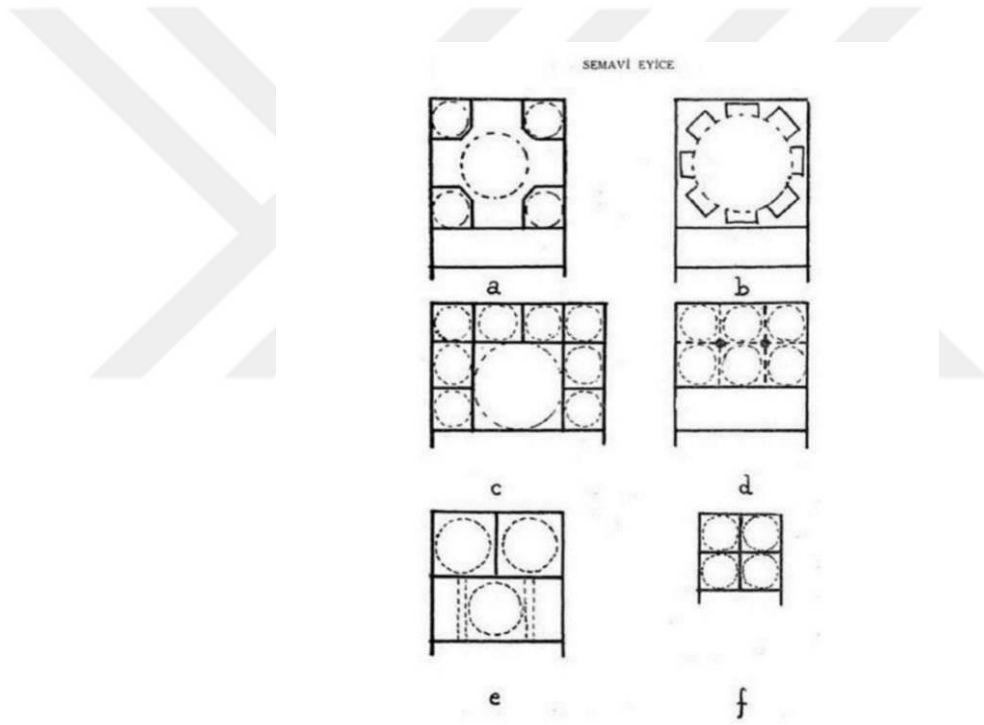
Osmanlı dönemi hamamların dış cepheleri genelde gösterişsiz olup, hamam kompozisyonunda soyunmalık kısmının kubbesi öne çıkmaktadır. Hamamlardaki taş işçiliği genellikle mermer kurnalarda, bazı hamamlarda halvet girişlerinde yer alan geçiş kapılarının taçlarında, sıcaklık içinde sütun varsa, başlıkları baklavalı ya da mukarnaslı olarak gözlenmektedir. Erken Osmanlı hamamlarında **malakari** tekniğiyle yapılan süslemeler; nemli kısımlarda bozulma olmaması için duvar yerine kubbelere uygulanmıştır. (Ertuğrul 2009).

Buraya kadar yapılan anlatımlarda Osmanlı hamamlarının benzer olarak sahip olduğu mekanlar ve malzeme özellikleri aktarılmıştır. Erken Osmanlı dönemine ait Bursa sultan külliyyelerinde yer alan hamamların mekan dağılımları Çizelge 5.9’de verildiği üzeredir.

Çizelge 5.9. Hamamlarda mekan dağılımı

HAMAMLARDA MEKAN DAĞILIMI					
MEKANLAR	ORHANGAZİ HAMAMI	GİR ÇIK HAMAMI	YILDIRIM HAMAMI	YEŞİL HAMAMI	MURADIYE HAMAMI
Soyunmalık (Camekan)					
Ilıklık (Soğukluk)					
Sıcaklık- Halvet Hücreleri					
Külhan ve Su deposu					
	 KÜLHAN VE SU DEPOSU  SICAKLIK – HALVET HÜC.		 ILIKLIK (SOĞUKLUK) MEKANI  SOYUNMALIK (CAMEKAN) MEKANI		

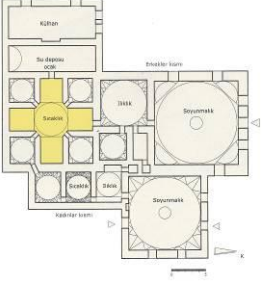
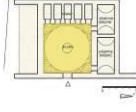

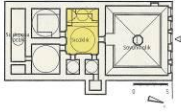
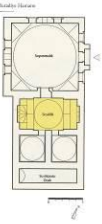

Eyice (1960), Osmanlı hamam mimarisi tipolojisinde, hamamların sıcaklık ve halvet bölümlerine göre sınıflandırılmasını uygun bulmuştur ve 6 adet plan tipi ortaya çıkarmıştır. Buna göre **A tipi**, Osmanlı mimarisinde en çok görülen, dört eyvanlı ve köşelerde halvetler olan tip, **B tipi** sıcaklık mekanında göbektaşı etrafında, tonozlu nişler altılı, yedili veya sekizli çokgen olmak üzere yıldızvari şekilde açılır, **C tipi** kare formu sıcaklık mekanı etrafında bir, iki ya da üç taraftan halvetler sıralanır, **D tipi** sıcaklığın çok kubbeli ve kemerli bir yapıya sahip olduğu plan şeklidir, **E tipi** sıcaklık enine plan şeması gösterir ve sıcaklığa açılan iki halvet bulunur ve **F tipi** ılık, sıcaklık ve halvetin mekânsal olarak aynı büyüklükte olduğu ve üzerleri kubbelerle örtülü plan tipidir (Şekil 5.6).



Şekil 5.6. Türk Hamamlarında Başlıca Sıcaklık ve Halvet Plan Tipleri (Eyice 1960).

Eyice'nin (1960) yapmış olduğu sınıflandırmaya göre Bursa'daki **Orhan Bey Hamamının (14.yy)** erkekler kısmı, '(A) Haçvari Dört Eyvanlı Köşe Hücreli Tip'e girer. Plan olarak haç şekline benzemektedir. Orhan Bey Hamamındaki sıcaklık mekanı merkezi planlıdır. Dört eyvandan oluşan sıcaklık bölümünün orta alanı ve eyvanları kubbe ile örtülmüştür. Köşelerde ise halvet hücreleri yer alır.

Çizelge 5.10. Sıcaklık planına göre Bursa sultan hamamlarının karşılaştırması

SICAKLIK PLANINA GÖRE HAMAM TİPOLOJİSİ					
MEKANLAR	ORHANGAZİ HAMAMI	GİR ÇIK HAMAMI	YILDIRIM HAMAMI	YEŞİL HAMAMI	MURADIYE HAMAMI
Haçvari, Dört Eyvanlı, Köşe Hücreli Tip					
Sıcaklık Etrafında Bir, İki ya da Üç Yönden Sıralanan Halvet Hücreli Tip					
Ortası Kubbeli , Enine Sıcaklıklı ve Çifte Halvetli Tip					
Tek Eyvanlı, Çifte Halvetli Tip					
 SICAKLIK MEKANI					

Eyice'nin (1960) yapmış olduğu sınıflandırmanın '(C) Kare Sıcaklık Etrafında Sıralanan Halvet Hücreli Tip' kapsamında ise Bursa'da Hüdavendigar Külliyesi'ndeki **Girçık (Kimsesizler) Hamamı ve Yeşil Hamamı** değerlendirilebilir. Bu tip, daha sade ve basit bir planlama anlayışında oluşturulan sıcaklık ile orta mekanının bir, iki veya üç kenarına bitişik halvet hücrelerinin yer almasıyla ortaya çıkar. Bursa **Yıldırım Hamamında** (16.yy), sıcaklık tasarımında tek eyvanlı plan tasarımı söz konusudur. **Muradiye Hamamı'nda** ise enine plan şeması görülmekte olup, sıcaklık mekanına iki halvet hücresi açılır. Bu yönüyle Eyice'nin (1960) sınıflandırmasında '(E) Ortası Kubbeli , Enine Sıcaklıklı ve Çifte Halvetli Tip' kapsamında değerlendirilebilir (Çizelge 5.10).

Bursa'da 14.yy ile 16.yy. arası inşa edilen ve günümüze ulaşan külliye hamamlarının ortak mimari özellikleri şunlardır; yapıların büyük çoğunluğu kuzey- güney doğrultusunda konumlandırılmıştır. Uludağ yamaçlarına kurulan külliyelerde hamamlar eğimli araziler üzerinde yer almıştır. Bu yüzden girişler genellikle kuzey yönündendir. Hamamların hepsinde soyunmalık mekanı kare planlı olup, büyüklüğü genellikle yapının geri kalanının büyüklüğüne yaklaşmaktadır. Hamamların soyunmalık mekanı genellikle kubbeyle örtülmüştür, Yeşil Hamamda olduğu gibi daha küçük hamamlarda bu mekan ahşap çatıyla örtülmüştür. Sıcaklık mekanı, hamamın plan şemasına göre bazen yalnızca kubbe ile örtülü iken bazı durumlarda da kubbe yarım kubbe, kemer, tonoz gibi elemanlarla desteklenmiştir. Halvet, hela, usturalık gibi mekanlar ise kubbe veya tonozla örtülmüştür (Şehitoğlu 2008).

Çizelge 5.11. Sultan hamamlarının kapladıkları alan

YAPININ İSMİ	YAPIM YILI	KAPLADIĞI ALAN
Orhan Gazi Hamamı	1339- 1340	775 m ²
Gir Çık Hamamı	1365- 1366	118 m ²
Yıldırım Hamamı	15.yy	390 m ²
Yeşil Hamamı	15.yy	280 m ²
Muradiye Hamamı	1425	332 m ²

Külliye hamamları içerisinde, çifte hamam olup hem kadınlar hem de erkekler hamamı olarak hizmet vermek üzere yaptırılan Orhan Gazi Hamamı en büyük boyutlu hamam olurken, Hüdavendigâr külliyesi içerisinde yaptırılan sadece sıcaklık, halvet hücreleri ve tuvaletlere sahip olan Gir Çık hamamı en küçük boyutlu hamam olma özelliğine sahiptir (Çizelge 5.11).

Günümüzde restorasyon geçiren külliye hamamlarının hemen hepsinin soyunmalık mekanları kubbeleri bir ya da iki kademe kasnağın üzerine oturtulmuş ve üzerleri alaturka kiremitle kaplanmıştır. Hamamların soyunmalık mekanına, malzeme kalitesi ve işçilik bakımından hamamın geri kalan bölümlerden daha fazla özen gösterilmiştir. Bu yüzden bu mekanda duvarlar, iki veya üç sıra tuğla arası dikine tuğlalı kaba yonu taş veya kesme taştan oluşan almaşık duvar örgüsü ile örülmüştür. Hamamın diğer bölümlerinde duvarlar moloz duvar örgü tekniği ile inşa edilip, sıvanmıştır. Hamamların örtü sisteminde yaygın olarak görülen süsleme ise kubbe altında piramidal üçgenlerden oluşan Türk üçgeni kuşağıdır. (Şehitoğlu 2008).

5.2.4. İmaretler

Gürbıyık (2015) , imaret kelimesinin literatürde farklı anlamlarda kullanılmış olduğunu belirtmiş, aralarında net bir tanımlama yapılmaz ise anlam karmaşası olabileceğine dikkat çekmiştir. Geniş anlamda imaret kelimesi, kurulduğu alanı imar etme, yerleşime açma, güzelleştirme anlamına gelmektedir.

Gürbıyık (2015), erken dönem örneklerinde imaret teriminin belirli bir yapı türünü karşılamadığını belirtmiş ve Anadolu'da 12.-15yy. lar arasında, Selçuklu, Beylikler ve erken Osmanlı döneminde birçok farklı türde yapıya ait kitabe ve belgelerde imaret teriminin kullanılmış olduğunu ifade etmiştir. Gürbıyık (2015) bu terimin kullanım alanının; cami, han, hamam, medrese, tekke, zaviye, türbe, darüşşifa, kale, çeşme gibi farklı işlevlere sahip yapılar olabildiği gibi birkaç yapı topluluğunu içeren külliye de kapsadığını belirtmiştir.

Daha dar anlamda külliye kompleksi içerisinde bir birim olarak düşünüldüğünde; imaret adı verilen bu birim medreselerde eğitim gören öğrencilere, külliye çalışanlarına, tesiste konaklayan misafirlere ve ihtiyaç sahibi kişilere karşılıksız yemek pişirilen, dağıtılan ve yenen aşevi mekanı, sosyal yardımlaşma tesisi olarak tanımlanmaktadır (Gürbıyık 2015).

İmareti oluşturan mekanlar ve mimari öğeleri; mekel, mutfak, fırın, kiler, ambar, değirmen ve çeşmeler olarak tanımlamıştır. İmarette, vakfiyelerden edinilen bilgiye göre yemek; hasta ve görme engelli kişiler dışında, kimse tarafından dışarı çıkarılmaz, “mekel” adı verilen yemek salonlarında alıcılara teslim edilir kuralına göre hizmet verilmiştir. Bursa Muradiye İmaretinde öğrencilerin kullanabileceği ayrı bir mekan düşünülmüş, bir öğrenci mekeli oluşturulmuştur. (Budak 2015).

Mekeller mimari açıdan değerlendirilirse; birkaç istisna dışında yaygın olarak dikdörtgen planlı tasarlanmış, tonozla veya kubbelerin yan yana gelmesi ile örtülmüştür. Genellikle yalın, pencerelerle aydınlatılan mekanlardır. İmaret mutfaklarında da belirli bir plan tipi görülmemektedir. Mutfakların üzeri de kubbe, tonoz veya kubbe ve tonozun birleşiminden oluşan örtü elemanları kapatılmıştır. Kubbelerin üzerinde de genelde birer baca veya baca deliği görülmektedir. İmaret mutfaklarında görülen bir diğer önemli mimari öğe ise aydınlık fenerleri veya aydınlık feneri açıklığıdır. (Budak 2015).

Bursa Yeşil ve Muradiye İmaretlerinin üst örtüleri tamamen yenilenmiştir. Ancak Bursa Muradiye İmaretinin doğu cephesinde çıkıntı yapacak şekilde aydınlık fener açıklığı bulunmaktadır (Budak 2015).

Külliye imaretlerinde un ve buğday dışında kalan yemeklik malzemelerin saklandığı kilerler; ocak ve pişmiş toprak kaplar görülen örnekler dışında oldukça sade tasarlanmıştır. Bu örneklerden biri olan Bursa Muradiye İmaretinde pişmiş topraktan saklama kapları mevcuttur (Budak 2015).

İmaretlerin inşasında, külliyelerin diğer yapılarına göre daha ekonomik malzemeler tercih edilmiştir. Yapılar yaygın olarak taş- tuğla almaşıklığı ile inşa edilmiş, üst örtülerde ve üst örtüye geçiş elemanlarında tuğla malzeme tercih edilmiştir (Budak 2015).

Anadolu Selçuklu ve Beylikler döneminde imaretler; ticaret yolları üzerinde bulunan han ve kervansaraylar ile şehir içinde kurulan medreselere yönelik hizmet vermiş, bu yapıların tali bölümleri gibi çalışanlara karşılıksız yemek dağıtılan mutfaklar olarak görülmüştür. Ancak Osmanlı döneminde itibaren imaretler külliye kuruluşları içerisinde diğer yapılardan bağımsız, tek başına kendine has özellikler taşıyan birimler olarak tasarlanmıştır (Gürbıyık 2015).

Budak (2015), imaret yapılarının Osmanlı Döneminde bağımsız yapılar olarak tasarlanmasının; sahip olduğu işlevlerin kervansaray, medrese gibi yapılardan uzaklaştırılarak yemek hazırlanırken ve yemek yenirken oluşabilecek gürültü, koku vb. faktörlerinin önlenmesinin sağladığını aynı zamanda bu yapıların simgesel anlamlar taşıdığını da ifade etmiştir. Budak (2015) bu simgesel anlamları şöyle açıklamıştır; Osmanlıların halkın en temel ihtiyacı olan beslenmeyi karşılayarak yerleşimlerin gelişimini tetiklediği, yolcuların ve tüccarların günlük yemek ihtiyaçlarını gidererek ticaretin canlanmasına katkı sağlanması, medrese ve mektep öğrencilerinin doyurulması ile de ileride devletin çeşitli kademelerinde memurluk görevlerine gelecek kişilerde minnet ve sadakat duygusu ile bir araya gelen birbirine bağlı grupların oluşturulması ve örgütlenmesi amaçlanmıştır.

Erken Osmanlı döneminde yapılmış Bursa Sultan külliyesi içerisinde; ilk yapıldıkları dönemlerde imaret yapıları mevcuttur. Osmanlı dönemindeki bağımsız ilk imaret yapısı Orhan Gazi külliyesi içerisinde ortaya çıkmıştır. Ancak ne yazık ki imarete dair veriler günümüze ulaşamamıştır. Günümüze ulaşabilen imaretler; Hüdavendigâr İmareti, Yeşil İmareti ve Muradiye İmareti'dir. İncelenen imaretler; genellikle mutfak, fırın, yemekhane ve kiler birimlerinden oluşan yapılardır. Bu imaret yapıları farklı şekil ve

boyutlarda tasarlanmıştır. Karşılaştırma yapılırken; avlulu, avlusuz oluşları ve plan tipleri üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır.

İncelediğimiz örnekler içerisinde avlusuz imaretler camiye yakın bir şekilde doğusunda ya da batısında konumlanmıştır. Dikdörtgen planlı olan Bursa Yeşil İmaret (1419) ve Bursa Muradiye İmaret (1425-1426) bu türe girmektedir. Yeşil İmaret; Muradiye İmaret ile benzer olarak fırınla mutfakın çözüldüğü alanla, mekel bölümüne ait hacmin yan yana gelmesi ile oluşmaktadır. Yeşil İmaret’nde, Muradiye İmaret’ne ek olarak medrese öğrencileri için ayrılmış bir mekel bölümü daha bulunmaktadır. Bu imaretlerde, mutfak birimlerinin olduğu kısım doğuya doğru bir çıkıntı yapmaktadır (Çizelge 5.13).

İmaret yapılarında ekmek ve yemeğin hazırlanmasında ve temizlik için gerekli olan su ihtiyacı çeşmeler ile giderilmiştir. (Budak 2015). Muradiye İmaret’nde, Yeşil İmaret’nde olduğu gibi mutfakla fırının birleştiği alanda çeşme görülmektedir. Ancak benzer uygulama Hüdavendigâr İmaretinde söz konusu değildir.

Çizelge 5.12. İmaret yapılarının kapladıkları alan

YAPININ İSMİ	YAPIM YILI	KAPLADIĞI ALAN
Hüdavendigâr İmaret	1367- 1385	845 m ²
Yeşil İmaret	1419	640 m ²
Muradiye İmaret	1425- 1426	370 m ²

Bursa Murad Hüdavendigâr İmaret (1906 yılında onarılmış) avlulu imaretler sınıfına girer. Çokgen forma sahip imarete mekanlar avlunun iki kenarına yerleştirilmiştir. Sultan külliyelerinde yer alan imaretler arasında plan şeması olarak diğerlerine benzemeyen Hüdavendigâr İmaret, en fazla alanı kaplamaktadır (Çizelge 5.12Çizelge 5.12).

Çizelge 5.13. Bursa sultan imaretler plan tipolojisi

İMARETLER PLAN TİPOLOJİSİ	HÜDAVENDİGAR İMARETİ	YEŞİL İMARETİ	MURADIYE İMARETİ
Dikdörtgen Planlı Avlusuz İmaretler			
Hiçbir Plan Grubuna Dahil Olmayan Avlulu İmaretler			
<div style="display: flex; justify-content: space-between;"> <div style="width: 30%;"> <p> KİLER</p> <p> OCAK</p> </div> <div style="width: 30%;"> <p> MEKEL</p> <p> MUTFAK</p> </div> <div style="width: 30%;"> <p> ÖĞRENCİ MEKELİ</p> <p> İŞLEVİNİ YİTİRMİŞ</p> </div> </div>			

5.2.5. Türbeler

Anadolu Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde yaptırılan türbeler plan ve kütle ölçeğinde değerlendirilecek olunursa; başka bir yapı ile birlikte veya bağımsız kurgulansa bile tek mekan olarak düzenlenmiştir.

Külliyeler içerisinde yer alan türbelere sosyal açıdan bakıldığında; cami, mescit, imaret gibi kamuya hizmet etme maksadıyla inşa edilen yapıların yanında sultanlar için tasarlanmış daha kişisel ölçekte kalan özel yapılardır. Türbeler hitap ettikleri kullanıcı/kitle için farklı anlamlar içermektedir. Türbeler, dönemlerinde siyasi başarı elde eden sultanların bu gücü simgesel olarak sonraki dönemlerde de sürdürmesine ve sultanların hitap ettiği kitle ile siyasi bir bağ kurmasına aracılık eder (Gündüz 2010).

Anadolu Selçuklu – Osmanlı Dönemi Türbe Mimarisi Karşılaştırma

Anadolu Selçuklu döneminde türbe veya kümbet olarak adlandırılan mezar yapıları genellikle iki katlı inşa edilmiştir. Bu yapıların alt katları mezar odası, üst katları ise sanduka/mescit odası işlevini görür. Mumyalanmış cesetlerin yer aldığı alt kat büyük ölçüde toprağa gömülmüştür. Ölen kişiyi temsilen sandukanın konulduğu üst kat ise ziyaret eden kişilerin namaz kıldığı ve birçok örnekte mihrabın bulunmasından mescit olarak da adlandırılır (Gündüz 2010).

İslam'da yeri olmayan ve eski Türk gelenekleri ile ilişkili olan mumyalama geleneği Anadolu Selçuklu döneminde kabul görmüş olsa da İslami özelliklerin baskın olduğu Osmanlı döneminde terk edilmiştir (Gündüz 2010).

Selçuklularda I. Kılıç Aslan (1092-1107), I. Mesud (1116-1155), II. Kılıç Aslan, I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) kendilerine ait türbeleri olmasına karşın I. İzzeddin Keykavus'tan (1211-1220) sonraki sultanlar II. Kılıç Aslan türbesine gömülmüştür. Buradan anlaşılacağı üzere Anadolu Selçuklularında hanedan mezarlığı geleneği

oluşmuştur. Ancak Osman'lılarda her sultana ait bağımsız türbe bulunmaktadır (Gündüz 2010).

Sultan Türbeleri Karşılaştırma

Osmangazi'den II. Murad'a kadar olan bütün sultanlar Bursa'ya defnedilmiştir. Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin türbeleri Hisar içinde yer alırken, I. Murad'ın Çekirge semtinde, I. Bayezid, Çelebi Mehmet ve II. Murat'ın türbeleri kent merkezinde kendi külliyelerinin içinde yer almıştır.

Bursa'nın ele geçirilmesinde etkili olan sultanlardan Osman Gazi'nin türbesi (1300-1324) yılları arasında vasiyeti üzerine kaledeki bir Bizans kilisesinden dönüştürülmüştür. Osman Gazi vasiyetinde “ Oğul, ben öldüğüm vaktin beni Bursa'da şol Gümüşlü kubbenin altında koyasın” dediği bilinmektedir. Gümüşlü kubbe, Bursa'nın yüksek yerinde, kale içinde bulunan, kurşunla kaplı kubbesinin güneş altında parıltısı uzaklardan farkedilen bir Bizans yapısıdır (Eyice 1962). Bu uygulama, külliyesini kale dışına yaptırtmasına rağmen Orhan Gazi türbesi için de devam ettirilmiştir. Bu yapı önce Cami'ye daha sonrasında ise türbeye dönüştürülmüştür. Fethedilen şehirlerde en önemli kilisenin camiye dönüştürülmesi Hristiyan kentin Müslümanlaştığını ve hakimiyetin kurulduğunu simgeleyen bir İslam geleneğidir (Gündüz 2010).

Eyice'nin (1962) belirttiği üzere, Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri 1855 depreminde, tamir edilemeyecek düzeyde harap olmuştur. Bu tarihten itibaren, türbelerin ilk binaları tamamen ortadan kaldırılıp yeniden inşa edilmişlerdir. Eyice (1962), Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri üzerine yaptığı araştırmada seyyahların notlarından yararlanmışır. Bu notlara göre Bursa'nın fethinden önce, şimdiki Tophane semtinde, Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin bulunduğu yerde bir Bizans yapı kompleksi bulunmaktadır. Bu binalar içerisinde 8,30 m. iç çapı olan ve duvar kalınlığı 1,5 m. yi bulan narteksli yuvarlak bina, fetihten sonra Osman Gazi'nin türbesi olmuştur.

Bu yapı tarihe ‘‘Gümüşlü kubbe’’ veya ‘‘Gümüşlü kümbed’’ olarak geçmiştir. 1868’de yapılan şimdiki bina, bu binanın temelleri üzerinden inşa edilmiştir.

Eyice’nin (1962) sözünü ettiği aynı Bizans yapı kompleksine ait, dört sütun veya dört paye ile taşınan doğu kısmında apsisi olan Yunan hacı şeklinde kubbeli bir vaftiz veya martyrion binası, Orhan Gazi Türbesi’ ne dönüştürülmüştür. Ana binaya bitişik olan bu binanın apsis, narteks gibi bölümleri 1868’de kaldırılmıştır. şimdiki Türbe yapısının, orijinal binanın yerinde ve temelleri üzerine yapıldığı, yapının şekli ve döşeme mozaikleri ile ispat edilmektedir.

İç kale’ de hakim tepelerde inşa ettirilen Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri hakimiyetin sembolü olarak varlıklarını devam ettirmiştir. Orhan Gazi’nin prestij yapısı olan külliyesini kentin dışına inşa ettirmesi geleneği, bu dönemden sonra gelen dört Osmanlı sultanının külliyesi için de geçerli olmuştur.

Osmanlı sultanları (I. Mehmed hariç), kendi oğulları tarafından yaptırılan türbelerine gömülmüştür. Bursa’da yer alan sultan türbeleri içerisinde Yeşil Türbe, caminin üst kotta konumlandırılması ile diğerlerinden ayrılmaktadır. Türbe bir anlamda külliyein merkezini oluşturmaktadır. Ayrıca türbenin diğerlerinden farkı bodrum katında bir mezar odasına sahip olmasıdır. Bu yönüyle Anadolu Selçuklu dönemi türbe yapıları ile benzeşmektedir. Bir diğer farklılık ise türbe yapısı, caminin kible yönünde yerleştirilmiştir. Bu uygulama, ilerleyen süreçte, klasik dönem sultan külliyelerinin tasarım ilkelerinden birini oluşturacaktır (Gündüz 2010).

Muradiye türbe yapıları 15.yy ile 16.yy zaman dilimleri arasında farklı tarihlerde inşa edilmiştir. Muradiye külliyesinin bahçesinde yer alan 13 türbe yapısı, önceki dönemlerde yapılmış olan ve değerlendirme kapsamı içine alınan sultan türbeleri arasında 4 farklı plan tipi görülmektedir (izelge 5.14izelge 5.14 ve izelge 5.15). Bunlar kübik gövdeli, baldaken tarzda, merkezi planlı ve poligonal prizma gövdeli (altıgen, sekizgen) olarak çeşitlenmektedir. Türbelerin hepsi kubbe ile örtüldür

(Altıntaş 2008). Hüdavendigâr, Yıldırım Beyezid ve Yeşil Türbeleri de kubbe ile örtülmüştür.

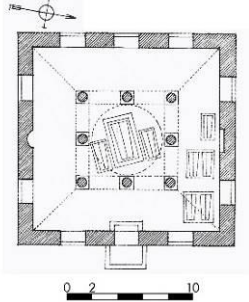
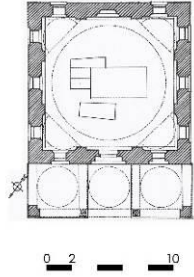
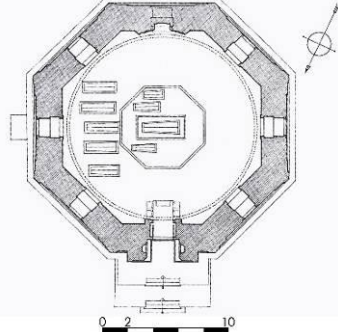
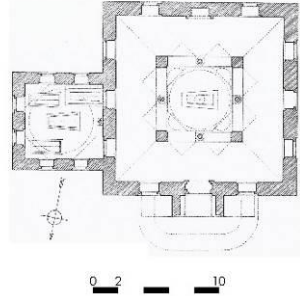
Muradiye Türbelerinden kare planlı, kübik gövdeli olan türbeler; Alaaddin T., Mükrimme Hatun T., Gülşah Hatun T., Şirin Hatun T. ve Gülruh Sultan T.'dir (Çizelge 5.15). Bursa Yıldırım Beyazıt Türbesi de (14.yy. sonu) kare planlı ve kübik gövdeli türbe örneklerinden olup, üzeri kubbeye örtülüdür.

Muradiye Türbelerinden baldaken tarzda inşa edilen türbeler; Cariyeler Türbesi ve Ebe Hatun Türbesi'dir (Çizelge 5.15). Türbeler arasında dört sütun ve dört payenin taşıdığı, merkezi planlı tek yapı II. Murad Türbesi'dir. Poligonal prizma gövdeli olanlardan altıgen prizma gövdeli olanlar; Cem Sultan Türbesi ve Hatuniye Türbesi'dir. Sekizgen prizma gövdeli olanlar ise Şehzade Ahmet T., Şehzade Mahmud T. ve Şehzade Mustafa Türbesi'dir (Çizelge 5.15). Bursa Yeşil Türbesi (1421) de sekizgen prizma gövdeli türbe formuna sahiptir.

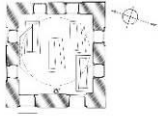
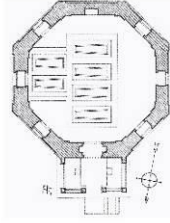
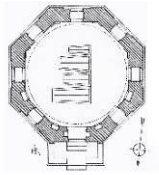
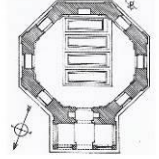
Muradiye türbeleri mimari açıdan çok fazla değişikliğe uğramamalarına rağmen, iç mekanlarındaki kalem işlerinde ya bozulmalar olmuş ya da üzerleri sıva ile kaplanmıştır (Altıntaş 2008).

Muradiye Türbeleri içerisinde, II. Murad'ın türbesi ile oğlu Alaaddin'in türbeleri bitişik inşa edilmiştir. Türbeler içerisinde Cariyeler Türbesi ile Ebe Hatun Türbesi'nin dört tarafı açık olduğundan açık türbe formunda olup, geriye kalan 11 türbe kapalı türbe formundadır. Açık türbeler bir giriş mekanına sahip olmazken, kapalı türbelerin hepsi türbe kapısından önce, bir giriş alanına (revak) sahiptir. Kapalı türbelerin giriş holleri de kendi içlerinde çeşitlenmektedir. Kapalı türbelerden üçünün giriş hollerinin üç tarafı açık, mermer kaplı sütunlar ve sütunlar arası Bursa kemerleri mevcutken, Şehzade Mustafa Türbesi'nde ise ahşap direklerle taşınan bir giriş holü bulunmaktadır. Muradiye Türbeleri içerisindeki beş adet kapalı türbenin iki kenarı duvarla kapalı olup, üzeri sivri kemerle biten bir revak görünümündedir (Yılmaz 2015).

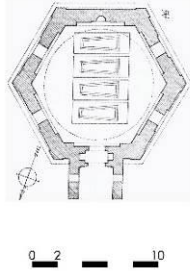
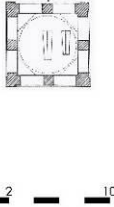
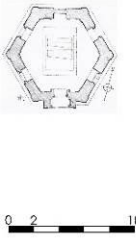
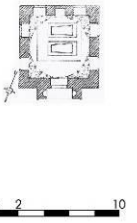
Çizelge 5.14. Bursa'daki sultan türbeleri plan tipi karşılaştırması

		PLAN TİPİ KARŞILAŞTIRMASI – SULTAN TÜRBELERİ			
		MURAD HÜDAVENDİGAR	YILDIRIM	YEŞİL	MURADIYE
		I.Murad	Yıldırım Beyazıd	Çelebi Mehmet	II. Murad
					
Kübik Gövdeli					
Baldaken Tarzda					
Merkezi Planlı					
Poligonal Prizma Gövdeli	Altıgen Prizma				
	Sekizgen Prizma				

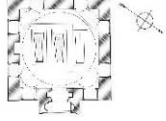
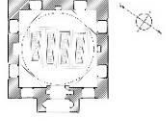

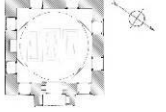
Çizelge 5.15. Bursa Muradiye külliyesindeki türbelerin plan tipi karşılaştırması

		PLAN TİPİ KARŞILAŞTIRMASI – TÜRBELER			
		MURADİYE			
		Alaaddin	Şehzade Ahmet	Şehzade Mustafa	Şehzade Mahmud
		 0 2 10	 0 2 10	 0 2 10	 0 2 10
Kübik Gövdeli					
Baldaken Tarzda					
Merkezi Planlı					
Poligonal Prizma Gövdeli	Altıgen Prizma				
	Sekizgen Prizma				

PLAN TİPİ KARŞILAŞTIRMASI – TÜRBELER

		MURADIYE			
		Cem Sultan	Saraylılar	Hüma Hatun	Gülşah Hatun
					
Kübik Gövdeli					
Baldaken Tarzda					
Merkezi Planlı					
Poligonal Prizma Gövdeli	Altıgen Prizma				
	Sekizgen Prizma				

PLAN TİPİ KARŞILAŞTIRMASI – TÜRBELER

		MURADIYE			
		Mükrimme Hatun	Gülruh Hatun	Ebe Hatun	Şirin Hatun
		 0 2 10	 0 2 10	 0 2 10	 0 2 10
Kübik Gövdeli					
Baldaken Tarzda					
Merkezi Planlı					
Poligonal Prizma Gövdeli	Altıgen Prizma				
	Sekizgen Prizma				

En erken tarihli türbe I. Murad'a aittir. Caminin aşağısında konumlanan türbe özgün şeklini koruyamamıştır. II. Murad'ın ardından tahta geçen oğlu II. Mehmed, türbe yapısı ile birlikte düşündüğü ilk sultan külliyesini yeni başkent olan İstanbul'a inşa ettirmiştir. II. Mehmed'den sonra tahta gelen sultanlar da İstanbul'un çeşitli tepelerine kendi türbe ve külliyelerini inşa ettirerek yapılaşma tercihinin Bursa'dan İstanbul'a kayması yönünde kaynaklık etmiştir. (Gündüz 2010).

Çizelge 5.16. Bursa'da yer alan sultan ve hanedanına ait türbelerin kapladığı alan ve yapım yılı

YAPININ İSMİ	YAPIM YILI	KAPLADIĞI ALAN
Hüdavendigâr Türbesi	1389	312 m ²
Yıldırım Bayezid Han Türbesi	1406	214 m ²
Yeşil Türbe	1414- 1419	390 m ²
II. Murad ve Alaaddin Türbeleri	1451	252 + 57 = 309 m ²
Hatuniye Türbesi	1449	52 m ²
Gülşah Hatun Türbesi	1487	67 m ²
Saraylılar Türbesi	15.yy.	45 m ²
Şehzade Mahmud Türbesi	1507	90 m ²
Şehzade Ahmed Türbesi	1513	145 m ²
Gülruh Hatun Türbesi	1526	67 m ²
Şehzade Mustafa Türbesi	1573	106 m ²
Mükrimme Hatun Türbesi	16.yy. başı	72 m ²
Ebe Gülbahar Hatun Türbesi	Bilinmiyor	20 m ²
Şirin Hatun Türbesi	16.yy. başı	65 m ²

Sultan ve hanedan üyeleri türbeleri içerisinde en büyük alanı kaplayan ve en ihtişamlı olan türbe yapısı, Yeşil Türbedir (Çizelge 5.16). Bursa'daki Sultan Külliyesi'nde türbeler değerlendirilirken külliye kompleksleri içerisinde olan yapılar ele alınmıştır.

Orhan Gazi Türbesi, sultanın yaptırdığı külliyenin dışında kalması, Bizans döneminden kalan bir kilisenin önce camiye sonra türbeye dönüştürülmesi ve özgün durumunu koruyamamış olmasından ötürü plan tipolojileri bağlamında karşılaştırma içerisine alınmamıştır.

5.3. Kentsel Dokuda Mekansal Etkilerinin Analizi

Külliye yerleşimler içerisinde bağımsız bir şekilde ayakta durmazlar, çevreleriyle ve her bir yapısı birbiri ile etkileşim halindedir. Dolayısıyla her bir külliyenin kentsel dokuda yarattığı mekansal etkiler, farklı boyutlarıyla hissedilmektedir. Bu etkiler analiz edilirken; Rafee Hakky'nin tezinde belirlediği 14.yy -17 yy. Anadolu'da yer alan külliyelerin sınıflandırma metodundan yararlanılmıştır. Bu bağlamda genelden özele gidilerek, Bursa 'da Erken Osmanlı Dönemi Sultan külliyesi; çevreleri ile olan ilişkileri ve yerleşim formu oluşturulurken kullanılan tasarım dili olmak üzere iki ana başlıkta değerlendirilmiş, sınıflandırma içerisindeki yerleri saptanmıştır (Çizelge 5.17).

1. Bursa Sultan Külliyesi ve Çevreleri Arasındaki İlişki

a. Külliye çevresi ile iç içe: Bu sınıflandırma kapsamında, Bursa'daki **Yeşil külliyesi ile Orhan Gazi Külliyesi** değerlendirilebilmektedir. Bu külliyelerde kamusal alan ile külliye arasındaki ilişki net bir şekilde görülebilmektedir .

Yeşil külliyesinde, külliyenin tüm birimleri kentsel dokuya dağılmıştır. Arka alan tasarımın belirgin hale geldiği Yeşil külliyesinde, cami, medrese ve türbe yapıları etrafı çevrili ayrı alanlardır. Bu birimlerin etrafındaki duvarların orijinal olup olmadığı konusu bilinmemektedir. Medresenin yerleşim planında, dershanenin kibleye göre konumlandırılmasından ötürü güney tarafında kalan yoldan direk giriş alınmaz, giriş kuzey tarafından sağlanır. Tüm birimlere erişim etraflarındaki sokaklar üzerinden sağlanır. Külliye yapıları; sokakları, yerleşimlerle ortaklaşa kullanır.

Literatür araştırmalarına göre **Orhan Gazi külliyesi**, sur içindeki eski kentin 200- 300 m. kadar aşağısına boş bir alana yapılmıştır. Orhan Gazi, külliyesini yaptırırken hem kentin gelişimini sur dışına çekmeyi amaçlamış, hem de yaptırdığı Emir Han ile çarşı bölgesinin zeminini hazırlamıştır. Planlı bir kentleşme adımı olan bu yer seçiminde, çarşının kaleye yakın gelişiminin ön görülmesi, 14. ve 15. yy.larda çarşıdaki ticaret mallarının da herhangi bir tehlike anında kale sayesinde güvence altına alınmasıdır (Cezar, 1985). Bu güvenlik önlemi, Orhan külliyesi yapıldıktan kısa bir süre sonra, etrafının “ Aşağı Hisar” adı verilen duvarlarla çevrilmesiyle pekiştirilmiştir (Yenal 2012) Emir Han yaptırdıktan sonra, 16.yy.ın sonuna kadar başa geçen sultanlar, bu bölgeye yeni bir ticaret yapısı ekletmiş ve hanlar bölgesinin gelişimine aracılık etmiştir. Bu alanda çarşı bölgesinin oluşturulması, etraflarındaki konut yerleşimlerinin gelişimini de tetiklemiştir. Bu alan kentin merkezi haline gelmiştir. Dolayısıyla tarihi tam olarak bilinemesi de, kısa bir zaman zarfında güvenlik kaygısı aşılmış olabileceği için Orhan Külliyesinin etrafındaki duvarlara ihtiyaç kalmamış ve bu yüzden kaldırılmıştır. İlk yapıldığı dönemde çevresinden kısmi izole ya da tamamen izole diyebileceğimiz Orhan külliyesi, duvarların ortadan kaldırılması sonucu çevresi ile tamamen iç içe durumuna gelmiştir. Duvarlardan hiçbir iz kalmaması, yapıların bir birbirinden ayrı ayrı konumlanması, girişlerinin küçük meydanlar ya da tali yollar üzerinden sağlanması da savımızı desteklemektedir.

Orhan Gazi Külliyesi, etrafındaki ticaret alanı ile güçlü bir ilişki kurmaktadır. Caminin kapısı kamusal sokağa yönlendirir, bu sokak da hanlar ve diğer ticaret alanları ile ilişki halindedir.

b. Külliye çevresinden ayrı fakat izole değil: Bu sınıflandırmaya **giren Hüdavendigar (I. Murad) külliyesinde (1391)**, külliye arazi üzerinde fiziksel olarak bir grup oluşturmuştur. Birimler yakın çevresinden herhangi bir çit ya da duvarla ayrılmamıştır. Ancak grup olarak bir araya gelen birimlerden ötürü bu ayrı olma durumu hissedilebilmektedir. Cami, etrafı diğer birimler ile çevrili durumda olmasına rağmen, caminin önünden geçen kamusal sokak ve yapıların etrafındaki kentsel doku külliye yerleşiminin bir parçası haline gelmiştir.

c. Külliye kısmi olarak çevresinden izole: Bursa'daki **Yıldırım külliyesinde (1395)** ilk yapıldığı dönemde, birçok birim duvarla çevrili bir biçimde iken, darüşşifa dışarıda ve konutlar ile direk ilişki kurar, darüşşifa yapısına giriş sokaktan direk sağlanır. Cami üst kotta yer alır ve caminin önünde açık mekan bulunur. Böylece cami hem yatayda hem de düşeyde çevreden soyutlanmıştır. **II. Murad külliyesinde** daha önceki araştırmacıların yaptığı çizimlere göre var olan duvarlar; medrese ve cami ile sınır oluşturmuş, bu yapıların gerisinde kalan türbeleri içine alarak külliye kısmi izole durumuna getirmiştir. Medrese, cami, imaret ve hamama girişler sokaktan sağlanırken, duvarlarla çevrelenmiş olan türbelere erişim belirli giriş kapılarından geçilerek sağlanır.

Bursa'da yaptırılan Erken Dönem Sultan külliyelerinde, külliye ve çevresi ile ilişki bağlamında, ilk 3 maddenin örnekleri görülmesine rağmen, çevresinden tamamen izole külliye örneğine rastlanmamaktadır.

Bütün bu formlarda, kapı ya da duvarlar külliye tamamen kentsel dokudan koparmaz. Duvarlar mevcut sokak düzenine göre şekillenir. Dolayısıyla külliye, bünyesindeki açık alanlar ile lineer sokak sistemindeki düğüm noktalarına dönüşür.

2. Bursa Sultan Külliyelerinde Yerleşim Formu Oluşturulurken Kullanılan Tasarım Dili

Hakky'ının oluşturduğu gruplamada külliye yerleşim formu oluşturulurken kullanılan tasarım dillerine göre de değerlendirme yapılmıştır. Buna göre Bursa'da Erken Osmanlı Dönemi Sultan Külliye'lerinde genel olarak bölgeye özgü tasarım dili görülmektedir (Çizelge 5.18).

a. Bölgeye Özgü Külliye Tasarımı

Bu dönem külliyelerinde görülen tek biçimsel tasarım unsuru, cami ile yaratılan merkeziliktir. Geri kalan birimler ise mevcut dokuya göre şekillenir. Yıldırım Beyazıt

(1390), I. Murat (1391), Yeşil (1420) ve II. Murad (1426) külliyelerinde cami en güçlü elementtir. Yeşil külliyesinde istisna olarak, türbe camiden üst kotta yer alır. Ancak buna rağmen cami boyut olarak üstünlüğünü korur.

Bölgeye özgü tasarlanan külliyelerden, cami için özel mekanı bulunmayanlar, aynı zamanda çevresi ile iç içe, çevresinden ayrı fakat izole değil grubuna giren külliyelerdir. Bursa'daki Yıldırım külliyesi (1395) istisnai bir örnektir. Yıldırım külliyesi şehir sınırlarının dışına inşa edildiği için, ilk yapıldığı dönemde güvenlik amaçlı duvarlarla çevrilmiştir. Zamanla şehir büyümüştür, duvarlar da yok olmuştur. Dolayısıyla külliye çevresinden kısmi izole durumuna gelmiştir.

Geometrik düzen bölgeye özgü tasarlanan külliyelerde görülmesi de farklı düzenlemeler gözlemlenebilir. Bursa'da bulunan erken Osmanlı dönemi külliyelerinde, bölgeye özgü tasarım gerçekleştirilirken, mevcut kentsel dokuyu ve topoğrafyayı referans almak, topoğrafyanın kullanımı gibi kriterler önemsenmiştir. Yıldırım Beyazıt külliyesi (1390), topoğrafyaya saygı anlamında iyi bir örnektir. Cami en üst kotta yer alır ve üstünlüğünü vurgular. Medrese caminin alt kotundadır ve mevcut topoğrafyaya göre hizalanmıştır.

Erken dönem mimarları bölgeye özgü tasarım yaparken, topoğrafyaya göre külliye yerleşimini şekillendirmeyi tercih etmiştir. Bunu üç yolla gerçekleştirmişlerdir; yapıların konumu, yapıların yönlenimi ve kentsel dokuya saygı bağlamında sokak sistemini referans alan duvarlarla çevrili düzen.

1. Yapıların konumu; Genellikle külliyelerde birimler birbirinden ayrı yerleştirilmiştir. Ancak I. Murat ve Yıldırım Beyazıt külliyelerinde birimler grup halinde bulunur. Eğer arazinin şartları elverişli değilse, birimler kentsel dokuya zarar vermeden birbirine yakın yerleştirilir. Bu tür külliyeler, çevresi ile iç içe sınıflandırmasına girer. Bursa'daki Yeşil külliyesi (1420) de bu türe örnektir.

Sultan külliyelerinde genellikle cami üst kotta yer alır ve etrafında bir açık alana sahiptir. Genellikle cami girişinin karşısında yer alan şadırvan bu alanı tanımlar ve bu tanımlama alanı bütün külliye kompozisyonunun merkezi haline getirir. Bursa'daki Ulu Cami de cami ile şadırvan arasındaki tanımlı alana güzel bir örnek oluşturur.

Yıldırım Beyazıt külliyesinde istisnai olarak caminin önünde, medrese ve türbe arasında bir açık alan ve caminin kuzey tarafında eğimli bir açık alan bulunur. Yeşil külliyesinde ise merkezi alan; cami, türbe, imaret ve hamam arasında kalır. Bu tasarım anlayışında medrese genellikle, camiden kopuktur ancak biçimsel ilişki kurabilir. Örneğin Yeşil ve II. Murad külliyesinde medrese cami ile paraleldir. Ancak Yıldırım Beyazıt külliyesinde topoğrafyadan ötürü medrese ile cami arasında biçimsel bir ilişki yoktur.

Türbenin konumu da bir dönemden öbür döneme değişmiştir. Örneğin Bursa'da erken örneklerden Yıldırım Beyazıt ve I. Murad külliyelerinde türbe; caminin kuzeyinde bağımsız bir yapı olarak yer alırken, II. Murad külliyesinde caminin güneyine konumlandırılmıştır.

Hamam ile imaret yapıları da toplumun temel ihtiyaçlarını karşılanmalarından ötürü, yerleşim alanlarına daha yakın bazen de iç içe konumlandırılmışlardır. Örneğin Bursa'daki II. Murad külliyesinde cami, medrese ve türbeler birbirleri ile güçlü ilişki halinde iken, hamam ve imaret bu kompozisyonun dışında ve farklı noktalarda bulunur. Sokakların kontürlerine göre yerleşirler ve cami ve medrese ile herhangi bir biçimsel ilişki de kurmazlar. Yine Yıldırım Beyazıt külliyesinde de hamam, külliye kompozisyonunun geri kalan kısmından uzak konumlanmıştır.

2. Yapıların yönleneimi; Bu tür külliyelerde kentsel doku ve mevcut sokak düzeni önemli görüldüğü için, Bursa II. Murad külliyesinde de hamam ve imaret sokağa göre yerleştirilmiştir. II. Murad külliyesinde, medrese ve cami gibi önemli birimlere göre hizalama söz konusu olmamıştır. Yeşil külliyesinde de medrese cami ile aynı hizada olduğu ve kuzey- güney yönlü yerleştiği görülmekte olup, diğer yapılar cami ve

medrese ile biçimsel ilişki kurmaz, mevcut arazi şartları ve sokak sistemine göre yönlendirir.

3. Kentsel dokuya saygı; topoğrafyaya saygı ve mevcut sokak düzenine saygı şeklinde ele alınmıştır. Duvarlarla çevreleme metodu kullanılmıştır. Bursa'da II. Murad külliyesinde; duvarlar mülkiyet sınırlarına göre külliye çevreler, kare, dikdörtgen herhangi bir tanımlı alan oluşturmazlar. Yıldırım Külliyesinde, arazinin doğal eğimine göre yapılar oturtulmuş, bazen yapıların kendi içinde de (Yıldırım Medresesi ve Yıldırım Darüşşifası) bu eğime göre tasarım geliştirilmiştir.

Külliyelerde Sirkülasyon

Bölgeye özgü yapılan tasarımlarda, külliye birimlerine girişler genellikle sokaktan sağlanmaktadır. Ayrıca türbeler olabildiğince külliye kompleksinin daha mahrem ve sakin kısımlarında yer almıştır. II. Murat külliyesinde türbelerin girişleri cami yapısının arka kısmından sağlanır. Medrese, cami, imaret, hamam gibi yapılara ise direk sokaktan ulaşılabilir. Orhan, Hüdavendigâr ve Yeşil külliyelerinde de her bir birime ayrı ayrı sokaktan erişim mümkündür. Yıldırım külliyesinde de uzun dönemler boyunca bazı bölümlerin duvarlarla çevrenmesi, erişimi dolaylı hale getirmiştir. Ancak günümüze ulaşan vaziyet yerleşiminde, her birim birime sokaklar veya küçük meydanlar üzerinden ulaşmak mümkündür.

Binalar Arasındaki Hiyerarşik Düzen

Bursa'da Sultan Külliyesi bünyesinde yer alan yapılar arasında belirgin bir boyutsal farklılık görülmemektedir. Bursa'daki Yıldırım Beyazıt, Yeşil ve II. Murat külliyelerinde medrese camiden daha küçük değildir. Örneğin Bursa'da I. Murat külliyesinde cami, imareten daha büyük değildir. Hiyerarşik anlamda yaratılmak istenen algı çoğunlukla caminin üstünlüğü yönündedir. Caminin diğer yapılara göre üstün olması; yükseklik, camide kullanılan materyal, renk ve detaylarda sağlanır.

Örneğin II. Murad külliyesinde cami, imaret ve hamamdan daha üst kotta yer alır. Yıldırım Beyazıt külliyesinde de cami, bütün külliye birimlerinde daha yüksektedir.

Yeşil külliye de ise istisnai bir durum gözlenir. Türbe en üst kotta bulunur. Ancak bu düzenleme caminin üstünlüğünü etkilemez, çünkü cami büyük kütlesi ve sahip olduğu iki kubbesi ile anıtsallığını korur. Aynı zamanda türbe sokağa uzak konumlanırken cami daha yakındır. Bu da türbenin sahip olduğu yükseklik etkisini kırar.

b. Geometrik Külliye Tasarımı

Bu tasarım dilinin karakteristiği; merkezilik, ritim, hizalama gibi geometrik dilin külliye kompozisyonunda net bir şekilde okunmasıdır. Erken dönem külliye tasarımlarında çok fazla rastlanmayan bu tasarım anlayışı, **Yeşil ve II. Murat Külliyelerinde**, medrese ile cami arasında olan basit hizalamalar şeklinde gözlemlenebilir (Çizelge 5.18).

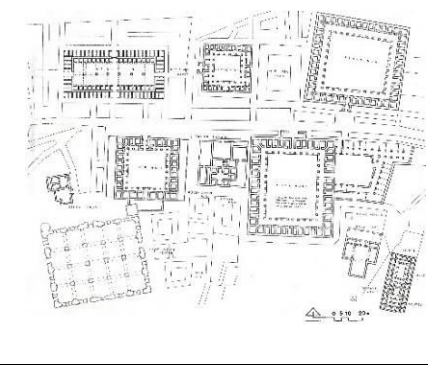
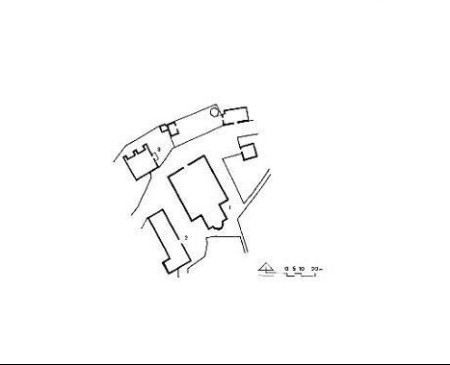
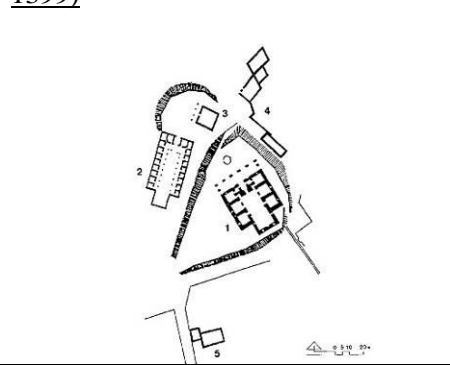
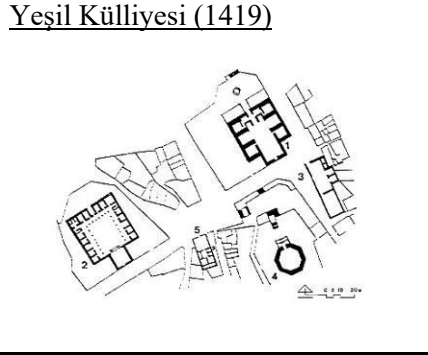
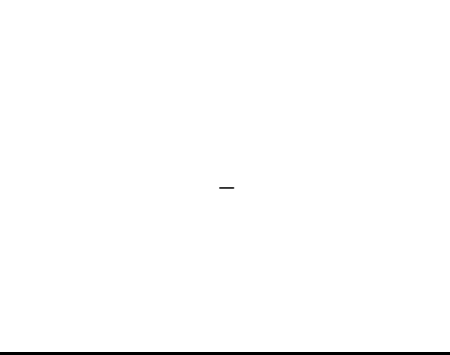
Bütün külliye komplekslerinde en önemli birim camidir. Geometrik külliyelerde cami, etrafında diğer birimlerin planlandığı merkezi bir lokasyona sahiptir. Eğitim birimleri genellikle camiye yakın konumlanırken diğer ticari fonksiyonlar külliye merkezinin uzak konumlanır. Yeşil ve II. Murat Külliyelerinde, medrese ile cami birbirine göre basitçe hizalanmıştır aralarında oranları cami ve medreseyle uyumlu bir açık alan bırakılmıştır ancak bu birimler arasında işlevsel bir ilişki kurulmamıştır.

Geometrik Külliye Tasarım anlayışı, Erken Dönem Osmanlı külliyelerinde en basit şekliyle oluşmaya başlamıştır. Zamanla, mevcut külliye tasarım ilkeleri geliştirilmiş, külliyeler anıtsallığını kaybetmeden daha ifadeli, geometrik ve insan ölçeğine getirilmiştir. Bu tasarım ilkeleri; külliye, ziyaretçiler için daha ilgi çekici yerler haline getirmiştir. İbadet amaçlı gelenler için ibadete hazırlayıcı mekanlar ve inziva alanları oluşturulmuştur.

Çizelge 5.17. 14.yy- 17.yy. Arası Osmanlı Külliyesi Sınıflandırması göre Bursa'daki Erken Dönem Sultan Külliyesi (Hakky' nin (1992) tezinden yararlanılarak oluşturulmuştur)

BURSA'DAKİ ERKEN DÖNEM SULTAN KÜLLİYELERİ		
1	Külliye ve Çevresi Arasındaki İlişki	
	a.	Külliye çevresi ile iç içe
	b.	Külliye çevresinden ayrı fakat izole değil
	c.	Külliye kısmi olarak çevresinden izole
	d.	Külliye tamamen çevresinden izole
		-
2	Külliye Yerleşim Formu Oluşturulurken Kullanılan Tasarım Dili:	
	a.	Bölgeye Özgü Tasarım
		Orhan K. , Hüdavendigâr K. , Yıldırım Bayezid K. , Yeşil K. , II.Murad K.
	b.	Geometrik Tasarım
		Yeşil ve II. Murad K. (En basit hali ile görülmekte)

Çizelge 5.18. Bursa sultan külliyelerinin kentsel dokuda mekânsal etkilerinin analizi

	1. Külliye Çevresi ile İç İç	2. Külliye Çevresinden Ayrı Fakat İzole Değil	3. Külliye Kısmi Olarak Çevresinden İzole	4. Külliye Tamamen İzole
BÖLGEYE ÖZGÜ KÜLLİYE TASARIMI	<p><u>Orhan Gazi Külliyesi (1339- 1340)</u></p> 	<p><u>I. Murad Külliyesi (1363- 1366)</u></p> 	<p><u>Yıldırım Bayezid Külliyesi (1390-1399)</u></p> 	-
GEOMETRİK KÜLLİYE TASARIMI (İLKEL ŞEKLİ)	<p><u>Yeşil Külliyesi (1419)</u></p> 	-	<p><u>II. Murad Külliyesi (1424- 1426)</u></p> 	-

5.4. Sultan Külliyelerinin Kentin Gelişimine Katkısı

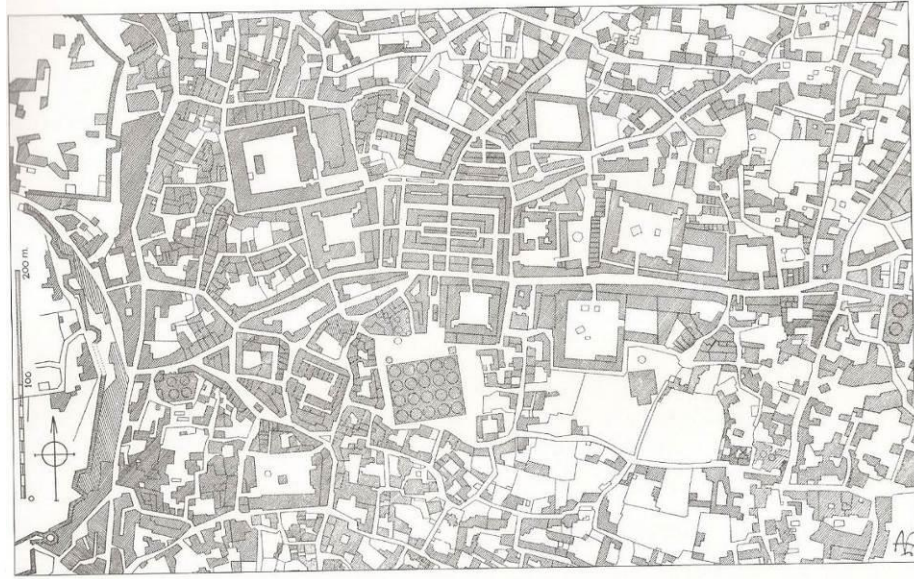
Anadolu Türk şehri hem toplum yapısı hem de fiziksel görünüşü ile özgünleşmiştir. Şehrin en büyük birimi mahallelerdir. Şehir dini yapıların çevresinde rastgele gelişmiş mahallelerin yayılımından ibarettir. Bu dini yapılar Osmanlı şehirlerinde mescid veya cami olmaktadır. Eğer bir yerleşim alanında yeni mahalle kurulması kesinleştirilmek isteniyorsa, dini yapının yanında medrese, han, hamam vb. gibi farklı işlevli yapılar da eklenerek bir külliye inşası sağlanmıştır (Tokay 1995).

Bursa şehri fethedilip, başkent yapıldıktan sonra kente sultan ile birlikte askeri ve mülki erkan, ulema ve aileleri ve İç Anadolu'dan gelen kalabalık Türk aileleri yerleşmiştir. Osmanlılarda yeni alınan şehirlere yerleşmeleri kolaylaştırmak için, mahallelerin oluşumunda etkili olan cami, medrese, imaret, han, hamam gibi yapılardan oluşan külliyeler inşa etme geleneği gelişmiştir. Bu tesisler sayesinde kalabalık bir hizmet kitlesini kendine çeken yerler hızlıca Türkleşmiş ve İslamlaşmıştır (Hızlı 2008).

Bursa içinde aynı durumun geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Bizans döneminde Hisar'dan ibaret küçük bir yerleşim olan Bursa, fetih sonrasında özellikle Sultan külliyelerinin etkisiyle gelişmiş bir Osmanlı kenti görünümüne kavuşmuştur. Çünkü külliyeler çevresinde mahalleler oluşmuş, genişleyen mahallelerde zamanla ihtiyaca göre küçük ölçekli diğer külliyeler kurulmuştur (Hızlı 2008).

Osmanlı Döneminde külliyeler ile birlikte yaptırılan çarşı, bedesten, pazarlar ya da külliyelerin bu çarşılar içerisinde yer alması, şehirlerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır (Tokay 1995).

Bursa örneği üzerinden gidilecek olursa; Orhan Gazi külliyesi ve bedesteni (Emir Han), şehrin ticaret merkezinin çekirdeğini oluşturmuştur. Yıldırım Bayezıd döneminde bu yapıların yanına eklenen bedesten ile ticaret merkezi gelişmiştir. II. Bayezıd döneminde ise Orhan Cami ile hamamı arasında Kozahan yapılmıştır. Böylece 14.yy.'da Bursa, Anadolu'nun en önemli ticaret merkezi haline gelmiştir (Tokay 1995) (Şekil 5.7).



Şekil 5.7. 1862 planına göre çarşı ve merkez mahalleleri (Gabriel 1958).

Özcan'ın da çalışmalarında belirttiği “Kapalı Kent Modeli” bu modelden “Açık Kent Model” ine evrimleşme ve “Çok Odaklı Gelişme Modeli”, Bursa’da Hisar dışında başlayan yerleşim için fikir yürütülmesine yardımcı olabilir (Yenal 2012).

Tekeli (2007) bu dönemde kentin gelişiminde 21 küçük – büyük imaret sitesinin yapımının etkili olduğunu vurgulamıştır. Yenen (1988) ise yaptığı araştırmalar sonucu Bursa’da konut alanlarının konumunu, büyüklüğünü ve kent makroformuna etkisini incelemiştir. Osmanlı kuruluş döneminde mahallelerin, çoğunun imaret sitelerinin yanında kurulduğunu eğer yakın çevrede imaret (külliye) yoksa kendi mescit, mekteplerini oluşturduklarını ama zamanla yine han, hamam gibi yapı tipolojilerinin olduğu imaretlerle bütünleştiğinden bahsetmiştir. Yenen (1988), sultan külliyelerinin oluşturduğu mahallelerin bilgisini şöyle vermiştir;

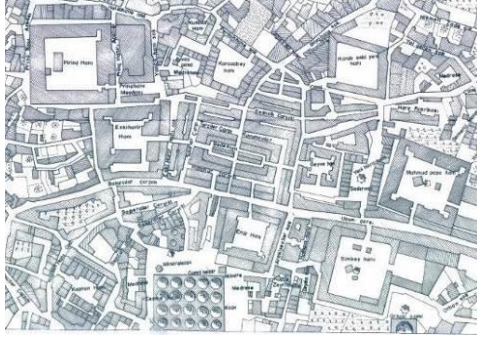
- ✓ “Orhan Gazi İmareti; ticaret merkezinin doğmasına
- ✓ Hüdavendigâr İmareti Sitesi; kaplıca yerleşmesinin gelişimine yol açmış
- ✓ Yıldırım Beyazıt İmareti; Yıldırım Sırtı’nın
- ✓ Yeşil İmareti Sitesi; Yeşil Sırtı’nın
- ✓ Murat II İmareti Sitesi; Muradiye Sırtı’nın gelişmesini sağlamıştır.”(Yenen, 1988)

Yenen (1988), İstanbul başkent olduktan sonra padişahların Bursa’da imaret sitelerinin kurmadığı ancak diğer devlet adamlarının ve varlıklı kişilerin kurduğu vakfiyeler (imaret siteleri) olduğundan bahseder. Bunlar şöyledir;

- ✓ “*Omur Bey İmaret Sitesi ile Omur Bey Serti kurulmuş, kent Yeşil’in güneyinde gelişmiş*
- ✓ *Reyhan İmaret Sitesi; Reyhan Mahallesi’nin çekirdeğini oluşturmuş*
- ✓ *Hamza Bey İmaret Sitesi ile Hamzabey Mahallesi kurulmuş, Muradiye seriti gelişmiş*
- ✓ *Kiremitçi İmaret Sitesi ile Kiremitçi Serti kurulmuş, kent merkezin kuzeyinde gelişmiş;*
- ✓ *İnebey İmaret Sitesi ile Tahtakale Serti büyümüş,*
- ✓ *Üftade İmaret Sitesi ile Hisar’ın güneyindeki yerleşim alanına hizmet götürülmüştür.” (Yenen 1988).*

Tanyeli (1986) ve Yenen’in (1988) belirttiği gibi külliyeler (imaret siteleri) Bursa kenti makroformunun gelişiminde önemli rol almışlardır. 13.yy’ın sonlarında Hisar ve yakın çevresinden oluşan yerleşim, 15.yy’ın başlarında Hisar’ın doğu ve batı çevrelerine doğru yayılma alanı bulmuştur.

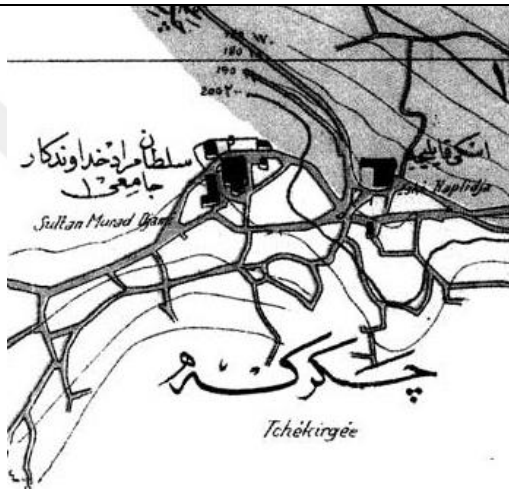
Mikro ölçekte külliyelerin kentin dokusuna etkisi irdelenecek olunursa; Şekil 5.8 ve Şekil 5.9’da görüldüğü gibi 19.yy’dan bu yana en fazla yoğunluk artışı Yıldırım Bayezid külliyesi ve yakın çevresinde oluşmuştur. Ayrıca buluşma alanları olarak da ifade edilebilecek ilk olarak külliyeinin odak yapısı olan cami yapıları çevresi, ikincil olarak da medrese yapıları çevresi; 19.yy vaziyet planlarında daha geniş bir açık alana sahip iken, günümüze yaklaştıkça bu alanlar sıkışmış ve azalmıştır.



Orhan Gazi K., Suphi Bey Haritası 1862



Orhan Gazi K., Google Earth 2016



Hüdavendigâr K., Kesfiyat ve İnşaat-ı Türk 1921-1922



Hüdavendigâr K., Google Earth 2016

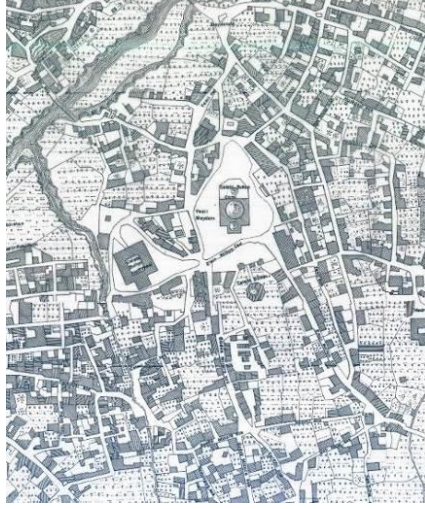


Yıldırım Bayezid K., Suphi Bey H. -1862



Yıldırım Bayezid K., Google Earth 2016

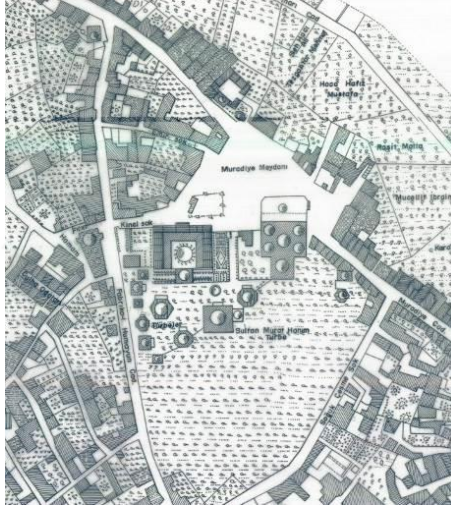
Şekil 5.8. Bursa sultan külliyesi ve yakın çevresi eski- yeni doku karşılaştırması



Yeşil Külliyesi, Suphi Bey Haritası -1862



Yeşil Külliyesi, Google Earth 2016



Muradiye Külliyesi, Suphi Bey Haritası -
1862



Muradiye Külliyesi, Google Earth 2016

Şekil 5.9. Bursa sultan külliyesi ve yakın çevresi eski- yeni doku karşılaştırması devamı

Çizelge 5.19. Bursa sultan külliyesi kapladıkları alan

KÜLLİYE İSMİ	YAPIM YILI	KAPLADIĞI ALAN
Orhan Gazi Külliyesi	1339- 1340	26.000 m ²
Murad Hüdavendigâr (Sultan I. Murad) Külliyesi	1363- 1366	9.000 m ²
Yıldırım Bayezid Külliyesi	1390- 1399	32.300 m ²
Yeşil Külliyesi	1419	25.000 m ²
Muradiye (Sultan II. Murad) Külliyesi	1424- 1426	23.100 m ²

Yıldırım Bayezid Külliyesi sahip olduğu geniş programıyla, sultan külliyesi içerisinde en büyük alanı kaplamaktadır (Çizelge 5.19). Çeşitli görüşlere göre Yıldırım Bayezid Külliyesi, yerleşimlerin gelişimini hisarın doğu yönünde etkilemiştir. Ancak Suphi Bey haritası incelendiğinde; 19 yy.'a kadar külliye'nin yakın çevresinde irili ufaklı az sayıda yapı olmakla birlikte çoğunlukla, bağ, bahçe, bostanların yer aldığı kırsal bir yaşantı sürdürülmektedir. Bir diğer ihtimal ise; külliye'nin doğuya giden kervan yolları üzerinde yer seçimi yapılarak, 14.yy.ikinci yarısında kentteki ticari hareketliliğe katkı sağlamak için inşa edilmiş olması olasıdır.

Murad Hüdavendigâr Külliyesi ise; en küçük alan üzerine oturan külliye yerleşimidir (Çizelge 5.19). Bu durumu etkileyen en önemli faktörlerden biri medrese yapısının caminin üst katında planlanmış olması, bir diğeri hamam yapısının ilk planlandığında medrese öğrencilerinin kullanımına yönelik yapılarak küçük boyutlu inşa edilmesi ve son olarak yapıların birbirine oldukça yakın konumlanmasıdır.

Sultan Külliyelerinin İçerisinde Yer Alan Zaviyelerin Kentsel Gelişimdeki Yeri

Savaşçı dervişler, şeyhler ya da sultanlar ve emirler tarafından zaviyeler kurulmuştur. Zaviyeler ilk yapıldıkları zaman ribatların görevini üstlenmişlerdir. Yeni kentlere, bölgelere akınlar devam ederken, zaviyeler yolculara yiyecek ve yatacak yer imkanı sağlamıştır (Kuban 2007a).

İslam dünyasında kurulduktan sonra farklı isim ve işlevlerle anılan zaviyeler; sadece tasavvufi müessese olmakla kalmamış, sosyal ve iktisadi hayata da hizmet etmiştir. İslam coğrafyasında yaygın olarak inşa edilmiş olan zaviyeler büyüklük, küçüklük ve konumlarına göre farklı isimler almıştır. Zaviye dışında en çok kullanılan adlandırmalar; ‘‘ribat’’, ‘‘hangah’’ veya ‘‘hanikah’’, ‘‘buk’a’’, ‘‘savmaa’’, ‘‘düveyre’’, ‘‘medrese’’dir. 14.- 15. yy’lardan itibaren ise ‘‘zaviye’’ kelimesi ile birlikte en çok ‘‘imaret’’, ‘‘tekke-tekye’’, ‘‘dergah’’ ve ‘‘asitare’’ terimlerine rastlanır. ‘‘Ribat’’ ise sınır boylarında kurulmuş, gaza ve gazilerin konakladığı yapılara denirken, tasavvufi niteliğe bürünüp, zaviyeye dönüşmüştür. Ribatlar sonraki süreçte yalnızca kervansaray olarak kullanılmıştır (Öcalan 2011).

Osmanlı devletinin genişlemesinde büyük önem sahip olan zaviyelerin işlevlerini anlayabilmek için; ahilik ve padişahların ahiliği hakkında bilgiler vermek gerekir. Ahiliğin kurucusu Ahi Evren’dir (1172-1262). Ahi Evren esnaf ve sanatkarları bir araya getirmiştir. Sanat ve ticaret ahlakını, üretici ve tüketici çıkarlarını güven altına almak istemiş, politik ve ekonomik çalkantılardan iş sahibi kimselerin daha az zarar görmesine katkı sağlamıştır (Şeker 2011).

İbn Batuta’ya göre ‘‘ahi’’ ünvanı, Anadolu’da evlenmemiş, sanat ve meslek sahibi iyi ahlaklı gençlerden seçilen ve kendisine reislik payesi verilen önder bir kişiye verilir. İbn Batuta bu önder kişinin yönettiği topluluğun temsil ettiği harekete de ‘‘fütüvvet’’ dendiğini belirtmiştir. Bu yüzden ahilerin kaldığı yapılara; ‘‘Zaviye’’, ‘‘Çok İşlevli’’ gibi adlandırmaların yanında ‘‘Fütüvvet’’ yapılar da denmektedir (Şeker 2001).

Ahi zaviyelerinde iki sınıf insan bulunmaktadır. Bunlardan birincisi buraya misafir olarak gelip kalan insanlardan oluşur, ikinci grup ise bu zaviyelerin kalıcı olan mensuplarıdır. Zaviyenin mensuplarının hepsi iş sahibi olduğu için gündüz geçimlerini sağlamak için çalışırlar, ikindiden sonra elde ettikleri kazancı reislerine vererek, zaviyenin günlük ihtiyaçlarını karşılanmasına katkıda bulunurlar. Zaviyenin mensupları, dışarıdan gelenleri konuk eder ve onlara ziyafet çeker. Zaviye'ye hiç kimse gelmese de yine yemek için toplanırlar. Yemeklerden sonra Kur'an okurlar ve hep birlikte sema ve raksa kalkarlar. İbn Batuta zaviyede ibadet ve zikrin yanında eğlenmenin yeri olduğunu belirtmiştir. İbn Batuta ahilerin iyi ahlaklı insanlardan oluştuğunu vurgulamıştır. Batuta ahilerin kötülükleri ortadan kaldırmayı, toplumda huzur ve güvenliği sağlamayı amaçladıklarına dikkat çekmiştir. Bir bölgede eğer idari otorite boşluğu varsa, ahilerin mahalli otoriteyi temsil ettiklerini ve topluma örnek insan olduklarını da eklemiştir (Şeker 2001).

Orhan Gazi'nin kayınpederi zengin ve geniş çevreli bir Ahi şeyhi olarak bilinen Edebalı'dır. Orhan Gazi de ahilik ünvanı olan "ihtiyaru'd-din ünvanını kullanan, şed kuşanan ve kuşatan bir ahi idi. Orhan Gazi'nin vezirleri Alaaddin Paşa (ö.1362-1389) ile Çandarlı Kara Halil (ö.1387) de ahi idirler. I. Murad da hem şed kuşanmış, hem de döneminde teşkilatın başında olan bir ahi idi. Fatih Sultan Mehmet'e kadar olan Osmanlı Sultanları ile vezirlerinin bir çoğu ahilerin ileri gelenlerinden olmuş veya ahilikle ilgilenmişlerdir (Şeker 2011).

İlk Osman beyleri yeni yurt açmak, onu imar ve iskan etmek, korumak, nüfusu artırmak ve İslamı yaymak için çeşitli sınıf ve meslek gruplarından oluşan Ahilerden destek almıştır. Osmanlılar'ın Anadolu'da ve Balkanlar'da genişlemesine katkı sağlayan bu gruplar, ayrıca misyonerlik faaliyetlerini de sürdürmüşlerdir. Osmanlı devleti de Ahilerin nüfuslarından yararlanmak için zengin vakıflara dayalı zaviyeler açmışlardır (Acar 2007).

Çizelge 5.20. Belgelere göre Bursa’da yer alan sultan camileri analizleri (Emir 1992, s.270- 272’de yer alan Tablo - 2.2.den faydalanılarak oluşturulmuştur)

BELGELERE GÖRE BURSA’DA YER ALAN YAPI ANALİZLERİ				
YAPILAR	VAKFİYE	KİTABE (İNŞA)	KİTABE (ONARIM)	SİCİL
Orhan Cami	İmaret - 1339-40	Zaviye-1360 (1491 Sureti)	İmaret-1417	Cami - 1576
Hüdavendigâr Cami	İmaret- 1362-1385	Zaviye-1385 (1400 Sureti)	Cami-1904	
Yıldırım Beyazıd Cami		Zaviye-1400		Cami-1575
Yeşil Cami	İmaret- 1415-19			
Muradiye Cami	İmaret-1426	Zaviye-1430		Cami-1590

Kuban (2007) Anadolu- Türk kentlerinin kuruluş ve gelişmesinde, halkın dini inançlarının temsilcisi olan tarikatların rolünün büyük olduğunu savunmuştur. Dolayısıyla Kuban (2007) ahi zaviyelerinden sonra oluşan tekke ve zaviyelerin; ilk Osmanlı sultanları tarafından dervişler, babalar için yapıldığını belirtmiştir.

Kuban , Osmanlı toplum yaşamında **zaviye** olarak kurulan, bey ve sultanların ise başka işlevlerle donatarak **imaret** dedikleri bu yapıların, sultan- tarikat ilişkisinin toplum içindeki rolünün gücünü kanıtladığını belirtmiştir. Ayrıca Kuban, yapıların işlevlerinin , toplantı ya da merasim ve özel bir kullanım olmak üzere iki türde olduğunu şu şekilde açıklamıştır; *“Tarikat yaşamı ile ilgili bilgilerimiz büyük hacimlerin tarikat üyelerinin toplantı, ayin, ibadet törenleri için kullanıldığını ve zaviyelerin gezginlere, dervişlere, ayende ve revendeye hizmet verdiğini gösterir.”*(Kuban 2007b).

14.yy başı -16.yy ortalarına dek görülen bu yapı türlerine “Zaviyeli” (Eyice-1962), “Yan mekânlı” (Aslanapa- 164), “Kanadlı” (Ayverdi-1966), “Çapraz mihverli” (Kuran- 1964), “Eyvanlı” (Kuran- 2007), “Çok İşlevli” (Kuban- 1973), “Fütüvvet”

(Işık Doğan- 1977), İmaret- Zaviye (Kuban- 2007) gibi tanımlamalar yapılmıştır (Yenal 2012).

Bu yapıların genel kabul gören işlevleri; mescid, imaret, zaviye, tabhane vb.dir (Yenal 2012). Emir (1992) bu yapıları “Çok İşlevli Yapılar” olarak tanımlamış ve bu yapılar üzerinden bir takım değerlendirmeler yapmıştır;

- “**Yapı ölçeğinde ana işlev** ikamettir. İbadet, doğal olarak ikametten bağımsız bir işlevdir; ancak bu zaviyelerin özellikle uç ve iç yerleşmelerde kent merkezinden uzak, iskan edilmemiş bölgelerde inşa edilmiş olmaları, ibadet ihtiyacının yerinde, yapı içinde giderilmesini gerektirmiştir. Bu bakımdan ibadetin ikincil bir işlev olarak değerlendirilmesi uygun olur” (Emir 1992).
- “**Yerleşme ölçeğinde ise**, kolonizatör dervişler tarafından kırsal alanlarda kurulan zaviyelerin köysel bir yerleşmeye çekirdek oluşları gibi, kent çevresinde iskan edilmemiş bölgelerde- selatin örneklerin çoğunda hakim tepeler üzerinde- inşa edilen bu yapılar da zamanla kentsel bir yerleşme biriminin oluşumuna yol açmışlardır. Yerleşme analizleri, uç ve iç yerleşmelerde bu kentsel gelişmenin/ büyümenin adeta kademeli bir nazım plan çerçevesinde öngörüldüğünü gösteriyor”(Emir 1992).
- “Çok İşlevli Yapıların evrim sürecinde değerlendirilmesi gereken önemli bir diğer olgu da, 16.yüzyılda izlenen ve bazı zaviyelerin kapsamlı onarımlara/ yapısal değişikliklere yol açan camiye dönüşümüdür”.Çizelge 5.20’ de görüldüğü üzere seçilen beş yapının, çoğunun kitabesinde imaret oldukları , vakfiyelerinde zaviye olarak belirttikleri ve 16 yy.’a gelindiğinde ise camiye dönüşümleri anlaşılmaktadır.

Özetle, Osmanlı’nın kuruluş ve gelişme dönemlerinde İlk Osmanlı beyleri yeni yurt açmak, onu imar ve iskan etmek, nüfusu artırmak ve İslamı yaymak amaçlı farklı

meslek gruplarının oluşturduğu Ahilik Teşkilatı (Ahi Tarikatı)'dan destek almıştır. Orhan Gazi ile başlayan bu yapı tipolojisine diğer padişahların külliyelerinde de rastlamaktayız. Bu yapılar, toplumun her kesiminden olan insana toplanma, barınma, yeme- içme, ibadet işlevleri ile kapılarını açmıştır. Bu türe giren yapılar; yeterince topraklarını genişletmiş ve gücünü ispat etmiş Osmanlının 15.yy sonu 16yy. başı dönemlerinde, diğer işlevlerinden arındırılarak camiye dönüştürülmüştür.



6. SONUÇ

Tezde, Bursa’da yer alan Erken Osmanlı Dönemi Sultan Külliyesi ele alınmıştır. Şu ana kadar yapılan araştırmaların çoğunda, külliye hakkında mimarilerine yönelik genel anlatımlara rastlanmıştır. Ancak Bursa’da yer alan bu anıtsal eserler, kent için farklı anlamlar da taşımaktadır.

Bursa’da bulunan Erken Osmanlı Dönemi Külliyesi; Bizans Devleti, Osmanlı öncesi Selçuklu Devleti ve diğer Müslüman Devletlerin mimari tarzından etkilenerek, kendi üslubunu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla araştırma, külliyelerin kökenini ortaya koyarken, kentlerin yapısına da değinmiştir. Bir İslam kenti olarak da nitelendirebileceğimiz Osman kentlerinde, kentlerin mekânsal yapısını; iç kale- kale, konut alanları, kale altı bölgesi, çıkmaz sokaklardan oluşan düzen ve ticaret merkezleri oluşturmaktadır. Külliye bu kent yapısına entegre edilmiş sosyal merkezler işlevini görmektedir.

Çalışmanın odağı olan Sultan külliyesi kent yapısına dahil olurken; ilk etapta belirli bir amaca hizmet etme maksadıyla inşa edilmiş ve bu amaçlar doğrultusunda yer seçimi, işlev çeşitliliği, mimari biçimlenişleri belirlenmiştir. Külliye kuruluşunda etkili olan bütün bu faktörler; külliyelerin yakın çevresinde ve kentin bütününde yeni mekânsal oluşumlara ön ayak olmuş ve kentsel dokuda birtakım sonuçlar doğurmuştur. Karşılaştırmalar bölümünde, külliyelerin kuruluşunda ve kuruluş sonrası kentte yarattığı etkiler bağlamında değerlendirilirken; ‘Yer Seçimi Kriterleri’, ‘Ayırt Edici Mimari Özellikleri’, ‘Kentsel Dokuda Mekânsal Etkilerinin Analizi’, ‘Sultan Külliyesinin Kentin Gelişimine Katkısı başlıkları ile dört farklı boyutu ön plana çıkmıştır.

Yer Seçimi Kriterleri başlığı altında külliye; topografya kullanımı, suya yakınlık, kentin işlevsel bölgelerine yakınlık ve diğer külliye ile ilişkisi bağlamında irdelenmiştir. Bursa’daki Erken Osmanlı Dönemi Sultan Külliyesinin, Orhan Gazi Külliyesi hariç hepsinde kentin silüetine hakim noktalarda, yüksek tepelerde inşa edildiği gözlenmektedir. Araştırmacılar; bu tercihin sebebini, caminin üst kotta

konumlanışının manevi olarak ibadet için hazırlayıcı olması, camiye daha yüksek ve anıtsal gösterme kaygısı, devletin ileri gelenleri için bu yapıların prestij yapısı haline gelmesi dolayısıyla sembolik olarak sultanların gücünü sembolize etmesi gibi faktörlere bağlamıştır.

Su ögesi, külliyelerin merkez haline gelmesi için önemli bir role sahiptir. Böylece külliyelerde kullanılan su; çeşme, hamam, imaret, konaklama gibi yapılar aracılığıyla halkın temel ihtiyaçlarına cevap vermiştir. Sultanlar külliyelerini inşa ettirirken Bursa'nın verimli su kaynaklarından da faydalanmayı göz ardı etmemişler ve birçoğunda suya yakınlık esas alınarak yer seçimi yapılmıştır. Bunlar arasında Orhan Gazi külliyesi Gökdere'nin yakınında, Hüdavendigar Külliyesi sıcak su kaynaklarının olduğu bölgede kurulmuş, Yeşil Külliyesi, Gökdere'nin iki kolu arasında, Muradiye Külliyesi ise Cilimboz deresinin karşısında konumlandırılmıştır.

Bursa'da bulunan her bir sultan külliyesi, kentin farklı noktalarında, farklı işlevsel amaçlarla kurulmuştur. Orhan Gazi külliyesi için yer seçimi yapılırken, ticaret yolları üzerinde bulunan ıssız bir alan seçilmiş böylece bir yandan yeni bir ticaret merkezinin oluşumuna ön ayak olma ve kentin ekonomik hayatının canlandırılması amaçlanmış, bir yandan da yeni yerleşimlerin Hisar dışına çekilmesi sağlanmıştır. Askeri faaliyetlerin devamlılığı açısından, Hisara yakınlık da kriter olarak alınmıştır. Hüdavendigar Külliyesi de işlevsel olarak, doğal su kaynaklarının yoğun olarak bulunduğu alana inşa edilmiş, böylece değerli bir arazide sultanın tesisinin inşası ile sultanın gücü sembolik olarak halka hissettirilmiştir. Yıldırım Bayezid Külliyesi; doğudan ve kuzeyden gelen gezginler ve tüccarlar için bir durak noktası görevi üstlenmiştir. Yeşil Külliyesi; Yıldırım Bayezid Külliyesi ile birlikte kentin doğu kanadını tanımlayarak, dağ eteğindeki kentsel gelişimi tetiklemiştir. II. Murad Külliyesi ise kentin batı kesimindeki yerleşimlerin odağı olmuştur. Bursa'da inşa edilen her bir külliye birbirlerine belirli mesafelerde inşa edilmiştir. **Orhan Gazi (1339-1340) külliyesi**, Hisarın kuzey doğusunda, **I. Murat (1391) külliyesi** ile **II. Murat (1426) külliyesi** kalenin batı kesiminde, **Yıldırım Beyazıt (1395)** ve **Yeşil (1420) külliyesi** kalenin doğu kesiminde, etraflarında bulunan yerleşimlerin ve ticaret alanlarının homojen bir şekilde

faaydalanabilmesi için birbirlerinin hizmet alanlarına girmeyecek Şekilde konumlandırılmıştır.

Karşılaştırmalar bölümünün, ‘**Ayırt Edici Mimari zellikleri**’ başlığı altında; mimari özelliklerin birçok yönüyle ele alınabileceği de göz önünde tutularak, araştırmanın sınırlarını zorlamaması ve çalışmanın özüne daha rahat odaklanabilmesi için, her bir kllyenin sahip olduğu farklı yapı tipolojileri; plan kurgusu, mekânsal çeşitlilik ve biçimsel farklılaşma gibi kriterler üzerinde durularak analiz edilmiştir. Bu kriterler bağlamında aynı yapı türleri arasında benzer ve farklı yönler ortaya çıkarılmıştır.

Sırası ile ‘**Camiler**’ alt başlığında; yapıların plan tipolojileri ve geçirdiği dönüŐümler incelenmiştir. Bursa’daki Sultan kllyelerinde yer alan camilerin hepsi ters T plan kurgusuna sahiptir. Bu plan kurgusunun gerektirdiği mekânsal çeşitlilik az bir farkla kllyeler arasında benzeşmektedir. Hepsinde eyvan önemli bir mimari öğe olup, ‘Mihrab’, ‘Giriş’ ve ‘Yan’ eyvanlar bulunmaktadır. Camilerin hepsinde iki eksenin keŐiŐiminde bir orta mekan yer alır ve üzeri kubbeyle örtülüdür. İlk kurulduklarında bu yapıların vakfiyelerinde imaret, zaviye gibi adlandırmalar yer alırken, yapılan bazı deĐiŐiklikler sonucu (orta mekanda bulunan Şadırvanın kaldırılıp ibadet hacmine katılması, yapıya minare eklenmesi gibi.) 16.yy’da camiye dönüşümleri gerçekleşmiştir. Bu yapıların, imaret, zaviye gibi adlandırmalara sahip olmalarının nedeni; gezginlere, derviflere, gelip, giden misafirlere konaklama, yeme- içme gibi hizmetler vermenin yanısıra Ahi tarikatlarının toplantı ve ibadet amaçlı kullanımlarına yönelik olmasına bağlanmıştır. Örneğin Hüdavendigar, Yıldırım ve Yeşil Camilerinde yan kanatlarda yer alan odaların güney duvarlarında ocakların yer alması ve duvarların yüzeylerinde dolap olarak kullanılan alçı cidarların bulunmasından ötürü, barınma/ konaklama amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir. Camilerin büyüklüğü ve sahip oldukları oda sayılarına göre de yan kanatların kapladığı hacimler değişmektedir. Örneğin bu hacimler en fazla Hüdavendigar Cami’nde görülürken, Yıldırım ve Yeşil Cami’nde hemen hemen aynı büyüklüklerde, Muradiye ve Orhan Camileri’nde ise daha azdır. Camiler arasında en kk alanı kaplayan Orhan Cami; türünün ilk rneği olarak yapılmış olup, o dönemde Hisar içerisinde sultana atfedilen ikinci bir caminin varlığı nedeniyle, camiye gereken

önem verilmemiş hem malzeme kullanımı hem de işçilik anlamında diğer cami yapılarının gerisinde kalmıştır.

‘Medreseler ve Darüşşifalar’ alt başlığında; bu yapıların plan tipolojisi incelenmiştir. Bursa’da Erken Osmanlı döneminde yapılmış sultan külliyesi içerisinde yer alan medreselerde, genel olarak hücrelerin avlunun etrafına sıralandığı, U plan şemalı, açık avlulu plan tipi görülmektedir. Medreseler arasında Yalnızca Hüdavendigâr medresesinin dersane mekanı ve avlusu bulunmamaktadır. Araştırmacıların bazıları, dersane işlevinin cami içerisinde çözülmüş olabileceğini düşünmektedir. Külliye içerisinde sultanların yaptırmış olduğu medreseler arasında en büyük alana oturan Yeşil Medresesi’ dir. Eğer dönemde planlandığı gibi ikinci katı da tamamlanmış olsaydı, en fazla öğrenci hücrelerine sahip medrese niteliği kazanacaktı. Medreselerde görülen dersane mekanı eyvan şeklinde iken, benzer plan tipolojisine sahip Yıldırım Darüşşifası’nda bu mekan kapalı hale gelmiş ve yemekhane alanı olarak değerlendirilmiştir.

‘Hamamlar’ alt başlığında; Erken Osmanlı döneminde yapılan hamamların sahip oldukları tasarım anlayışından bahsedilmiş ve plan tipolojilerine göre sınıflandırmaları yapılmıştır. Hamamlar çeşitli amaçlara hizmet etmiştir. Bunlardan ilki buldukları hayır tesisi içerisinde, gelir kaynağı olarak vakfedilmeleri, ikincisi ait oldukları külliye içerisinde cami cemaatine hizmet etmesidir. Bursa’daki sultan külliyesi içerisindeki hamamlar arasında, yalnızca Hüdavendigâr Külliyesi’ne ait olan Gir Çık hamamı, medrese öğrencilerinin yanısıra dışarıdan gelen herkesin bedava yıkanabilecekleri bir hamamdır. Gir Çık hamamı, sultanların külliye içerisinde yaptırmış olduğu hamamlar arasında en küçük boyutlu olanıdır. Bunun nedeni olarak hamamın yapıldığı dönemde,*I yakın çevresinde diğer hamamların varlığı ve hatta insanların kendi konutları içerisinde bile termal sularla banyo yapabildikleri düşünülmektedir. Hamamlar arasında çifte hamam olma özelliğine sahip Orhan Gazi hamamı, o dönemde çarşı cemaatine de hizmet edeceği düşünülerek en büyük boyutlu hamam olarak tasarlanmıştır. Hamamların hepsinde soyunmalık mekanı kare planlı olup, hamamın

sahip olduğu diğer hacimlerden büyüktür. Aynı zamanda bu mekan, kullanılan malzeme kalitesi ve işçilik bakımından da diğer mekanlara oranla daha özenli yapılmıştır.

‘İmaret Yapıları’ alt başlığında; imaretlerin sahip oldukları tasarım anlayışından bahsedilmiş ve plan tipolojilerine göre sınıflandırmaları yapılmıştır. Bursa sultan külliyelerinin hepsinde ilk yapıldıkları dönemlerde imaret yapısının var olduğu bilinmektedir. Ancak günümüze ulaşabilenler; Hüdavendigar İmaret, Yeşil İmaret ve Muradiye İmaret’ dir. Bunun nedeni; imaretlerin yapım sisteminde kullanılan malzemelerin, külliye içerisindeki diğer yapılara oranla daha ekonomik seçilmesi ve yapıların deprem, yangın gibi yıkıcı afetler karşısında dayanıklı olamamasına bağlanabilir. Bursa’da yer alan sultan imaretleri genellikle; mutfak, fırın, mekel (yemekhane) ve kiler bölümlerinden oluşan yapılardır. Yeşil ve Muradiye İmaret avlusuz imaretler sınıfına girmekte olup, yakın tarihlerde inşa edilmeleri sebebiyle dikdörtgene yaklaşan plan kurguları benzeşmektedir. Her ikisinde de fırınla mutfağın ortak bir alanda çözüldüğü ve bu hacmin yanında bir mekel (yemekhane) bölümünün yer aldığı gözlenmektedir. Sultanların yaptırmış olduğu imaretler arasında en büyük alana oturan Hüdavendigar İmaret; avlulu ve çokgen forma sahiptir. 1906 yılında yaptırılan onarımlar sonucu, özgünlüğünü büyük ölçüde yitirmiştir. Ancak erken dönem imaret yapılarının sahip olduğu mekânsal karakteristikler (kiler, kubbeli mutfak bölümü, kubbe saçaklarında kirpi saçaklar, fırının mutfak bölümü ile yan yana oluşu), bu yapıda da görülmektedir.

Bu bölümde imaret yapılarının Osmanlı döneminde bağımsız yapılar olarak tasarlanmasının çeşitli nedenleri olduğu hakkında bilgi verilmiştir. Pratik anlamda; kervansaray medrese gibi yapılardan ayrı tutularak gürültü, koku vb. faktörlerden uzak tutulması sembolik anlamda ise; halkın en temel ihtiyacının karşılanması ile yerleşimlerin gelişimine aracılık edilmesi, yolcu ve tüccarlara da açık olan bu yapıların ticaretin canlanmasına kaynaklık etmesi, medrese ve mektep öğrencilerinin günlük yemek ihtiyaçlarının karşılanması ile gelecekte devletin devletin ileri gelen kademelerinde yer alacak bu kişilerde minnet, sadakat duyguları ile birbirine bağlı grupların oluşturulması amaçlanmıştır.

‘**Türbeler**’ alt başlığında; plan tipolojilerine göre sınıflandırmaları yapılmış, Osmanlı İmparatorluğu döneminde gelişen türbe mimarisinin Anadolu Selçuklu döneminde inşa edilenlerden farkı ortaya konmuştur. Temel farklılık; Anadolu Selçuklu döneminde yaptırılan türbelerin bodrum katlarında mumyalama geleneği ile ilişkili olarak mezar odalarının bulunmasıdır. Üst katlarında ise Osmanlı türbeleriyle benzer olarak mezar/sanduka odası yer almaktadır. Bursa’da yer alan Çelebi Sultan Mehmet Türbesi bir istisna oluşturmuş, bodrum katında bir mezar odasına sahip olması ile diğer Osmanlı Sultanlarının türbelerinden ayrılmıştır.

Karşılaştırmalar kısmında; Bursa’da hisar içine defnedilen ilk Osmanlı Sultanlarından Osman Gazi ve Orhan Gazi’nin türbeleri değerlendirme kapsamına alınmamıştır. Bunun nedeni ise hem diğer sultan türbelerinde olduğu gibi, külliye içerisinde yaptırılmamış olmaları, hem de 1855 depreminde büyük ölçüde harap olup, yeniden inşa edilmelerinden ötürü, özgün durumlarına dair veri elde edilememiş olmasıdır.

Bursa’da külliye içerisinde bulunan sultan türbeleri; Yeşil Türbe hariç, Osmanlı sultanlarının kendi oğulları tarafından yaptırılmıştır. Yeşil Külliyesinde diğer külliyelerden farklı olarak, türbe yapısı tüm gösterişi ile üst kotta yer almaktadır ve türbe, caminin kible yönünde yerleştirilmiştir. Çelebi Sultan Mehmet külliyesini inşa ederken, hem kaybedilmiş bir savaşın, hem de Fetret Devrinin izlerini silbilmek için Osmanlı Devletinin gücünü yeniden gösterme ihtiyacı hissetmiştir. Bu duruma hizmet etmesi için; Tebrizli ustaların bilhassa cami ve türbe yapılarında çalıştırılması ile yapıların iç ve dış mekanlarında zengin çini, kalemişi süslemeler ortaya çıkmıştır. Türbe yapısının yüksek tutulması ve diğer türbelere göre daha geniş bir alanı kaplaması ile bu güç algısı pekiştirilmiştir.

İlk külliye içerisinde inşa edilen türbe Hüdavendigâr türbesidir. Son sultan türbesi ise II. Murad’a aittir. Muradiye külliyesi içerisine 15. ve 16 yüzyıllar boyunca sultanın hanedanından olan kişilere ait mezar yapıları eklenmiştir ve 13 farklı türbe yapısı oluşmuştur. Bu türbe yapıları, diğer sultan türbeleri ile birlikte Bursa’daki türbe mimarisine zenginlik katmıştır. Türbelerin hepsi kubbeye örtülü olup kendi aralarında

kapalı ve açık türbeler olarak ayrılmış ve plan tiplerine göre kübik gövdeli, baldaken tarzda, merkezi planlı ve poligonal prizma gövdeli olarak çeşitlenmiştir (Çizelge 5.14 ve Çizelge 5.15).

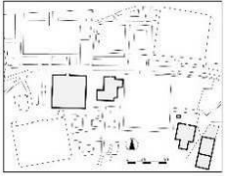

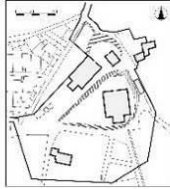
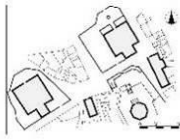
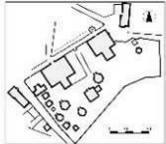
Karşılaştırmalar bölümünün, '**Kentsel Dokuda Mekansal Etkilerinin Analizi**' başlığı altında; Rafee Hakky'nin doktora tezinde değindiği Anadolu'da bulunan 14.yy ve 17.yy. inşa edilmiş Osmanlı külliyelerine ait sınıflandırma kriterlerinden faydalanılarak, Bursa Sultan Külliyesinin bu sınıflandırmadaki yerleri tespit edilmiştir. Çizelge 3.1'de birinci maddede külliyelerin çevresi ile ilişkileri bağlamında yapılan sınıflandırmaya göre; Bursa'da yer alan sultan külliyesi çoğunlukla çevresi ile iç içe veya çevresinden kısmi olarak izole olma durumunu göstermektedir. Her ne kadar yapıldığı dönemde aşağı hisar adı verilen bir duvarla çevrili olup, sonra bu duvarın kaldırılmış olmasından ötürü dışarıya açık hale gelen Orhan Gazi Külliyesi ve sokaktan bütün birimlerine erişilen Yeşil Külliyesi; 'Çevresi ile içi içe' olarak değerlendirilmiştir. Hüdavendigâr Külliyesi ise birbirlerine yakın birimlerin bir yapı kümesi olarak algılanmasından ötürü 'Külliye çevresinden ayrı fakat izole değil' sınıfına girmektedir. Yıldırım ve II. Murad Külliyesi ise bazı birimlerinin duvarlarla çevrili olması ve bu birimlere erişimin sadece bu duvarlar üzerindeki açıklıklardan sağlanabilmesinden ötürü 'Külliye kısmi olarak çevresinden izole' sınıfına dahil edilmiştir. Çevresinden tamamen izole külliye formuna ise Bursa'da yapılan Erken Dönem Sultan Külliyelerinde rastlanmamaktadır. Çizelge 3.1'de ikinci maddeye göre külliyelerde yerleşim formu oluşturulurken kullanılan tasarım dili ele alınmış; Bursa'daki Sultan külliyelerinin tamamının cami ile yaratılan merkezilik, kentsel doku ve mevcut sokak düzenine göre şekillenme gibi bölgeye özgü tasarım kriterlerini sağladığı tespit edilmiştir. Geometrik külliye tasarımı, Erken Dönem Külliyelerinden; Yeşil ve Muradiye Külliyesi'nde; cami ile medrese arasında yaratılan basit hizalamalar şeklinde gözlenmektedir.

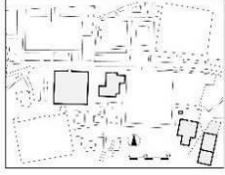


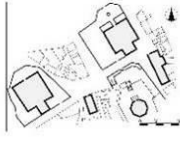

Karşılaştırmalar bölümünde, '**Sultan Külliyelerinin Kentin Gelişimine Katkısı**' başlığı altında; Bursa'da yer alan Erken Osmanlı Dönemi Sultan Külliyelerinin, hem İslamiyeti yaymak, hem Türkleşmeyi sağlamak hem de yeni yerleşimlerin, çarşı bölgelerinin oluşumlarına ön ayak olmak açısından kentin gelişimine katkısı olduğu

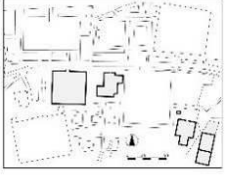

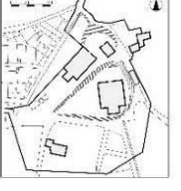
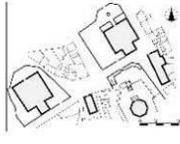

vurgulanmıştır. Külliyyelerde ilk olarak inşa edilen imaret/ zaviye olarak adlandırılan yapılar sayesinde Osmanlılar, devletin kuruluş safhasında, Anadolu'yu Türkleştirme ve İslamlaştırma yolunda Ahilerin nüfusundan yararlanmışlardır. İmparatorluğun gücü yerine gelince camiye dönüşümleri gerçekleştirilen bu yapıların, Osmanlı kentlerinin gelişimindeki yeri yadsınamaz. Külliyyeler ise sahip oldukları bütün birimler ile bir sosyal merkez haline gelmiş ve Bursa Sultan Külliyyelerinde olduğu gibi etraflarında yeni yerleşimlerin oluşmasını tetiklemişlerdir. Orhan külliyesi, kentin gelişimini Hisar dışına çeken ilk külliye olarak öne çıkmaktadır. Aynı zamanda Emir Han'ın yaptırılması ile hanlar bölgesinin oluşumuna ön ayak olmuştur. Hüdavendigâr külliyesi ile II. Murad Külliyesi kentin batı kesiminde, Yıldırım ile Yeşil Külliyesi ise kentin doğu kesiminde yeni yerleşimlerin oluşmasını tetiklemiştir. Ancak eski haritalar incelendiğinde bu kentsel gelişimin çok hızlı bir şekilde gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Örneğin Suphi Bey haritasında, 19.yy'a gelindiğinde hala Yıldırım Külliyesinin etrafında yarı kırsal bir yaşantının sürdüğü izlenimi elde edilmektedir. 19.yy'da, Yıldırım, Yeşil ve Muradiye külliyyelerinde, camilerin önünde toplanma, bir araya gelme eylemlerinin de gerçekleştirilebileceği genişçe bir açık alanın var olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak bu tez kapsamında Çizelge 6.1'de özetlendiği gibi Bursa'da Erken Dönem Sultan külliyyelerinin kentsel ve mimari ayırt edici özellikleri dört farklı kriter ele alınarak değerlendirilmiş, külliyyelerin özgün yanlarına dikkat çekilmiştir. Bu özgünlükler ve bütüncül bir şekilde korunarak günümüze gelmiş olmaları UNESCO Dünya Miras Listesi'ne de külliyyelerin alınmasını sağlamıştır. Bu tez kapsamında detaylı ele alınmayan konulardan külliyyelerde kullanılan malzeme, süsleme ve yapım teknikleri yapılacak lisansüstü çalışmalara konu edilebilir. Böylece araştırmacıların sentezleri ve yorumları ile dönemin mimari anlayışına farklı açılardan derinlemesine yaklaşmış olunur.

Çizelge 6.1. Bursa sultan külliyelerinin dört kritere göre karşılaştırılması

KÜLLİYELER							
		ORHAN GAZİ K. (1339- 1340)	I. MURAD K. (1363- 1366)	YILDIRIM K. (1390- 1399)	YEŞİL K. (1419)	II. MURAD K. (1424- 1426)	
KARŞILAŞTIRMA KRİTERLERİ	1. YER SEÇİMİ	a. Topografya	Düzlük alanda	Kente hakim tepede	Kente hakim tepede	Kente hakim tepede	Kente hakim tepede
	b. Su	Gökdere'nin yakınında	Sıcak su kaynaklarının olduğu bölgede	-	Gökdere'nin iki kolu arasında	Cilimboz deresinin karşısında	
	c. Kentin İşlevsel Bölgeleri	Ticaret yolları üzerinde, askeri faaliyetlerin devamlılığı açısından hisarın yakınında ve yeni yerleşim oluşturma gayesi ile ıssız alanda	Sultanın külliyesinin inşası ve dolaylı olarak sultanın gücünün sembolik olarak hissettirilmesi amacı ile doğal su kaynaklarının yoğun olarak bulunduğu alanda değerli alanda	Doğudan ve kuzeyden gelen gezginler ve tüccarlar için bir durak noktası olan alanda	Dağ eteğindeki kentsel gelişimi desteklemek amacıyla kentin doğu kanadında	Yerleşimlerin odağını oluşturmak için kentin batı kesiminde	
	d. Diğer Külliye ile İlişkisi	- Hisarın kuzey doğusunda, - İlk yapılan sultan külliyesi	- Hisarın batı kesiminde, - Orhan külliyesine mesafeli, farklı bir alana hizmet etmekte	- Hisarın doğu kesiminde, - I. Murad külliyesinin karşısı olan farklı bir alana hizmet etmekte	- Hisarın doğu kesiminde - Yıldırım Külliyesi'ne mesafeli, farklı bir alana hizmet etmekte	- Hisarın batı kesiminde - I. Murad Külliyesine mesafeli, farklı bir alana hizmet etmekte	

KÜLLİYELER						
		ORHAN GAZİ K. (1339- 1340)	I. MURAD K. (1363- 1366)	YILDIRIM K. (1390- 1399)	YEŞİL K. (1419)	II. MURAD K. (1424- 1426)
2. AYIRT EDİCİ MİMARİ ÖZELLİKLER	a. Camiler	-Ters 'T' plan tipinin ilk örneği, - Diğerlerine göre malzeme kullanımı) işçilik en düşük seviyede, - En az alana oturan, en küçük boyutlu	- Ters 'T' plan tipinde, - En fazla alana oturan, cami ile medresenin bir arada görüldüğü ilk örnek	- Ters 'T' plan tipinde, -Yapım sisteminde mermer kesme taş kullanımı ile işçilik üst düzeyde - Cami, en üst kotta, anıtsal görünümde	- Ters 'T' plan tipinde, - En fazla çini ve kalemışı süslemeleri barındıran yapı	- Ters 'T' plan tipinde, - Kendisinden önce yapılmış Orhan C.'ye benzer yapım sist., malz. kullanımı - Orhan C.'den sonra ikinci küçük boyutlu
	b. Medrese ve Darüşşifalar	-	- U plan şemalı, - Dershane mekanı ve avlusu yok	- U plan şemalı, - Açık avlulu	- U plan şemalı, - Açık avlulu - En büyük boyutlu	- U plan şemalı, - Açık avlulu
	c. Hamamlar	- Çarşı bölgesinde, - En büyük boyutlu hamam, çifte hamam	- Sıcak su bölgesinde -En küçük boyutlu hamam, tek hamam	- Yerleşimlere yakın, - Tek hamam	- Yerleşimlere yakın, - Tek hamam	- Yerleşimlere yakın, - Tek hamam
	d. İmaretler	-	- Çokgen formada, avlulu	-	- Dikdörtgene yakın formda, avlusuz	- Dikdörtgene yakın formda, avlusuz
	e. Türbeler	- Hisar içinde, oğlu tarafından yaptırılmış, - Var olan bir kilise yapısının önce cami sonra türbeye dönüştürülmesi ile oluşturulmuş	- Kendi külliyesi içinde, oğlu tarafından yaptırılmış, - Caminin alt kotunda	- Kendi külliyesi içinde, oğlu tarafından yaptırılmış, - Caminin alt kotunda	- Kendi külliyesi içinde, sultanın kendisi yaptırtmış, - Türbe, en üst kotta, süsleme açısından en zengin türbe	- Kendi külliyesi içinde, oğlu tarafından yaptırılmış, - Caminin alt kotunda

KARŞILAŞTIRMA KRİTERLERİ	KÜLLİYELER							
			ORHAN GAZİ K. (1339- 1340)	I. MURAD K. (1363- 1366)	YILDIRIM K. (1390- 1399)	YEŞİL K. (1419)	II. MURAD K. (1424- 1426)	
	3. KENTSEL DOKUDA MEKANSAL ETKİLERİNİN ANALİZİ	a. Külliye ve Çevresi ile İlişki	- Çevresi ile iç içe	- Külliye çevresinden ayrı fakat izole değil	- Külliye kısmi olarak çevresinden izole	- Çevresi ile iç içe	- Külliye kısmi olarak çevresinden izole	
		b. Külliye'de Yer Alan Mekansal Kompozisyon	- 'Bölgeye özgü külliye tasarımı' özelliği gösterir.	- 'Bölgeye özgü külliye tasarımı' özelliği gösterir.	- 'Bölgeye özgü külliye tasarımı' özelliği gösterir.	- 'Bölgeye özgü külliye tasarımı' özelliği gösterir.	- 'Bölgeye özgü külliye tasarımı' özelliği gösterir. - Medrese ve Cami yapıları arasındaki basit hizalamalar ile 'Geometrik külliye tasarımı'nın ilkel halini gösterir.	
	4. KENTİN GELİŞİMİNE KATKISI	a. Külliye'de ilk inşa edilen 'Zaviye' yapısının etkisi	- Zaviyeler, Ahi örgütünün hoşgörülü ve anlayışlı yaklaşımları ile hem Müslümanlara hem de Gayrimüslimlere hizmet vermiştir. Ahi örgütleri için inşa edilen zaviye yapıları; bu örgütün, toplum üzerindeki etkisi sayesinde dolaylı olarak Anadolu'da Türkleşme ve İslamlaşmaya katkıda bulunmuştur.					
		b. Külliye'nin tamamının kentsel gelişime etkisi	- Kentin gelişimini Hisar dışına çekme, - Çarşı bölgesinin oluşumuna öna ayak olma	- Sıcak su bölgesinin gelişimi ve Çekirge semtinin oluşumu, - Kentin batı kesiminde yeni yerleşimlerin oluşmasını tetikleme	- Yıldırım semtinin oluşumu, - Kentin doğu kesiminde yeni yerleşimlerin oluşmasını tetikleme	- Yeşil semtinin oluşumu, - Kentin doğu kesiminde yeni yerleşimlerin oluşmasını tetikleme	- Muradiye semtinin oluşumu, - Kentin batı kesiminde yeni yerleşimlerin oluşmasını tetikleme	

KAYNAKLAR

- Acar, T. 2007.** Bursa'daki Tabhaneli Camiler. *Doktora Tezi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk- İslam Sanatı Anabilim Dalı, İzmir.
- Aktüre, S. 1978.** 19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi. *Doktora Tezi*, ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Ankara.
- Akıncıtürk, N. 1999.** Bursa Yıldırım Külliyesi'ndeki, Yıldırım Darüşşifasının Önemi, Yapısal ve Malzeme Özellikleriyle Yaşama Geçirme Çalışmaları, Güney Marmara Mimarlık, 1(4): 24-27
- Algül, H. 2011.** Bursa'nın Fethi ve Fatih: Uluslararası Orhan Gazi Dönemi Sempozyumu: Orhan Gazi ve Dönemi, Editör: Selimoğlu İ., Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Gaye Kitabevi, Bursa, s.59- 69
- Altıntaş, Z. 2008.** Muradiye Külliyesi ve Haziresindeki Türbeler. *Yüksek Lisans Tezi*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Çanakkale.
- Anonim. 2013a.** Bursa (Hanlar Bölgesi ve Sultan Külliyesi) ve Cumalıkızık Yönetim Planı (2013-2018). Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Alan Başkanlığı, Bursa.
- Anonim, 2013b.** Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu, Dünya Mirası Adaylık Dosyası, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Alan Başkanlığı - T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Bursa.
- Anonim,2016a.** Nilüfer Hatun İmareti. http://www.iznik16.com/album-14-nilufer_hatun_imatei (Erişim Tarihi: 15.06.2016)
- Anonim, 2016b.** Bursa Büyükşehir Belediyesi Tanıtım Broşürleri.
- Anonim, 2016c.** Harita- 1921-1922 yılında İstanbul'daki Kesfiyat ve İnşaat-1 Türk Şirketi tarafından hazırlanan Bursa haritası. http://www.bursakutuphanesi.com/site/eskibursa_foto/1487- (Erişim tarihi: 15.06.2016)
- Arı, K. 2005.** Türk- İslam- Osmanlı Şehirciliği ve Halil İncelik'in Çalışmaları. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 3(6): 27-56
- Aslanapa, O. 1999.** Türk Sanatı. Remzi Kitabevi, İstanbul, 453s.
- Aslanoğlu, R. A. 2000.** Kent, Kimlik ve Küreselleşme. Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 254s.
- Aydın, M. F. ve Buğdaycı, B. 2015.** Bursa/ I. Murad (Hüdavendigâr) İmareti Rölöve, Sanat Tarihi ve Restitüsyon, Restorasyon Raporu, Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivi
- Ayverdi, E. H. 1989a.** İstanbul Mimari Çağının Menşei, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri; Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler, Hüdavendigâr ve Yıldırım Bayezid 630-805 (1230- 1402) I. Damla Ofset, İstanbul, 565s.
- Ayverdi, E. H. 1989b.** Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855(1403-1451), (2. Baskı), İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- Baykal, K. 1976.** 2000 Yıllık Bursa'nın Belediyesi. Bursa: Özkardeşler Matbaası.
- Beksaç, A. E. 2009** , Sultan Hasan Külliyesi <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c37/c370308.pdf>- (Erişim Tarihi: 02.04.16)
- Beyazıt M. 2014.** "Erken Osmanlı Devri'nde Tebrizli Usta Gruplarının İzi Nasıl Sürülmeli?", *History Studies International Journal of History*, A Tribute to Prof. Dr. Şerafettin Turan, 6 (3): 45-70.

- Binous, J., Hawari, M., Marin, M., Öney, G. 1999.** Akdeniz Yöresi'nde İslam Mirası: Akdeniz'de İslam Sanatı Erken Osmanlı Sanatı Beyliklerin Mirası, Editörler: Öney G., Ünal R. H., Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s. XIII- XXXI.
- Budak, A. 2015.** Gücü Besleyen Mimarlık: Osmanlı İmareti. *Doktora Tezi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Kayseri.
- Cantay, G. 2002.** Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 208 s.
- Cengiz, İ. 2012.** Bir İmparatorluğun İzi, Osmangazi Belediyesi, İstanbul, 325s.
- Cerasi, M. M. 1999.** Osmanlı Kenti; Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 376s.
- Cezar, E. 1985.** Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi, M.S.Ü Yayını, İstanbul.
- Cezar, M. 2005.** Türkler ve Şehirleri: İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler I, Editör: Akyüz V., İlke Yayıncılık, s.297- 306.
- Çobanoğlu, A. V. 1998a.** Nilüfer Hatun İmareti: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Editörler: Altıkulaç, T. Çağrı, M. Karaman, H. Özel, A. Tuncel, M., Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, İstanbul, 33:124- 126.
- Çobanoğlu, A. V. 1998b.** Külliye: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Editörler: Altıkulaç, T. Çağrı, M. Karaman, H. Özel, A. Tuncel, M., Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, İstanbul, 26:542- 544.
- Çuhadar, N. Ö. 2010.** Bursa Erken Devir Camilerinde Revak Uygulaması. *Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı, İstanbul.
- Demiralp, Y. 1997.** Erken Dönem Osmanlı Medreseleri. *Doktora Tezi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İzmir.
- Doğan, N. Ş. 2012.** Kayseri'deki Selçuklu Külliyesi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), 191-214.
- Dostoğlu, T. N. 2002.** Osmanlı Döneminde Bursa 1-2 : 19.Yüzyıl Ortalarından 20. Yüzyıla Bursa Fotoğrafları, Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 1140s.
- Emir, S. 1992.** Erken Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar. *Doktora Tezi*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Ergenç, Ö. 1984.** Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine: Osmanlı Araştırmaları IV, Editörler: İncik, H. Göyünç, N. Lowry, H. W., Enderun Kitabevi, İstanbul, s.70-78
- Ertuğrul, A. 2009.** Hamam Yapıları ve Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7 (13): 241- 266.
- Eyice, S. 1960.** İznik'de Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11 (15), s. 99-120.
- Eyice, S. 1962.** Bursa'da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri, *Vakıflar Dergisi* V, s. 131-147.
- Eyice, S. 1997.** "Hamam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İSAM, İstanbul, c. 15, s. 402-430.
- Gabriel, A. 1958.** Bir Türk Başkenti Bursa, Hazırlayanlar: Er, N. Er, H. ve Kazancıgil, A., Seçil Offset, İstanbul, 329s.
- Gürbıyık, C. 2015.** Osmanlı İmaretlarının (Aşevleri) Tipolojisi Üzerine Bir Deneme. *Sanat Tarihi Dergisi*, 24 (1): 23-51.

- Gündüz, S. 2010.** Sultan Türbelerindeki Simgesellik: Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Beyliği Örnekleri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12: 237-272.
- Hakky, R. 1992.** The Ottoman Külliye Between the 14th and 17th centuries: It's Urban Settings and Spatial Composition. Doctor of Philosophy, Virginia Polytechnic Institute and State University, Environmental Design and Planning, Blacksburg, Virginia.
- Hızlı, M. 2008.** Bursa'nın Gelişmesine Medreselerin Katkısı: Bursa Şehrinin Gelişmesi ve Kentsel Planlama Kültürü, Editör: Yusuf Oğuzoğlu, Osmangazi Belediyesi, Bursa, s.41-46
- Hızlı, M. 2011.** Orhan Gazi Döneminde Eğitim ve Eğitim Kurumları: Uluslararası Orhan Gazi Dönemi Sempozyumu: Orhan Gazi ve Dönemi, Editör: Selimoğlu İ., Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Gaye Kitabevi, Bursa, s.59- 69
- İldız, D. 2006.** Gökdere Medresesi Örneğinde Osmanlı Klasik Dönemi Öncesi Bursa Medreseleri. *Yüksek Lisans Tezi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Restorasyon Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- İnalçık, H. 2007.** Kent, Kentli ve Tarih. Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi Sempozyumu, 7-8 Nisan 2007, Bursa.
- Karataş, A. İ. 2011.** Orhan Gazi Döneminde Gayrimüslimler: Uluslararası Orhan Gazi Dönemi Sempozyumu: Orhan Gazi ve Dönemi, Editör: Selimoğlu İ., Gaye Kitabevi, Bursa, s.70-87
- Kallek, C. 1998.** Hisbe: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Editörler: Altıkulaç, T. Çağrıçı, M. Karaman, H. Özel, A. Tuncel, M., Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, İstanbul, 18:133- 143.
- Katoğlu, M. 1995.** XIII. Yüzyıl Anadolu Türk Mimarisinde “ Külliye”. 7. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi ‘ Kültür ve Mekan’, 1995, TMMOB Mimarlar Odası Bursa Şubesi, Bursa.
- Köseoğlu, N. 1946.** Tarihte Bursa Mahalleleri XV ve XVI ıncı yüzyıllarda., Bursa Halkevi Yayını, Bursa, 80s.
- Kuban, D. 2007a.** Kent, Kentli ve Tarih. Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi Sempozyumu, 7-8 Nisan 2007, Bursa.
- Kuban, D. 2007b.** Osmanlı Mimarisi. Yem Yayın, Bursa, 720s.
- Kuran, A. 1964.** İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami, O.D.T.Ü. Mimarlık Fak. Yay., Ankara, 121s.
- Kuban, D. 1973.** 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi, 2. Baskı, Gerçek Yayınevi İstanbul, 304s.
- Kuban, D. 2002.** “Surlar ,Kaleler, Köprüler ve Hamamlar Üzerine Notlar” , Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı, Doğan Kuban, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Maydaer, S. 2011.** Orhan Gazi Döneminde Hisar: Uluslararası Orhan Gazi Dönemi Sempozyumu: Orhan Gazi ve Dönemi, Editör: Selimoğlu İ., Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Gaye Kitabevi, Bursa, s.88- 120
- Öcalan, H. B. 2011.** Orhan Gazi Dönemi Derviş Zaviyeleri: Uluslararası Orhan Gazi Dönemi Sempozyumu: Orhan Gazi ve Dönemi, Editör: Selimoğlu İ., Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Gaye Kitabevi, Bursa, s.267-284
- Özcan, K. Yenen, Z . 2010.** Anadolu Türk Kent Tarihine Katkı: Anadolu Selçuklu Kenti (XII. Yüzyılın Başından XIII. Yüzyılın Sonuna Dek), *Megaron* 5 (2): 55- 66
- Pancaroğlu, O. 1995.** “Architecture, Landscape, and Patronage in Bursa: The Making of an Ottoman Capital City.” *Turkish Studies Association Bulletin* 20 (1), s. 40-55.

- Sevim, S. 2008.** Bizim Mahalle Muradiye Senti: Muradiye Külliyesinin Vakıf Gelirleri, Editör: Eser Çalığı, Sibel Gök, Osmangazi Belediyesi, Bursa, s.66.
- Suher, H. 1996.** Şehircilik. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü, İstanbul s.
- Şeker, M. 2001.** İbn Batuta' ya göre Anadolu'nun Sosyal- Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik, 2. Baskı, Ankara Kültür Bakanlığı, 96s.
- Şeker, M. 2011.** İbn Batuta'ya Göre Orhan Gazi Devrinde Anadolu'da ve Ahiler'de İktisadi Hayat: Uluslararası Orhan Gazi Dönemi Sempozyumu: Orhan Gazi ve Dönemi, Editör: Selimoğlu İ., Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, Gaye Kitabevi, Bursa, s.397-408
- Şehitoğlu E. 2008.** Bursa Hamamları. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 151s.
- Tankut, G. 2007.** The Seljuk City / Selçuklu Kenti. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliğı, Ankara, 133s.
- Tanyeli, U. 1986.** Anadolu- Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15.yy). *Doktora Tezi*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul.
- Tekeli, İ. 2007.** Anadolu'da Kent Tarihi Yazıcılığı Üzerine Bir Yöntem Önerisi: Bursa'nın Kentsel ve Mimari Gelişimi, Editör: Cafer Çiftçi, s.50-97
- Tekeli, İ. 2014.** Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 328s.
- Tokay, Z. H. 1995.** Tarihsel Süreç İçerisinde Osmanlı Külliyelerinin Şehir Oluşum ve Gelişimlerine Etkileri. 7. Uluslararası Yapı ve Yaşam Kongresi ' Kültür ve Mekan', 1995, TMMOB Mimarlar Odası Bursa Şubesi, Bursa.
- Yavaş, D. 2008.** Bursa'nın Kuruluşunda Orhan Gazi ve Muradiye Külliyesi: Bursa Şehrinin Gelişmesi ve Kentsel Planlama Kültürü, Editör: Yusuf Oğuzoğlu, Osmangazi Belediyesi, Bursa, s.54-64
- Yediyıldız, M. A. 2011.** Orhan Gazi Döneminde Gayrimüslimler: Uluslararası Orhan Gazi Dönemi Sempozyumu: Orhan Gazi ve Dönemi, Editör: Selimoğlu İ., Gaye Kitabevi, Bursa, s.409-415
- Yenal, E. 2012a.** Osmanlı (Baş) Kenti Bursa. Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 432s.
- Yenal, E. 2012b.** Osmanlı Mimarlığı Erken Döneminde Bursa'da Yapıların Oluşumu. Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Araştırmaları Merkezi,
- Yenen, Z. 1988.** Osmanlı Dönemi Türk Kentlerinin Kuruluş ve Gelişim İlkeleri. *Doktora Tezi*, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul.
- Yıldız, S.T. 2001.** Bursa Yıldırım Bayezid Külliyesi. *Yüksek Lisans Tezi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı, İzmir.
- Yıldırım, F. 2014.** 14.Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler 1. Cilt, Nilüfer Belediyesi Yayınları, Bursa, 748s.
- Yılmaz, S. 2015.** Yeni Yüzüyle Muradiye. Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 54s.
- Wilde, H. 1909.** Bursa: İlk Osmanlı Döneminde Küçük Asya'da (Anadolu'da) Türk Mimarisinin Geliştiğı Yer. Berlin Yayınevi, 144s.

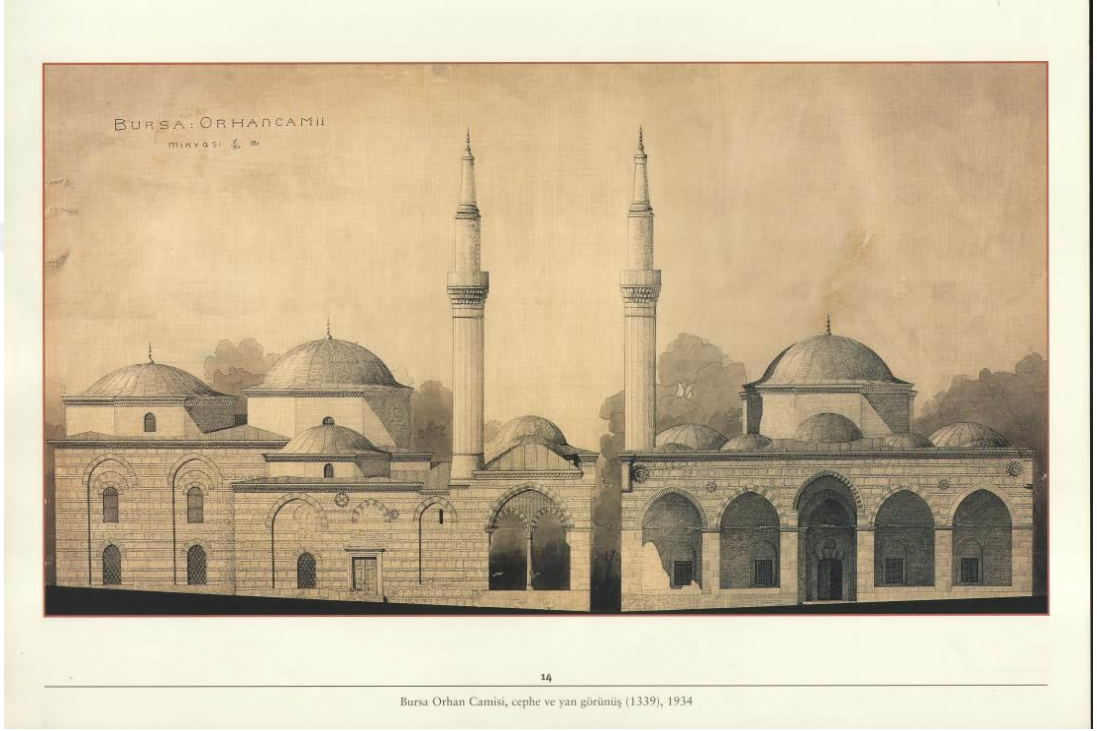
Tezde yer alan 2016 yılına ait fotoğraflar **Hatice Ceren Sağlık** arşivinden alınmıştır.

EKLER

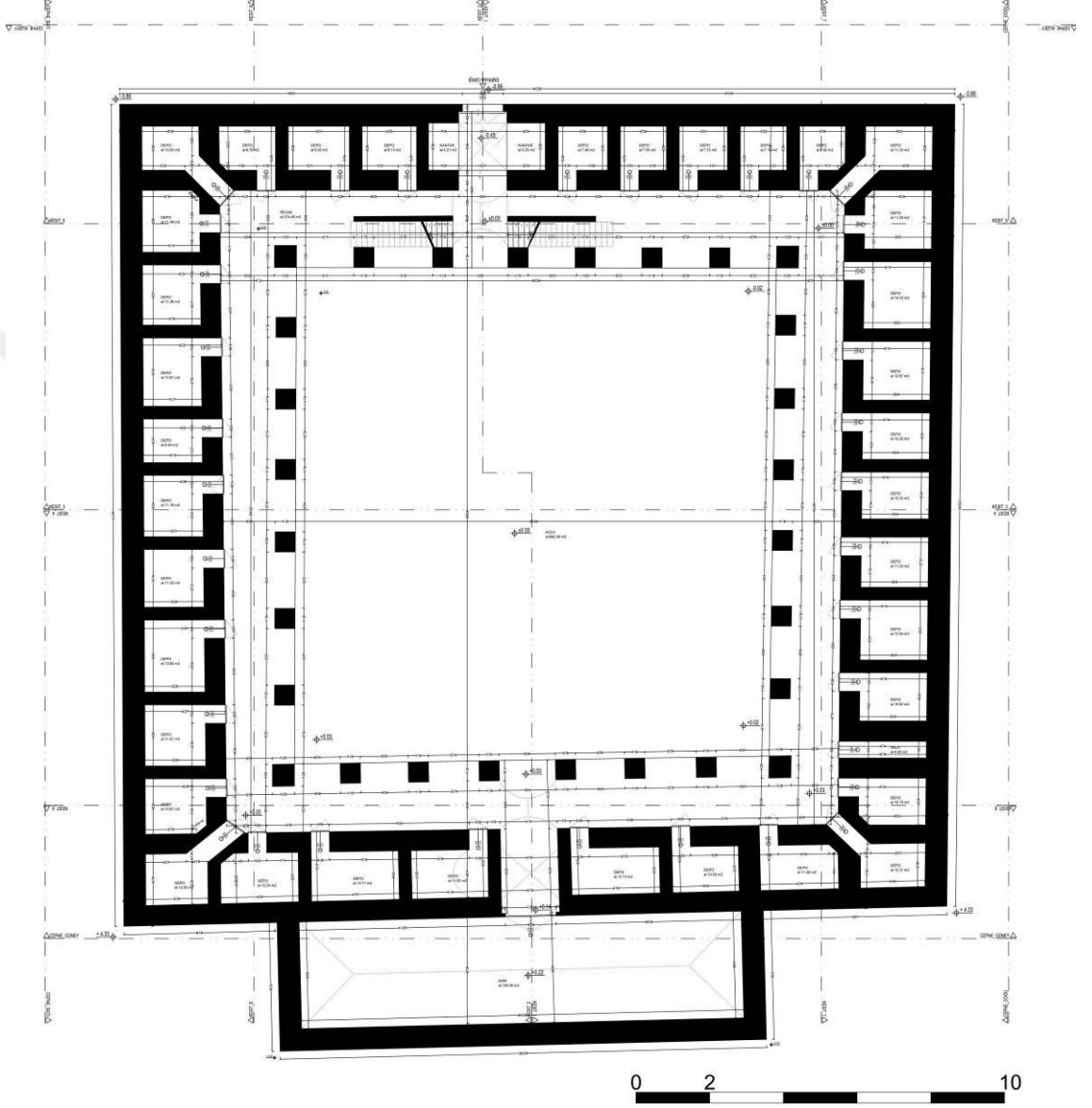
- EK 1** Sedat Çetintaş Arşivinden Alınan Orhan Cami Çizimi
- EK 2** Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Emir Han Restitüsyon Projeleri
- EK 3** Sedat Çetintaş Arşivinden Alınan Orhan Hamamı Çizimleri
- EK 4** Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Hüdavendigâr Cami Restitüsyon Projeleri
- EK 5** Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Hüdavendigâr Hamamı Restitüsyon Projeleri
- EK 6** Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden alınan Hüdavendigâr İmaret Restitüsyon Projeleri
- EK 7** Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Hüdavendigâr Türbesi Restitüsyon Projeleri
- EK 8** Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Hüdavendigâr Külliyesi Çevre Düzenleme Projesi
- EK 9** Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Yıldırım Cami Restitüsyon Projeleri
- EK 10** Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Yıldırım Medresesi Restitüsyon Projeleri
- EK 11** Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Yıldırım Türbesi Restitüsyon Projeleri
- EK 12** Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Yeşil Cami Restitüsyon Projeleri
- EK 13** Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Yeşil İmaret Restitüsyon Projeleri
- EK 14** Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Yeşil İmaret Restitüsyon Projeleri
- EK 15** Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Muradiye Cami Restitüsyon Projeleri
- EK 16** Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Muradiye Medresesi Restitüsyon Projeleri
- EK 17** Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan II. Murad Türbesi Restitüsyon Projeleri
- EK 18** Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Muradiye Külliyesi Vaziyet Planı

EKLER

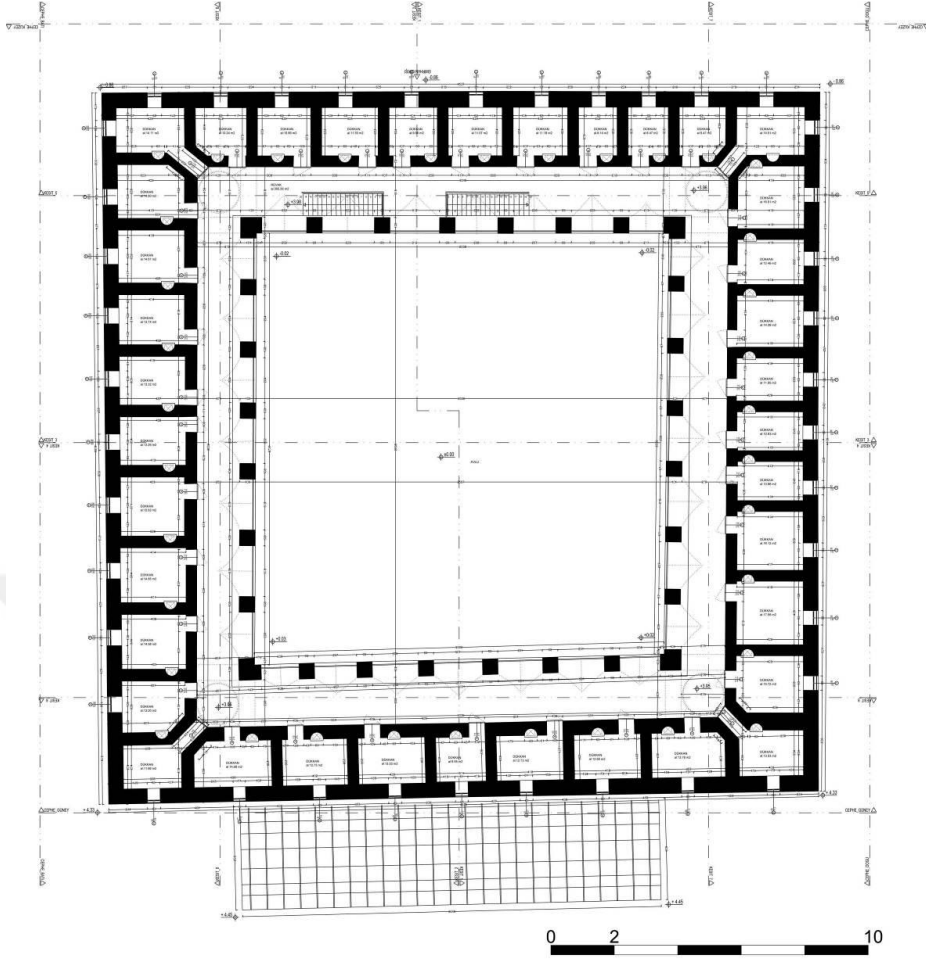
EK 1 Sedat Çetintaş Arşivinden Alınan Orhan Cami Çizimi



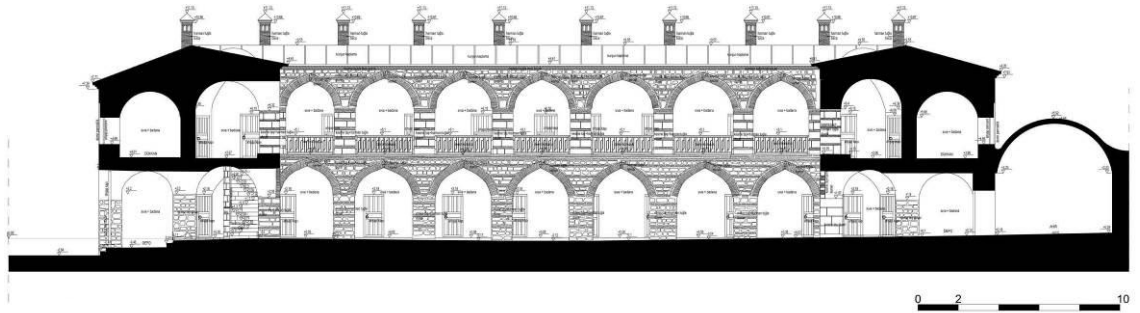
EK 2 Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Emir Han Restitüsyon Projeleri



ZEMİN KAT (+1.30 KOTU) PLANI

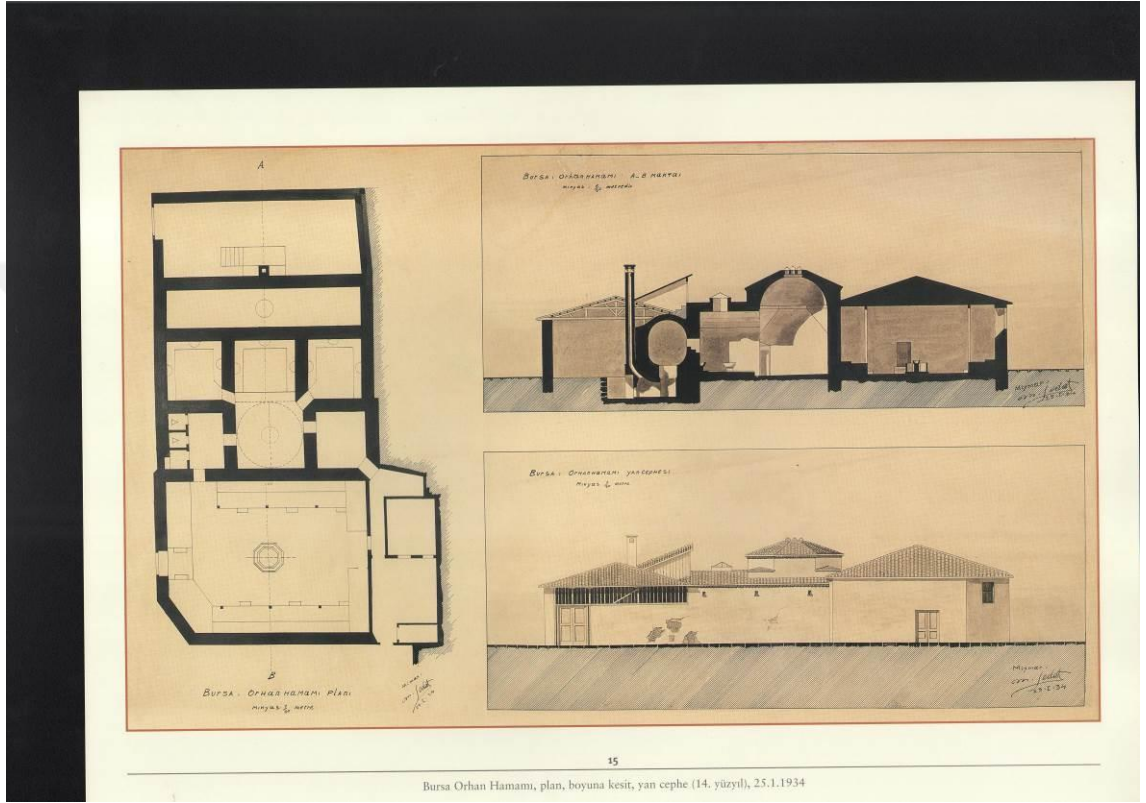


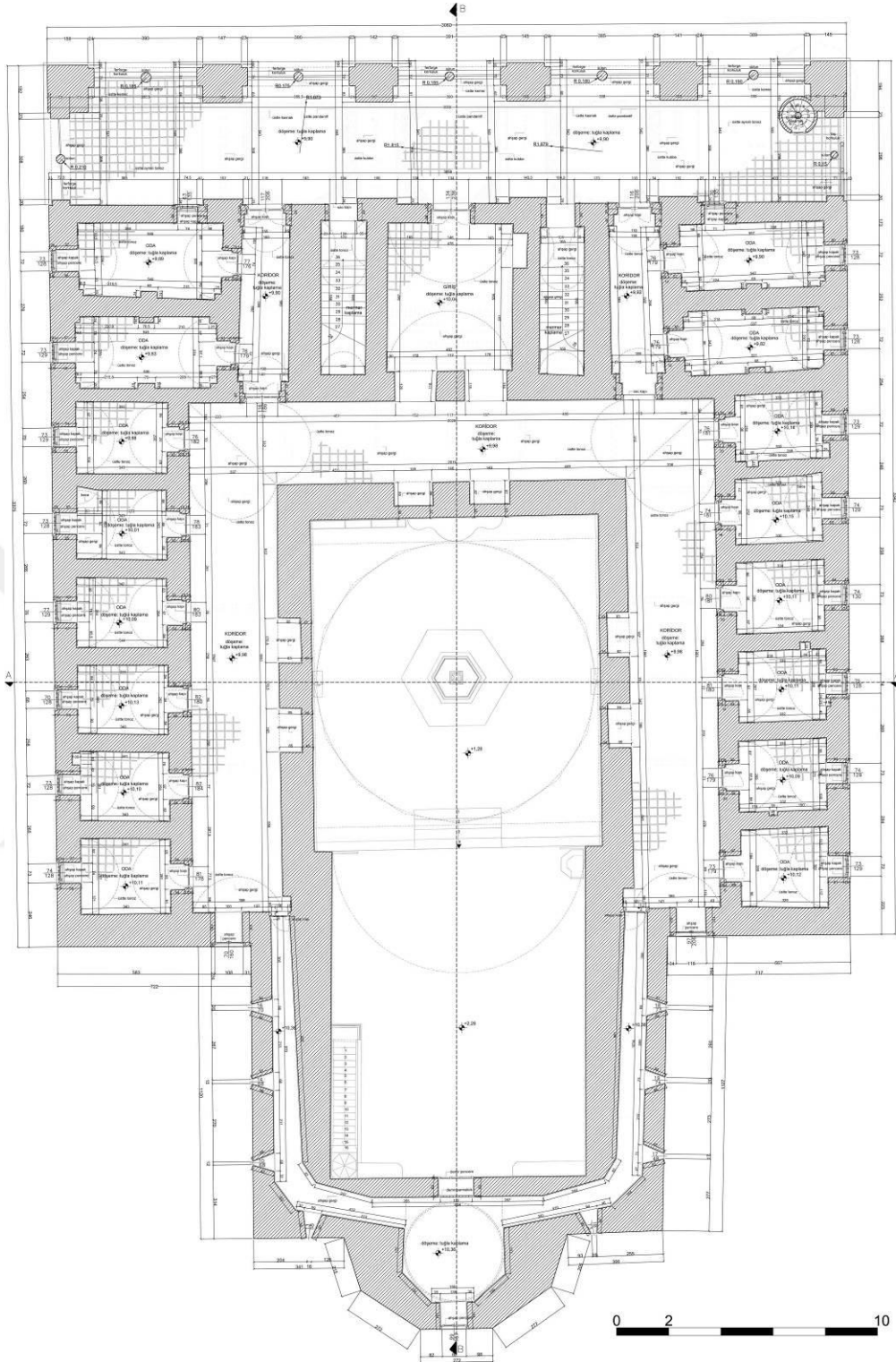
BİRİNCİ KAT (+5.55 KOTU) PLANI



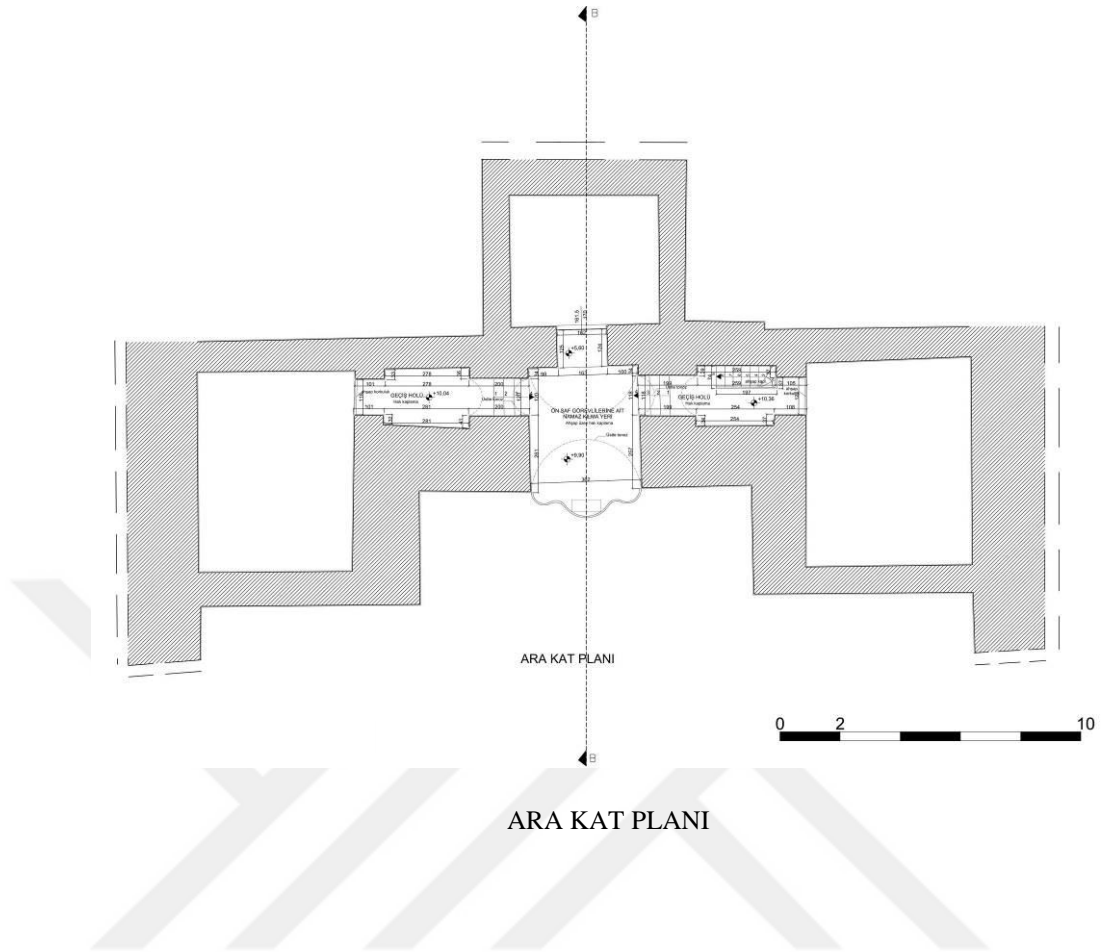
KESİT

EK 3 Sedat Çetintaş Arşivinden Alınan Orhan Hamamı Çizimleri

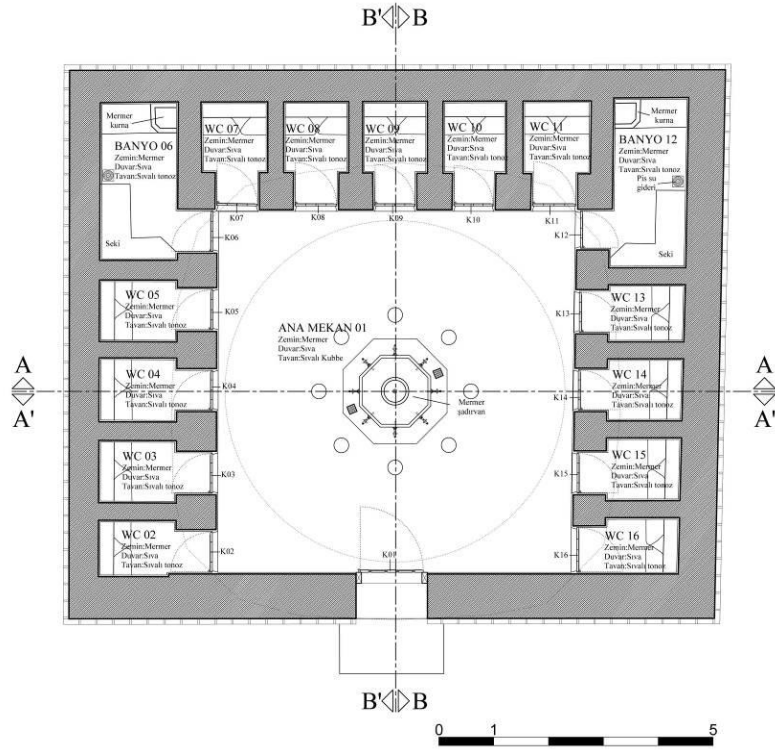




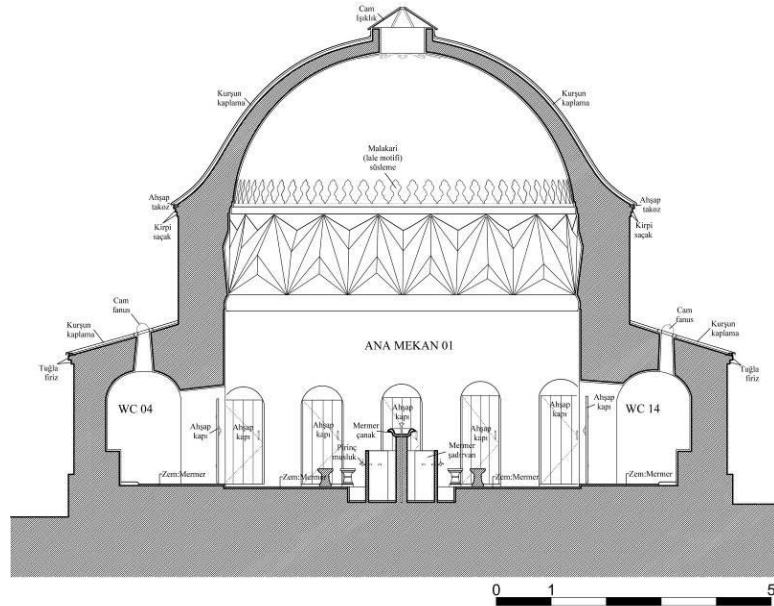
BİRİNCİ KAT PLANI



EK 5 Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Hüdavendigâr Hamamı Restitüsyon Projeleri

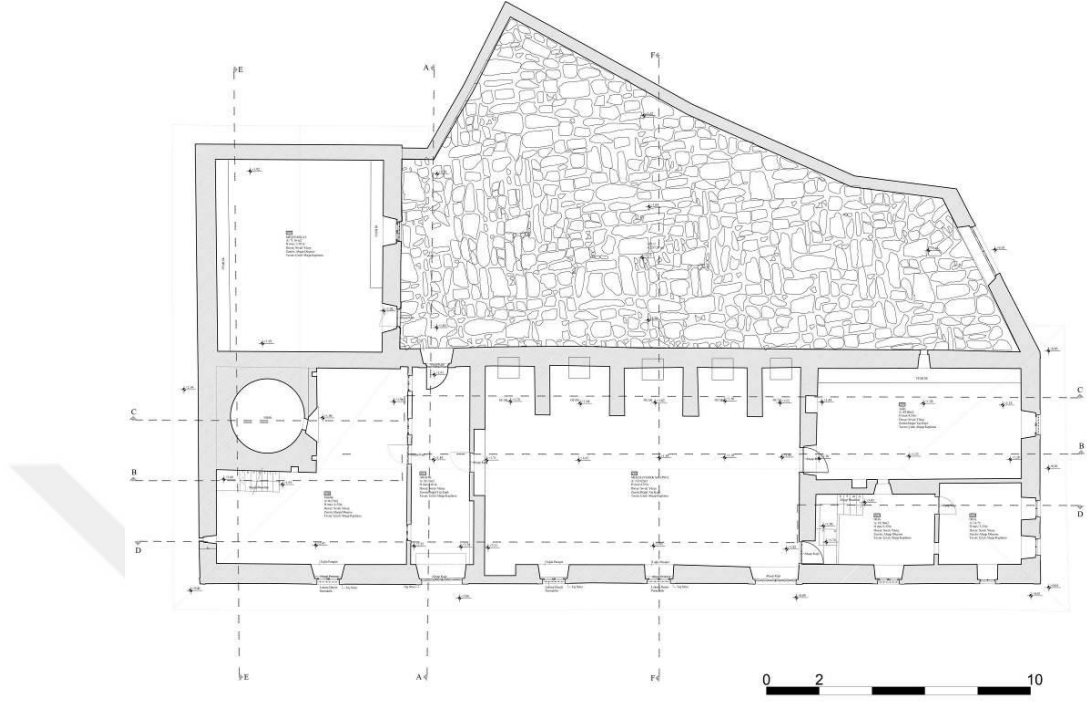


ZEMİN KAT PLANI

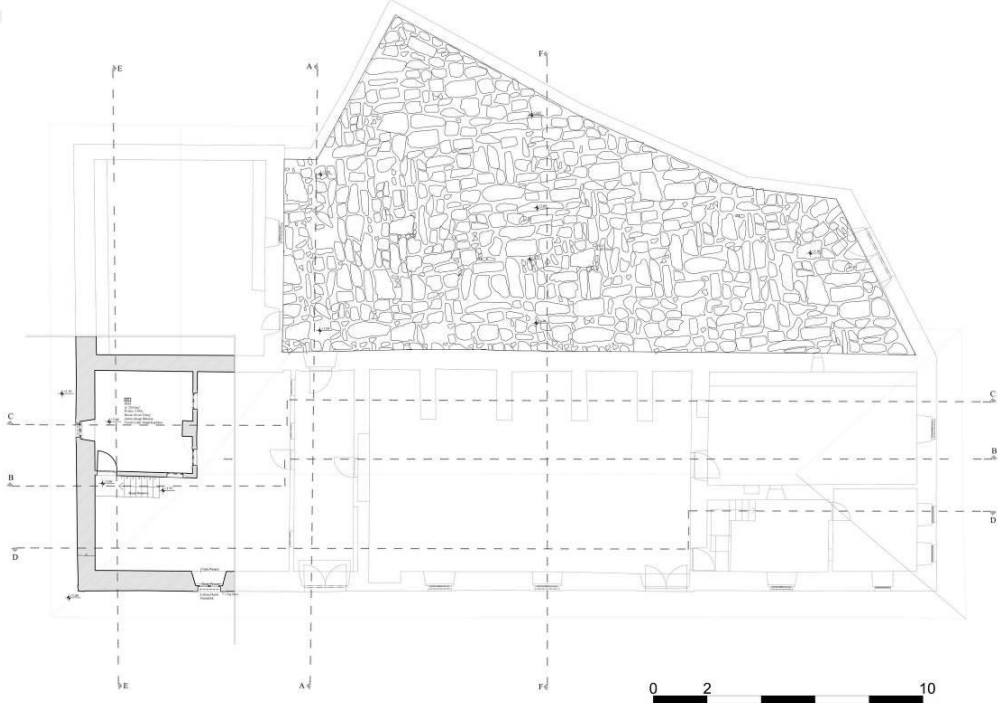


KESİT

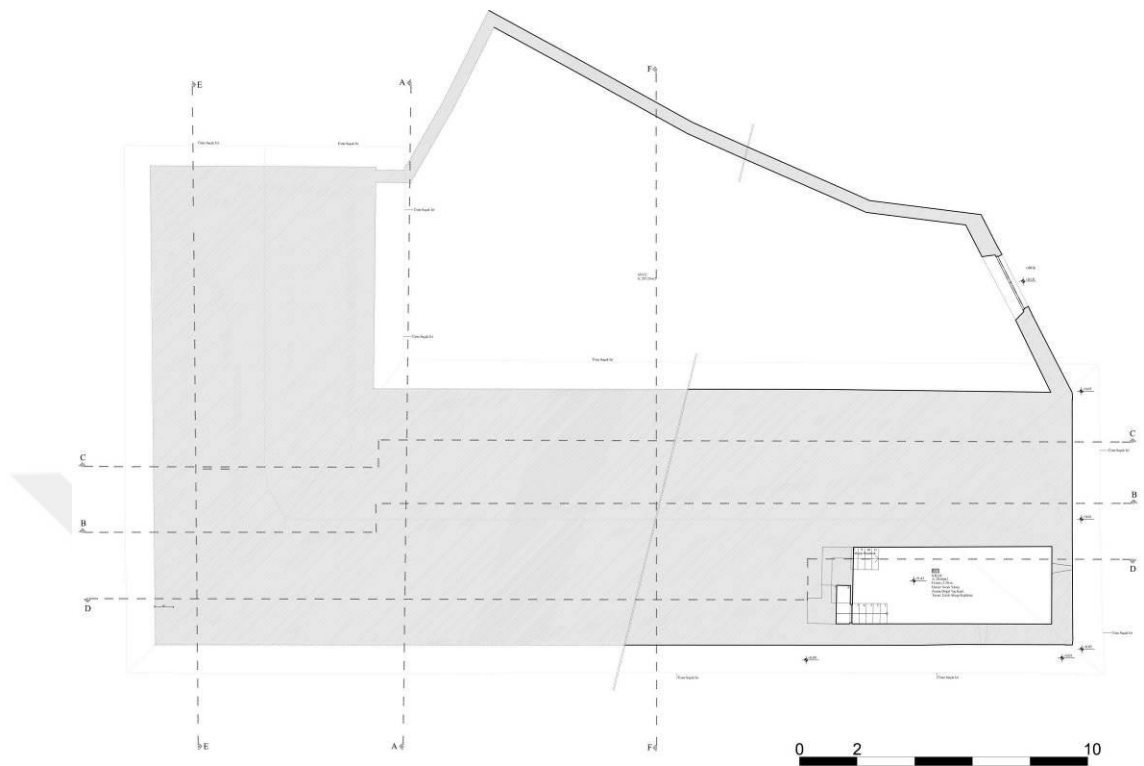
EK 6 Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden alınan Hüdavendigâr İmaretî Restitüsyon Projeleri



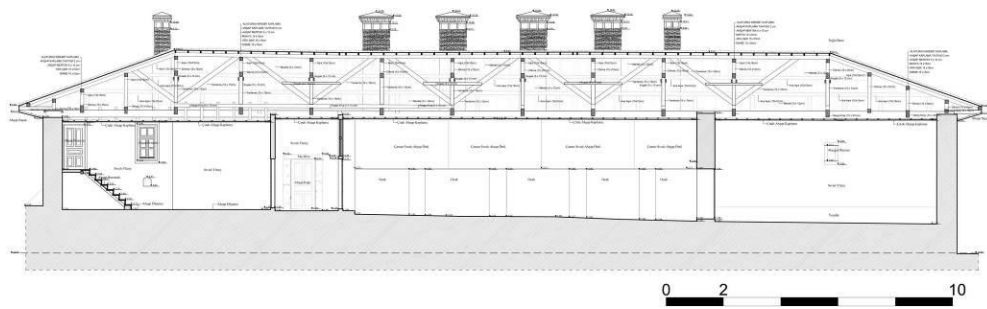
ZEMİN KAT PLANI



1. KAT PLANI

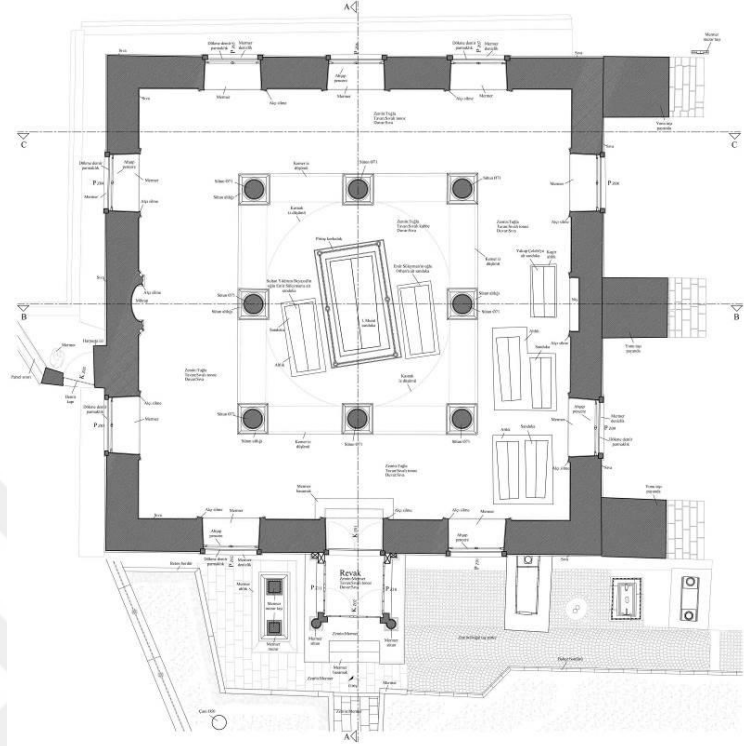


BODRUM KAT PLANI

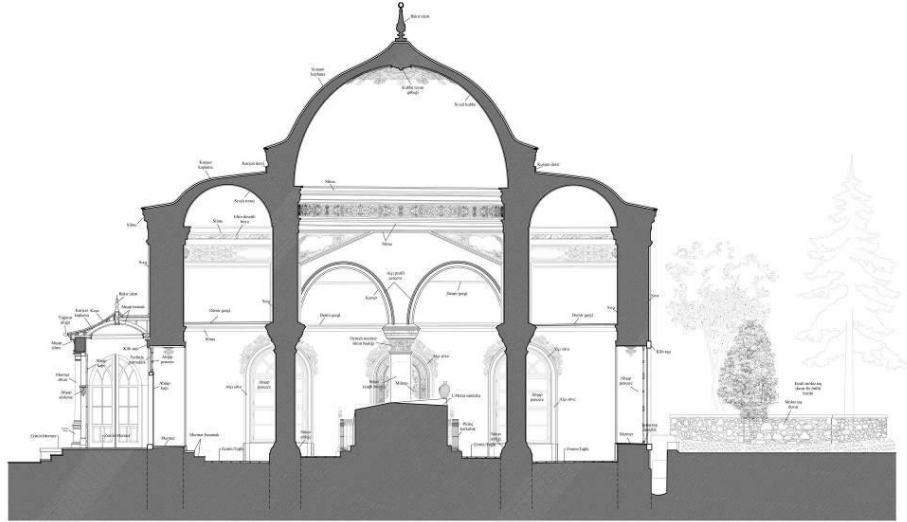


KESİT

EK 7 Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Hüdavendigâr Türbesi Restitüsyon Projeleri

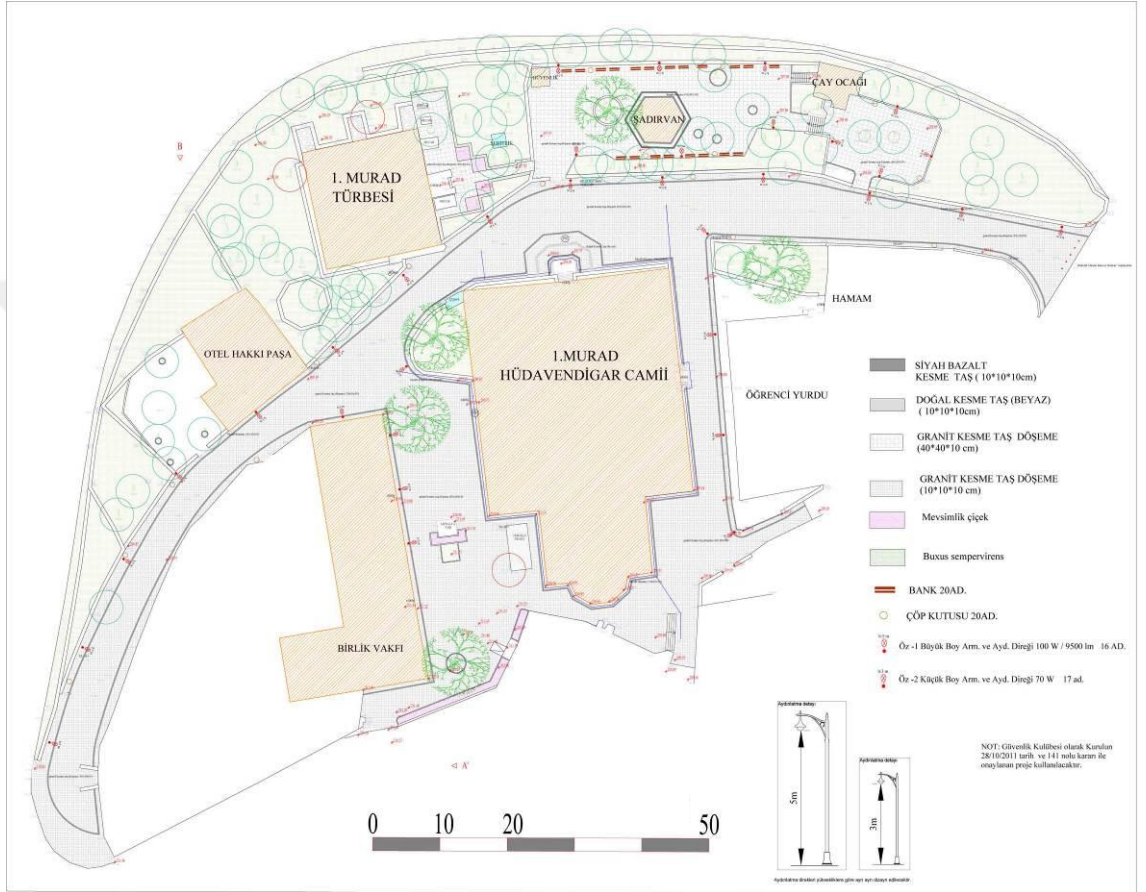


ZEMİN KAT PLANI



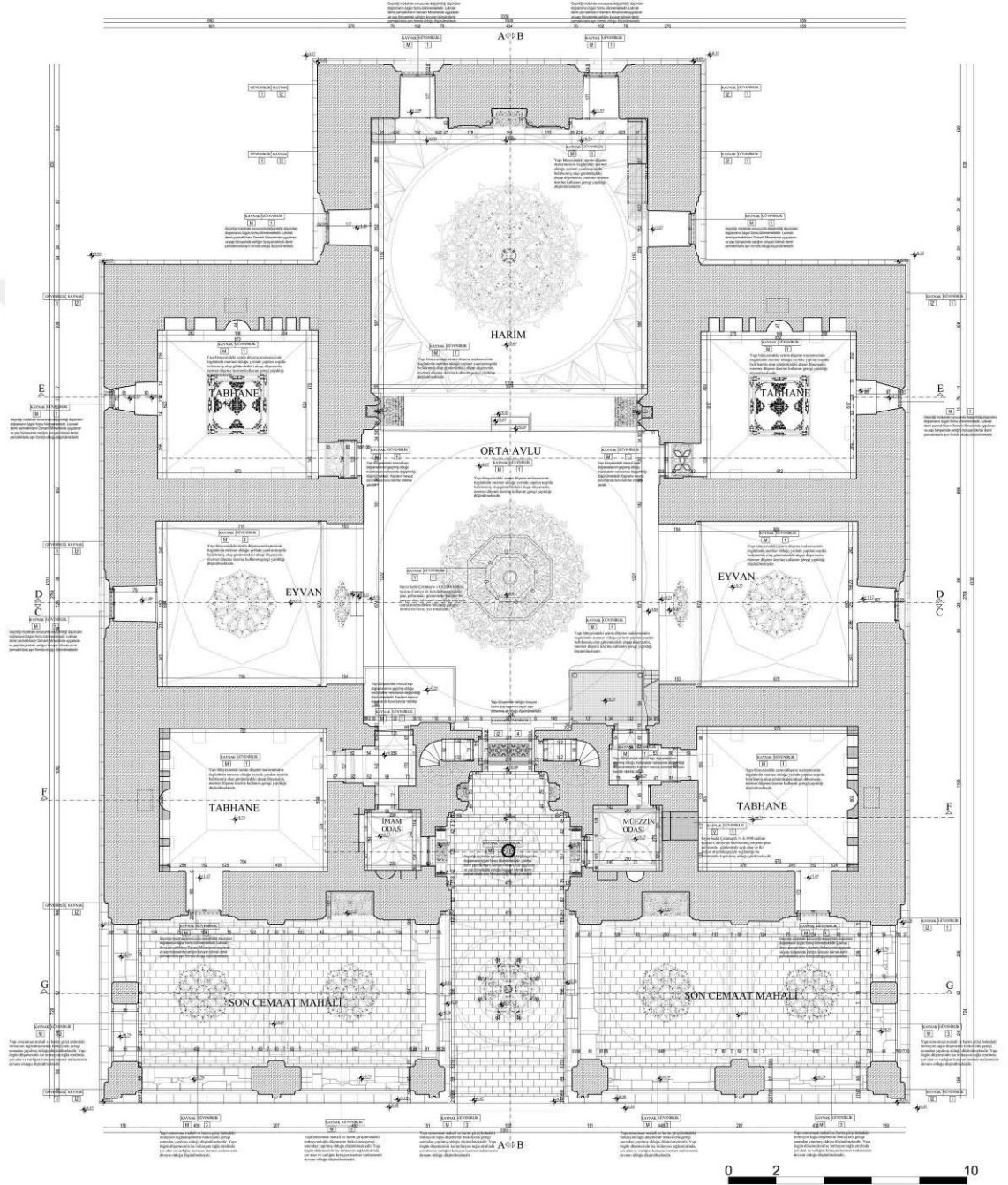
KESİT

EK 8 Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Hüdavendigâr Külliyesi Çevre Düzenleme Projesi

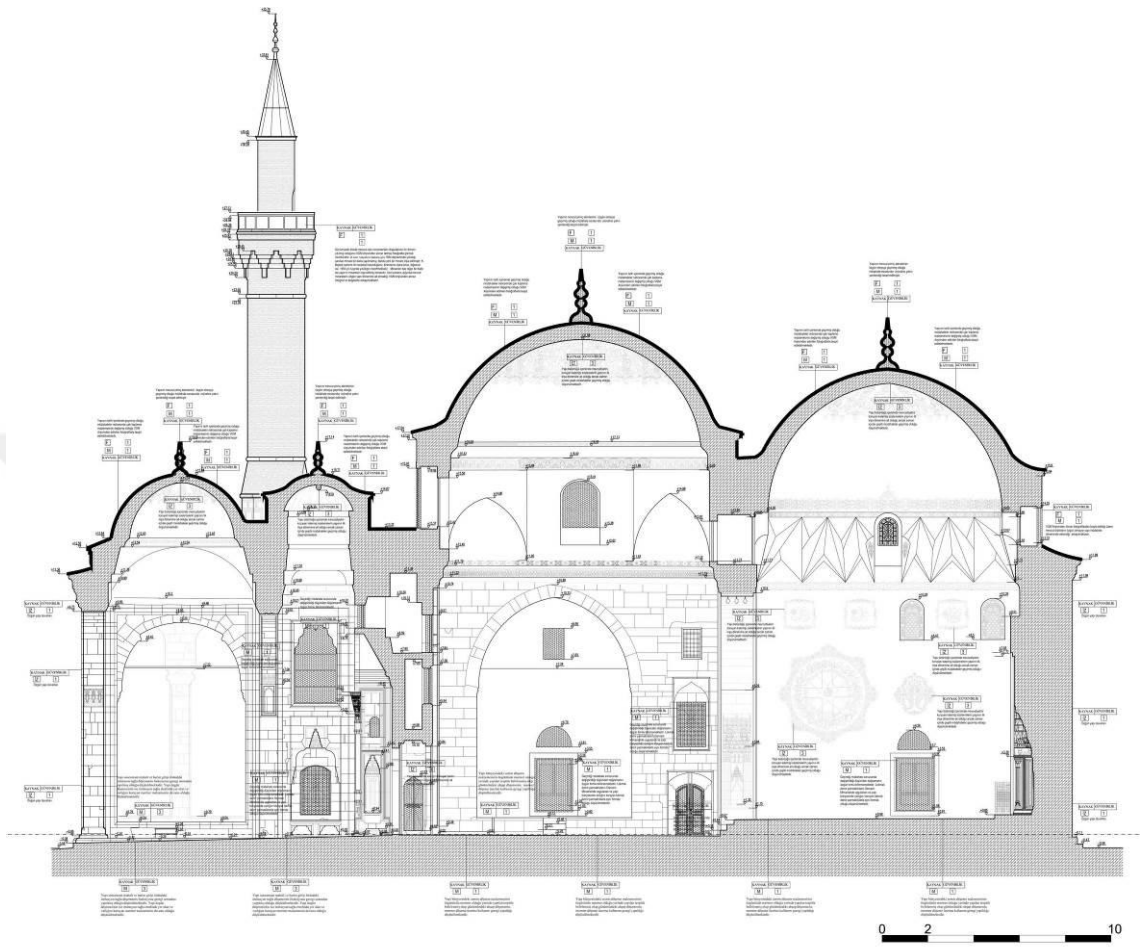


VAZİYET PLANI

EK 9 Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Yıldırım Cami Restitüsyon Projeleri

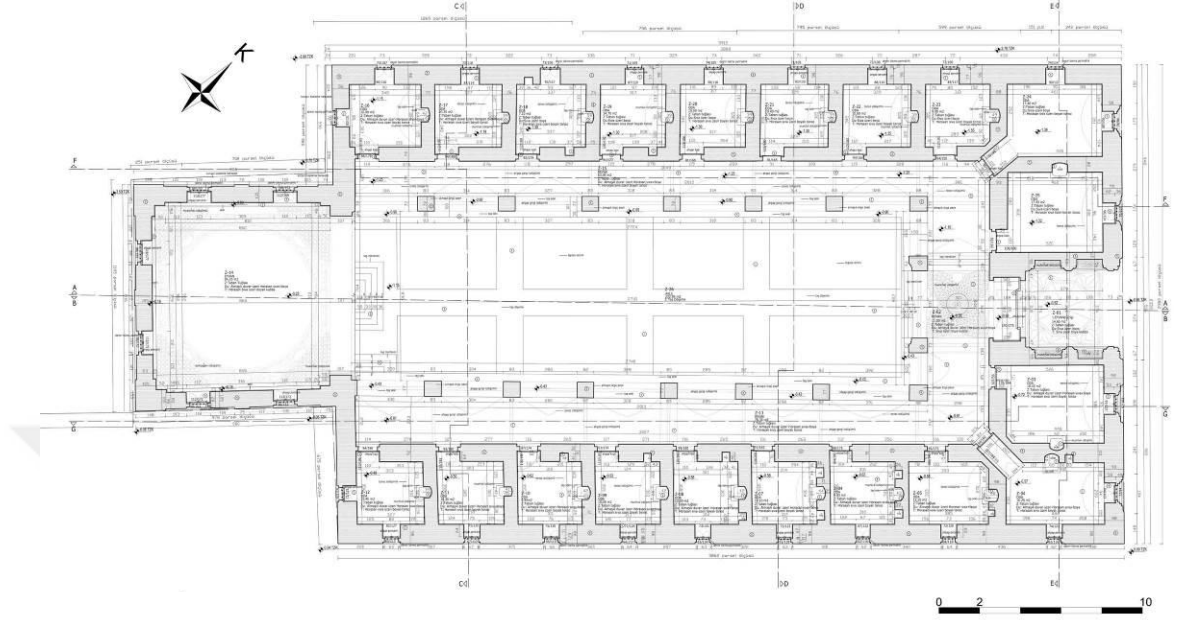


ZEMİN KAT PLANI

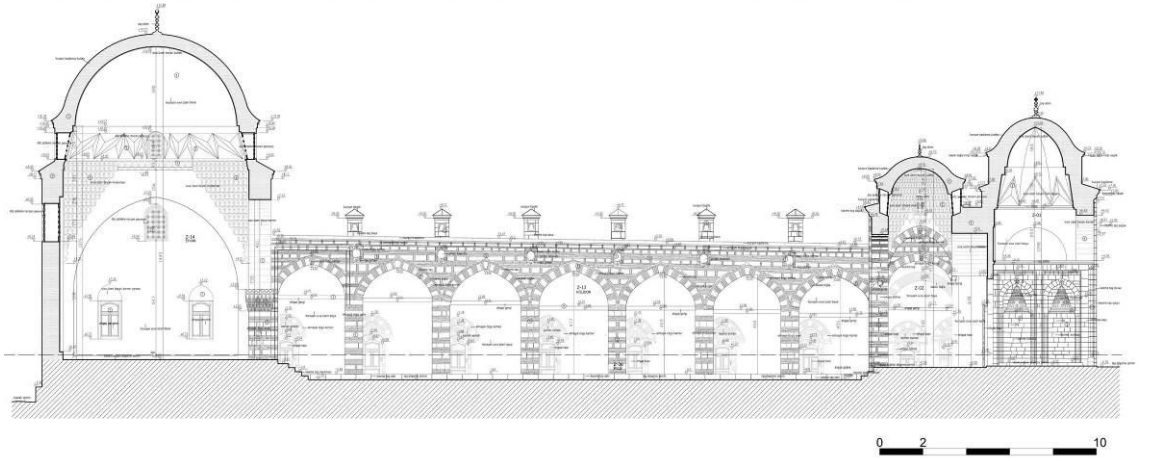


KESİT

EK 10 Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Yıldırım Medresesi Restitüsyon Projeleri

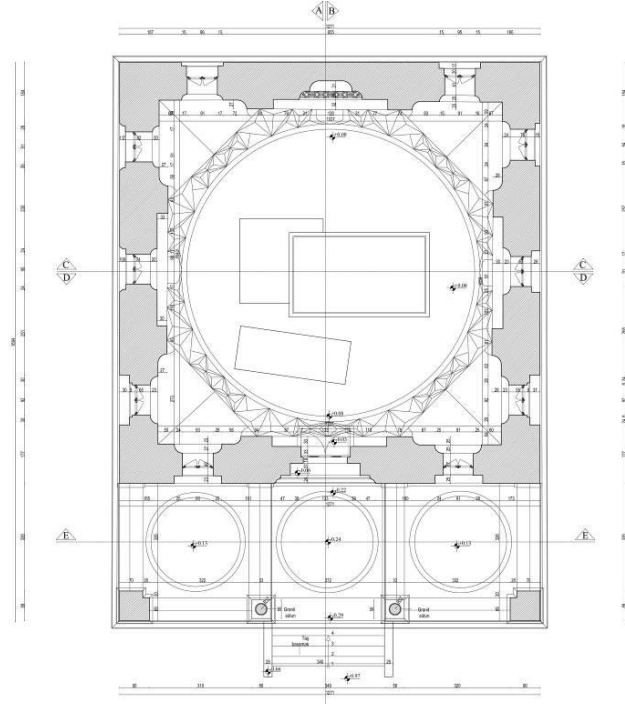


ZEMİN KAT PLANI



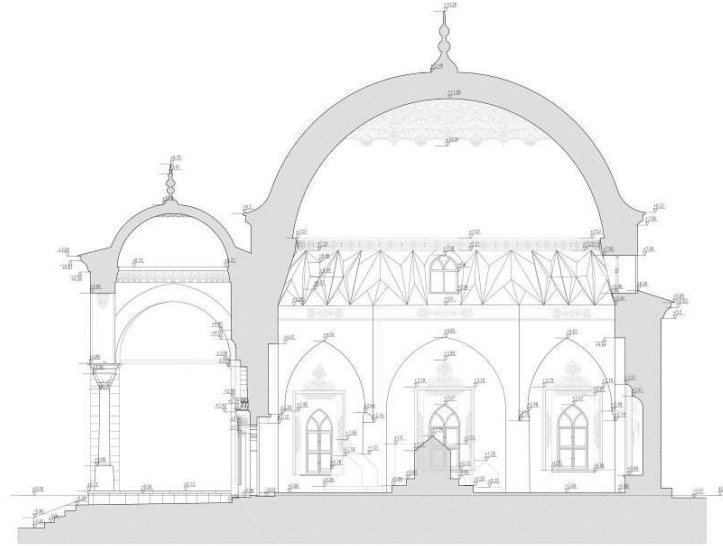
KESİT

EK 11 Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Yıldırım Türbesi Restitüsyon Projeleri



0 2 10

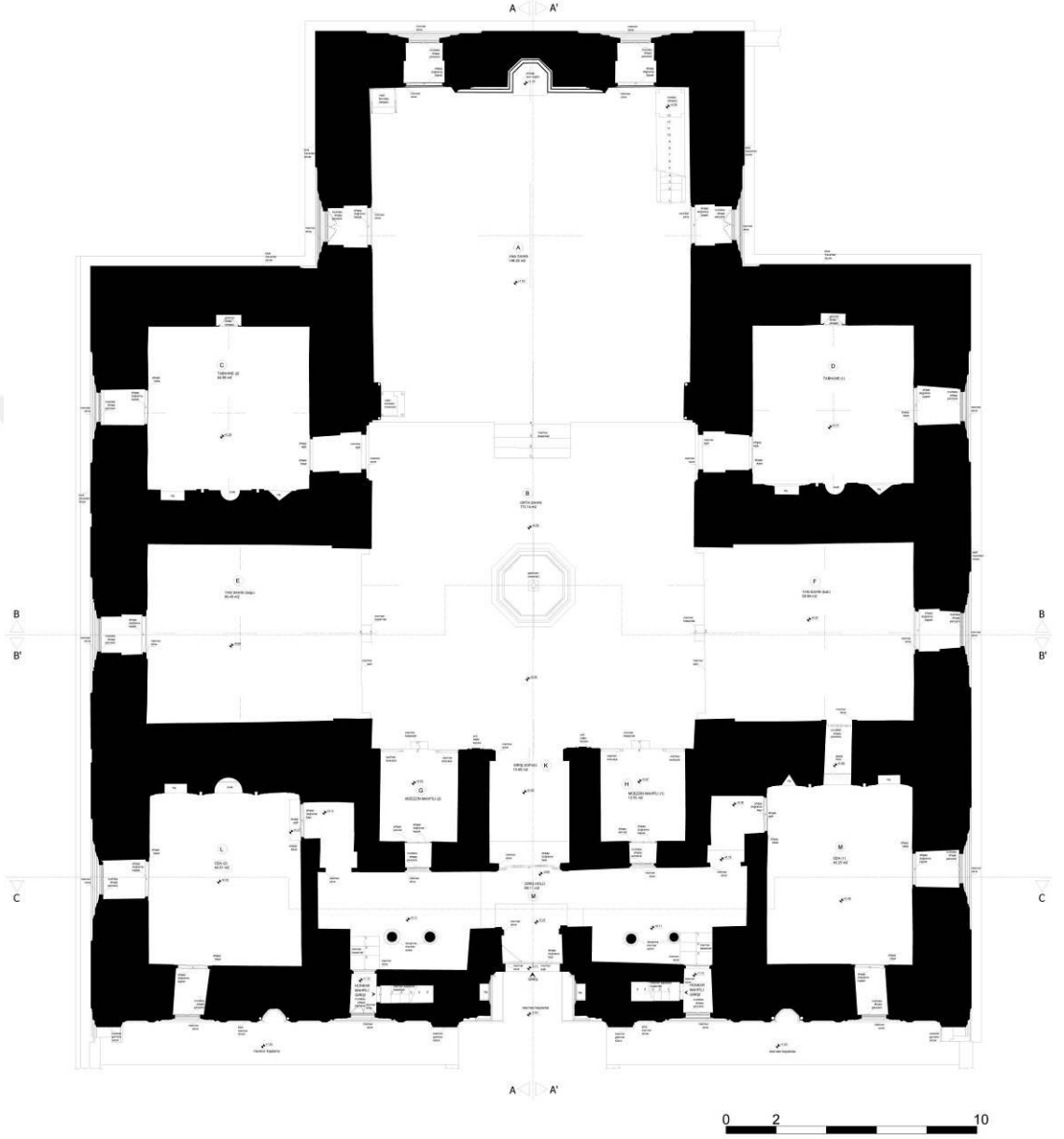
ZEMİN KAT PLANI



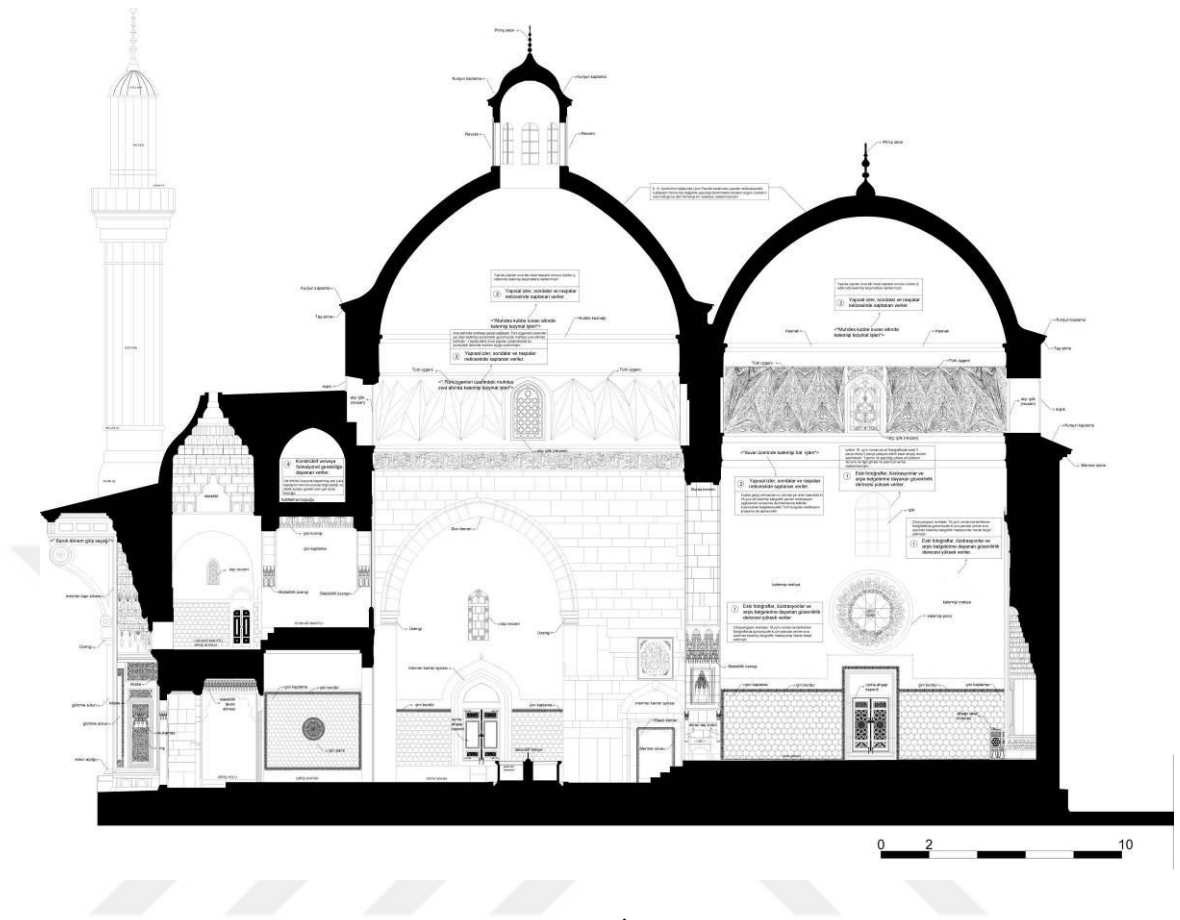
0 2 10

KESİT

EK 12 Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Yeşil Cami Restitüsyon Projeleri

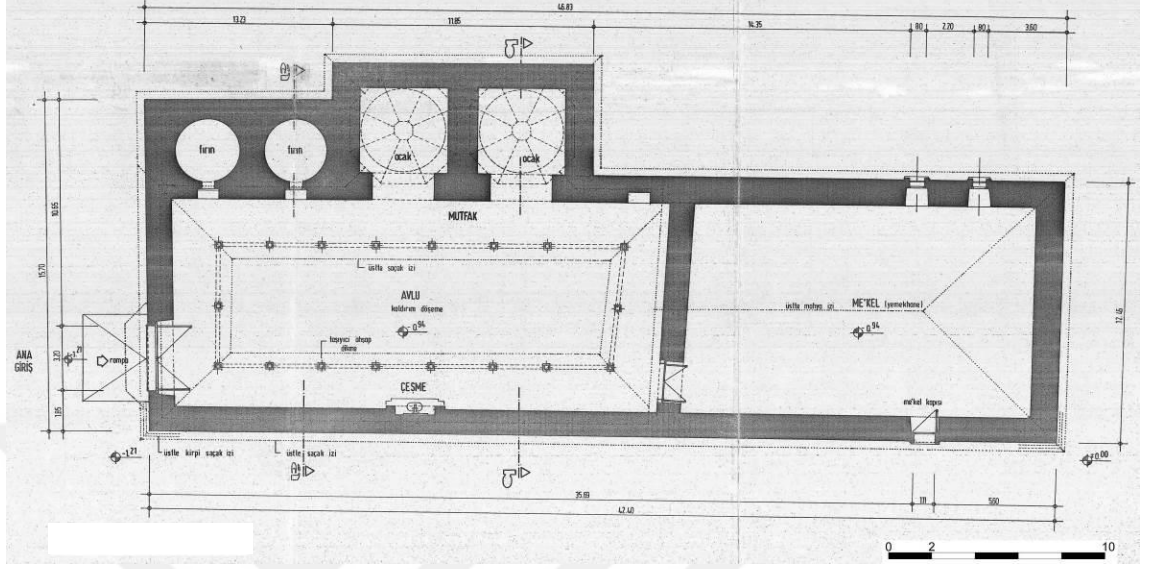


+1.75 KOTU PLANI

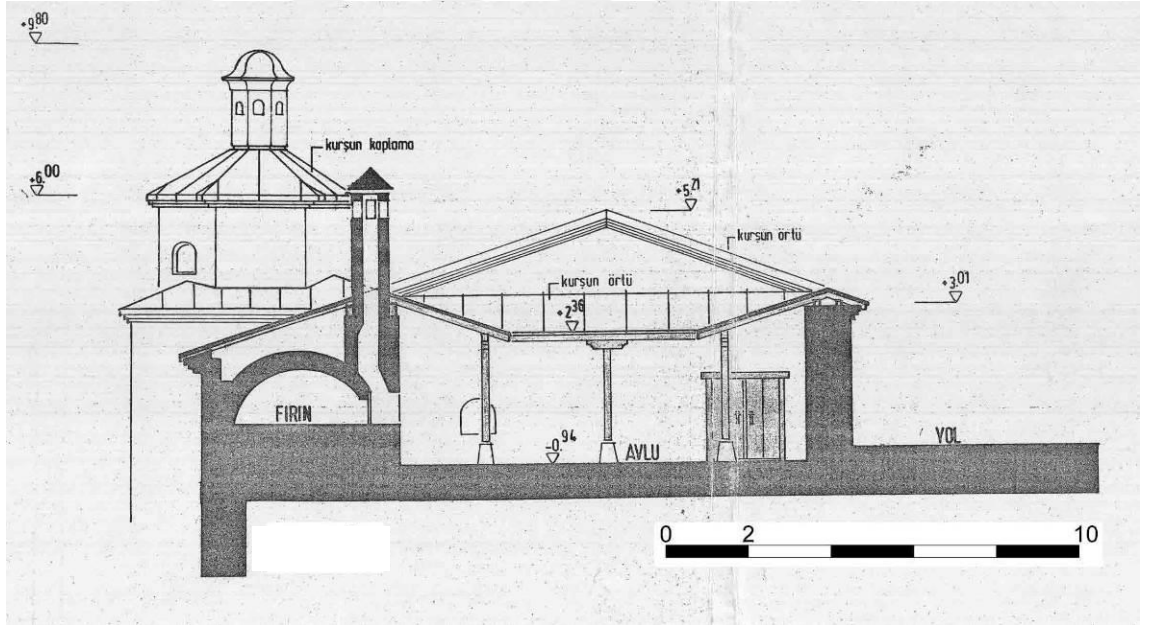


KESİT

EK 13 Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Yeşil İmarat Restitüsyon Projeleri

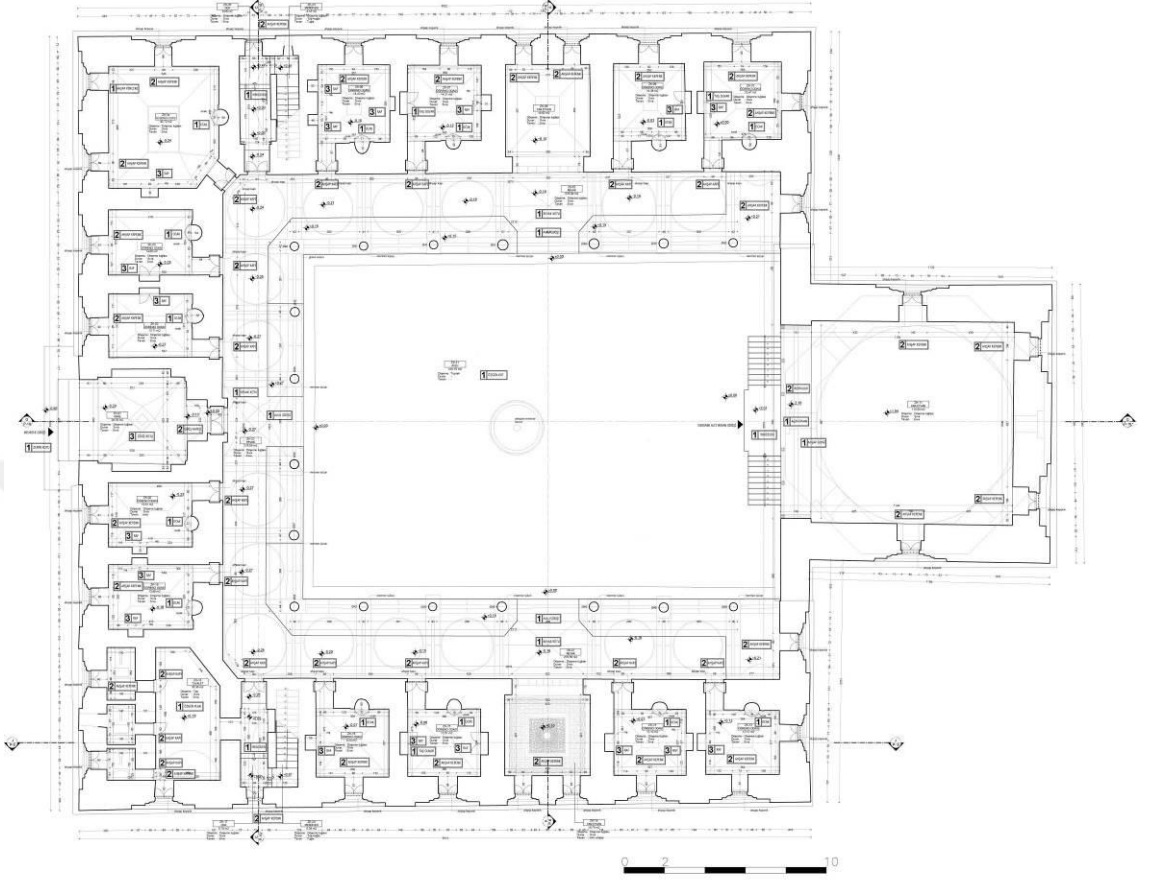


ZEMİN KAT PLANI

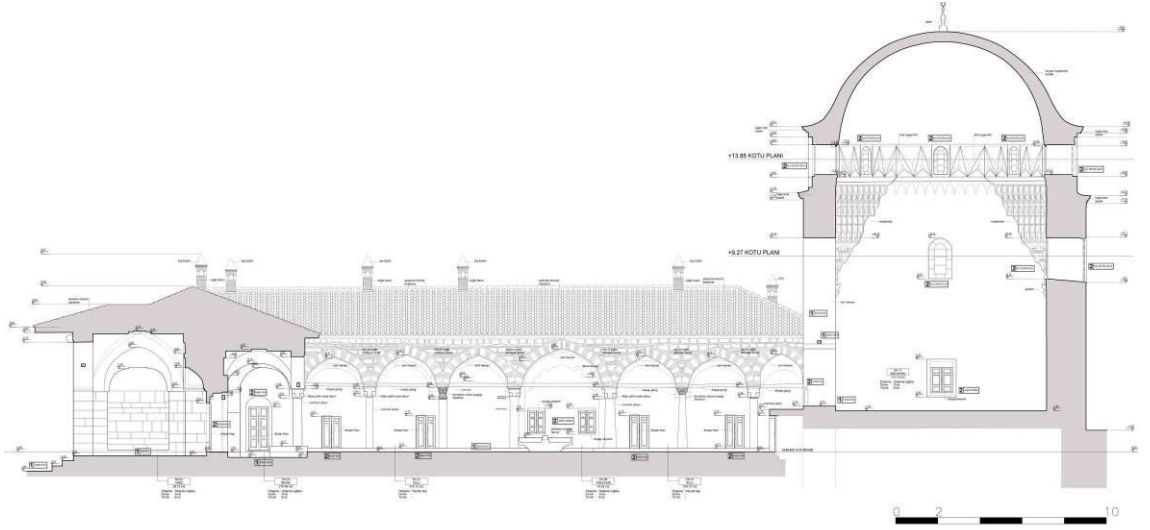


KESİT

EK 14 Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Yeşil İmaret Restitüsyon Projeleri

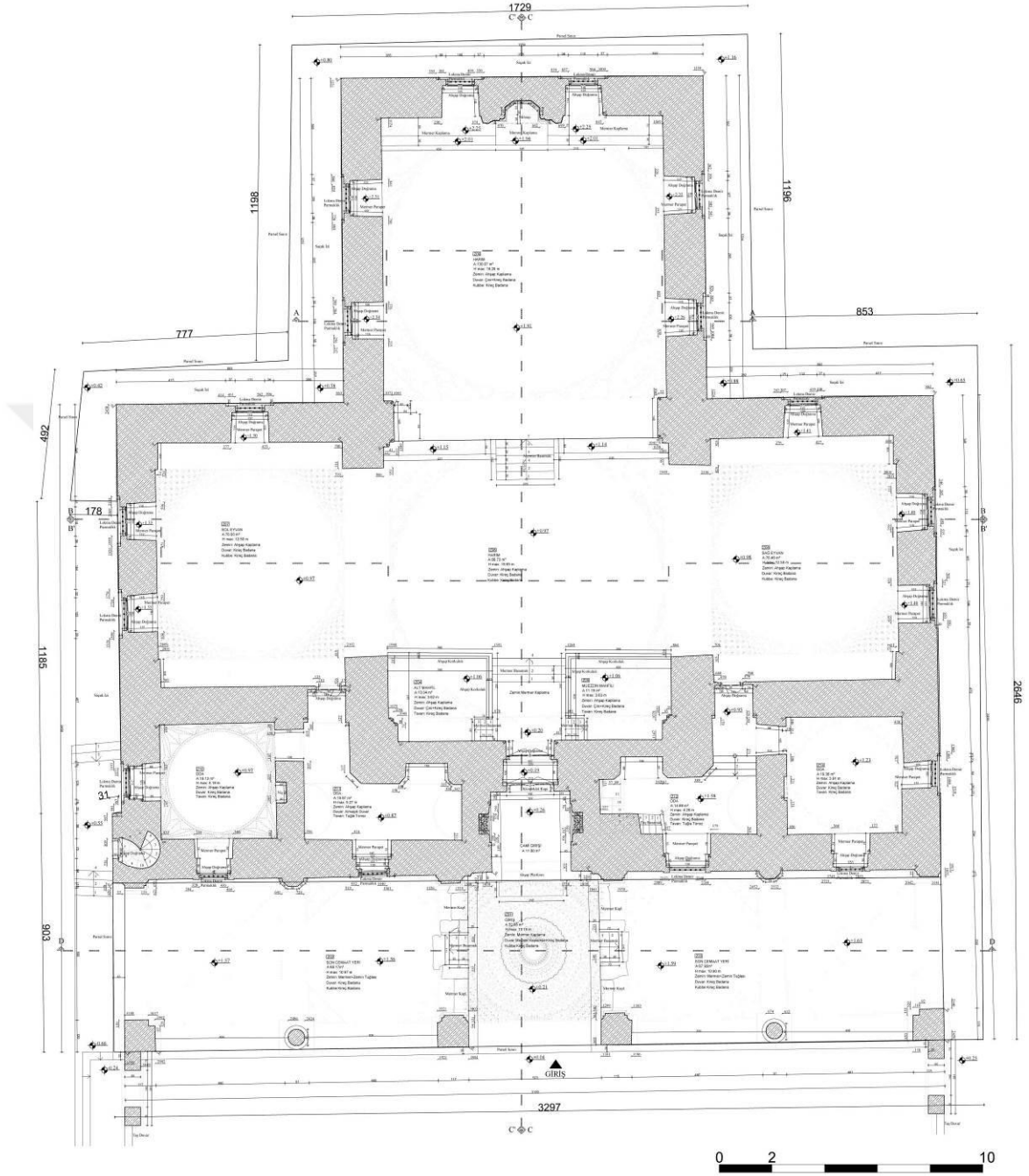


ZEMİN KAT PLANI

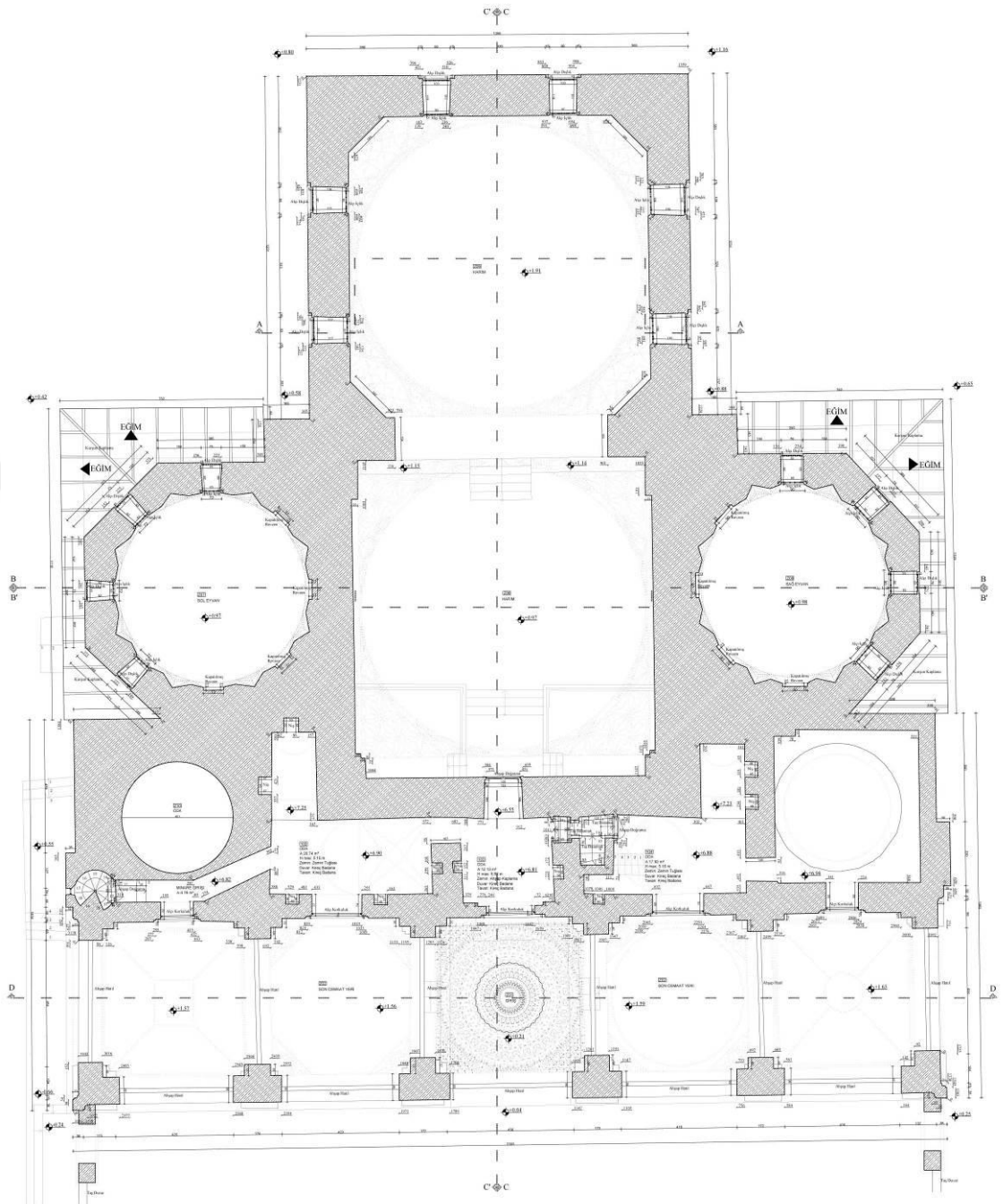


KESİT

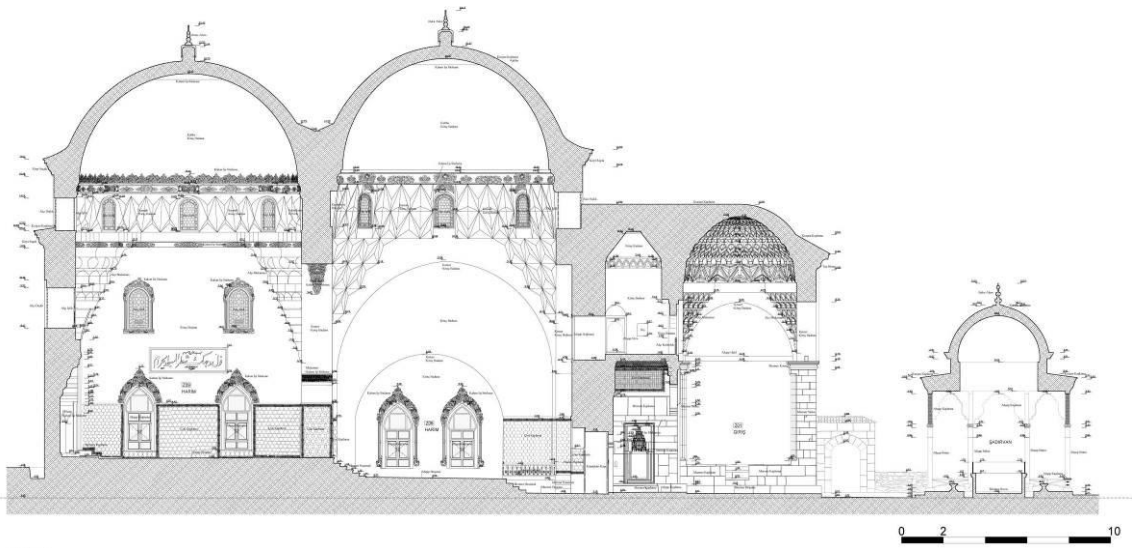
EK 15 Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Muradiye Cami Restitüsyon Projeleri



ZEMİN KAT PLANI

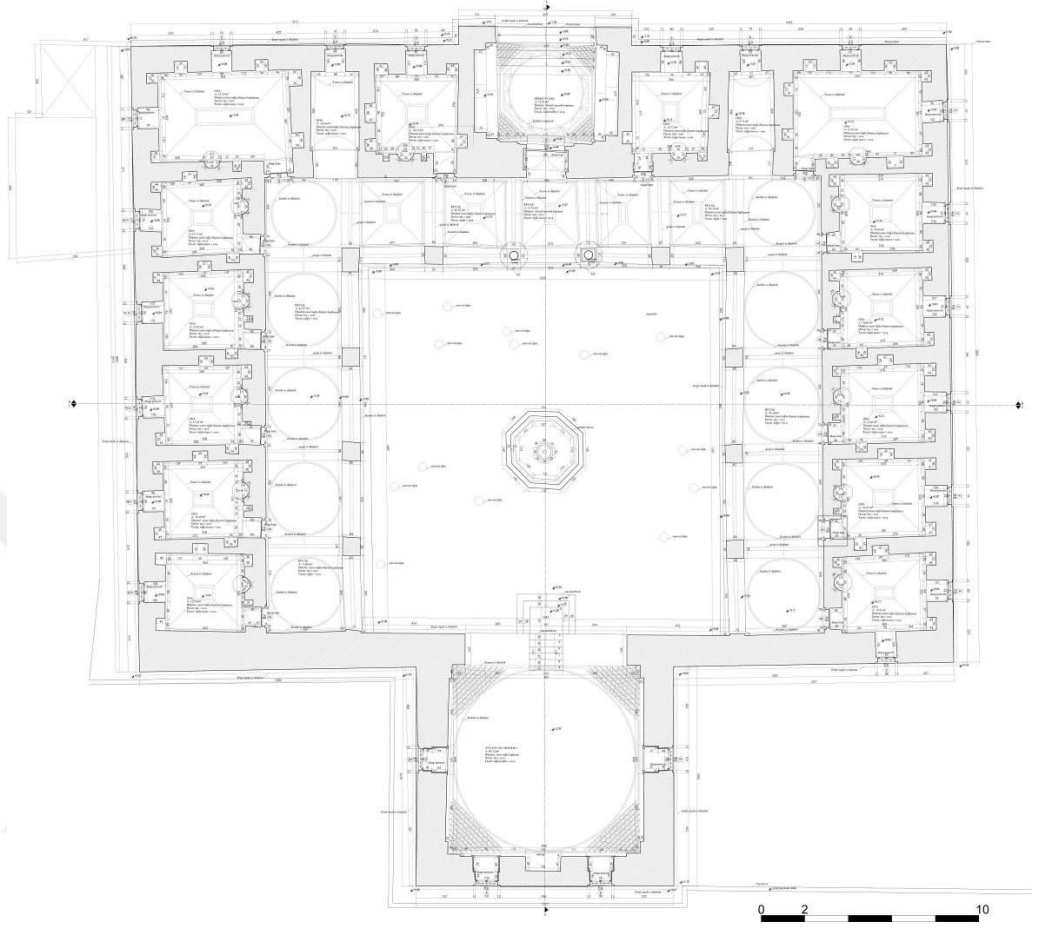


+9.50 KOTU PLANI

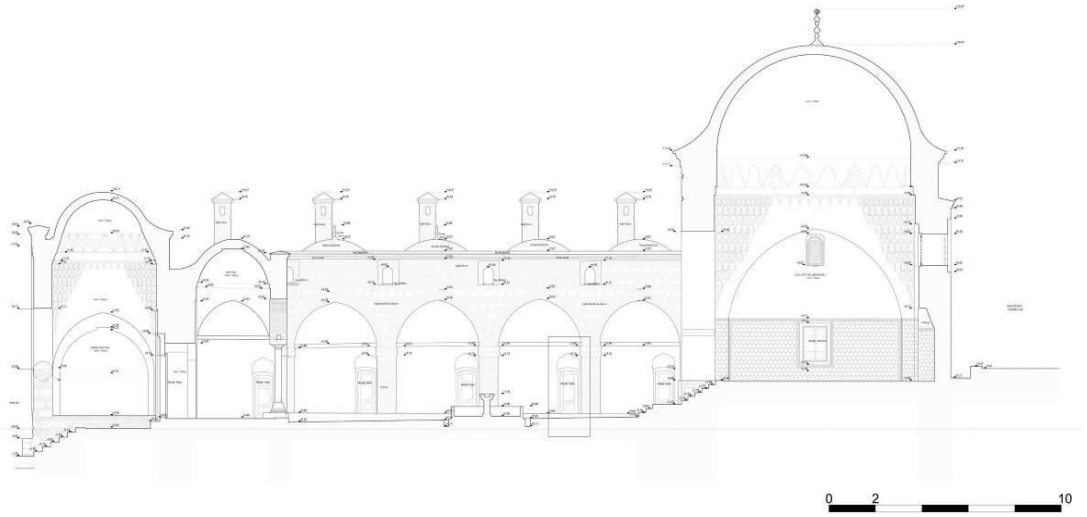


KESİT

EK 16 Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Muradiye Medresesi Restitüsyon Projeleri



ZEMİN KAT PLANI



KESİT

EK 18 Bursa Büyükşehir Belediyesi Arşivinden Alınan Muradiye Külliyesi Vaziyet Planı



VAZİYET PLAN

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Hatice Ceren SAĞLIK
Doğum Yeri ve Tarihi : Diyarbakır 16.05.1987
Yabancı Dili : İngilizce

Eğitim Durumu (Kurum ve Yıl)

Lise : Bursa Turhan Tayan Anadolu Lisesi 2001-2005
Lisans : Dokuz Eylül Üniversitesi 2005-2011
Yüksek Lisans : Uludağ Üniversitesi/ Mimarlık Fakültesi

Çalıştığı Kurum/Kurumlar ve Yıl : Özel İnşaat ve Mimarlık Firmaları: 2011- 2013
Uludağ Üniversitesi 2014-
İletişim (e-posta) : crndmn21@gmail.com